

Дерма

ЛІТЕРАТУРНО-
- МИСТЕЦЬКИЙ І
НАУКОВИЙ
ЗБІРНИК.

*

1946

М

В

п. Порфирій Борзак

На правах рукопису.

ЖЕЛТА

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
І НАУКОВИЙ
ЗВІРНИК

1943

Квітень — Липень

Редактор — А. Коломиець

В И Д А Н Н Я
ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВО-МИСТЕЦЬКОЇ ОПІЛКИ
В З Е П Ь Ц Ь У Р Г І.

Перодруки й цитати з цього видання вільно робити
тільки за наведенням джерела.

—o—
Складання роботи вистає-мояре М.Бутовича.

Відомте БСС примірників.

—o—
Редакція Збірника: Зальцбург, Мюнхенфельд 21.

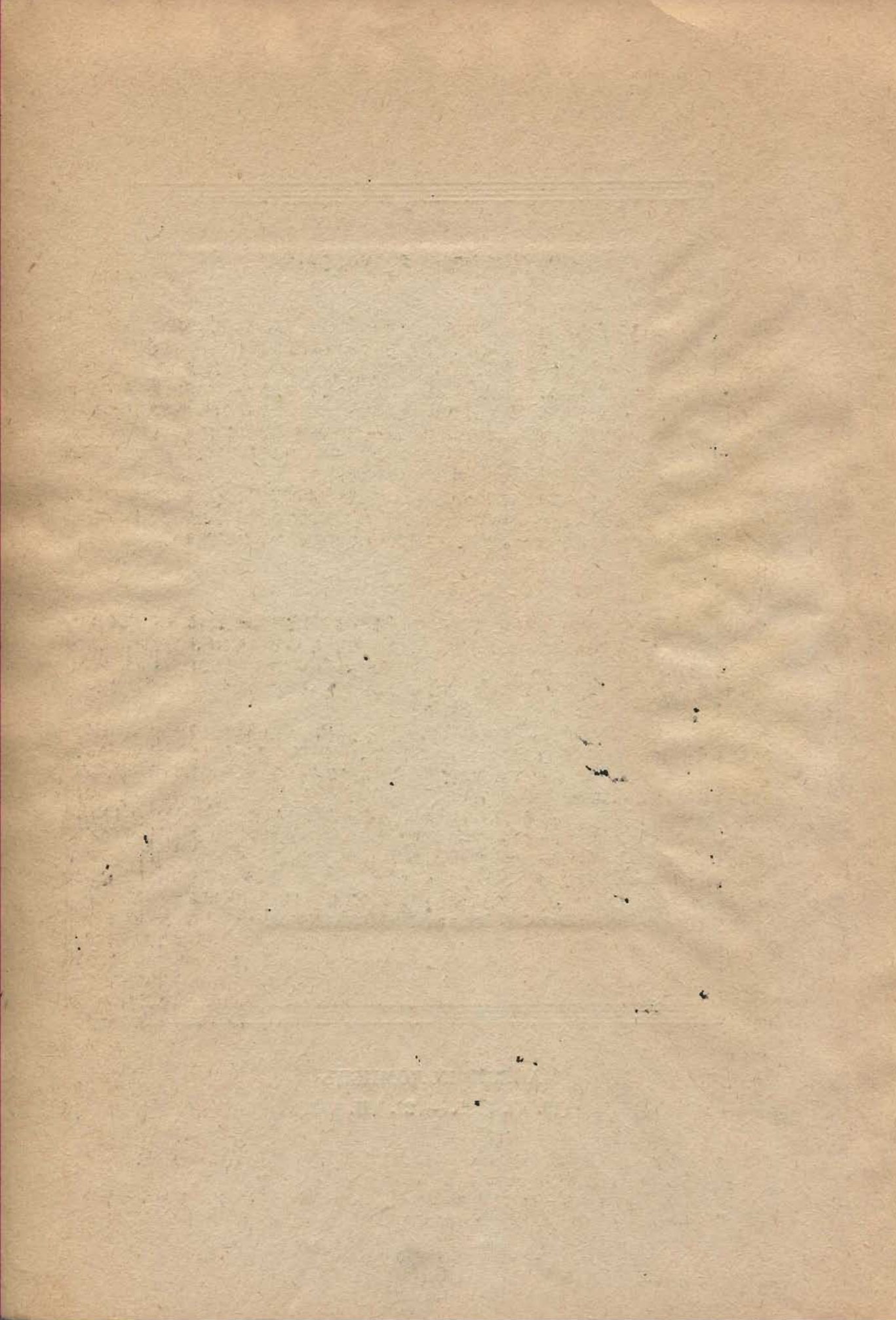

АВЕНІР КОЛОМИЄЦЬ
(19. XI. 1905. — 21. VII. 1946)

АВЕНІР КОЛОМИЦЬ

/19.XI.1905 - 21.IV.1946/

Друге число "Керми" вже кінчалося друком, як безжална смерть забрала від нас ініціатора і творця цього журналу, його головного редактора, А в е н і р а К о л о м и ц я. Майже до останніх хвилин свого життя небіжчик, підкошений тяжкою хворобою, не переставав працювати над журналом: виправляв рукописи, складав хронікальний матеріал, писав довгі листи-інструкції до членів Редакційної колегії і співробітників.

Не сподівалися ми, що ч. 2 "Керми" буде останнім, яке редагував А. Коломиць. Не сподівалися, що в цьому числі доведеться вищати некролог про небіжчика.

Багатими дарами обдарувала Авеніра Коломиця його рідна Волинська земля. Поет, прозаїк, драматург, публіцист, критик, педагог, режисер. Це все формальні зовнішні ознаки багатогранності його талантів. А поза тим посідає він такі рідкі якості:

Прекрасний промовець, трибун з Божої ласки, що виголошував свої промови, пориваючи за собою аудиторію. Людина творчої вдачі, творчої ініціативи, організаційного хисту, надзвичайної працьовитості. Тяжка хвороба не перешкодила йому заініціювати і zorganizувати "Керму", перше число якої він уклав, зредагував і навіть сам переписав на матриці. Так само тут у Зальцбурзі заініціює він діяльний театр, вкладає багато сил і знання в його організацію, пише для нього п'єсу. Театр вже викінчений, - чекає тільки режисера і керівника, що відійшов у вічність. Людина надзвичайної громадської мужності і невідкупності, сміливості і безкомпромісності, він умів завжди говорити правду в очі тим, хто не цю правду заслуговує. Людина кристальної чесності, якій були чужі і далекі стимули матеріального, чи кар'єристичного порядку. Свій життєвий шлях він пройшов, ідучи лише за голосом свого сумління та керуючися вказівками свого гостро критичного розуму.

Можна не погоджуватися з тими шляхами, можна заперечувати доцільність тих методів, що їх уживав у своїй громадській роботі небіжчик, - не можна лише твердити, що ці шляхи чи ці методи продиктовані якимись іншими, крім високої ідейності, мотивами.

Багатими дарами обдарувала Авеніра Коломиця його Волинь, - не дала тільки одного: міцного, відпорного

...різну. І в тяжких воєнних та повоєнних умовах цей організм не витримав. Татка змія 1944/45 р. в Грацу, гостра простуда і в результаті астма, що так передчасно знесла його в могилу. Передчасно! Бо в розквіті творчих сил, властиво, на початку творчого розмаху: маючи лише 41 рік життя, він повен був задумів, мав великий запас невидрукованих ще праць у своїх подорожніх валізах.

І доводиться робити підсумки, доводиться говорити вже про те, що залишив Авенір Коломиєць українську культуру, як триваліє злобутток для майбутніх поколінь. Видруковано не так багато. Суворий до себе, вибагливий до мистецтва, небіжчик не поспішав із друком. Але все, що видруковане, носить тавро його яскравої, небуденної індивідуальності; художні його речі мають високу мистецьку вартість; його критичні статті та публіцистика зраджують здібність як до глибокого аналізу, так і до широкого синтезу.

Видруковано:

"Провісні кадри", - збірка поезій; "Тарасів день", "Казка старого бору" - п'єси; "Шевченкова ера" - критичні нариси; "Казки" - збірка. Крім того, багато віршів, статей і нарисів видруковано в журналах "Нові шляхи"/Львів/, "Студентський голос"/Варшава/, "Керма"/Зальцбург/, тощо, тощо.

Невидруковані праці /те, що досі вдалося встановити/:

"Вічний лавр" - збірка поезій; "Зретики", "Розкопи", "Про Оксанку-бранку, Пастушка-вертушка та Чародійного Батішка" - п'єси; "Новий одяг короля" - оперета; "W imię - niu"/ в польській мові/ - сценічна в'язанка; "Були й будемо" - одноактівка; "Погоринська рапсодія" - повість; "Громадка гнома Дадка" - казка; "Посланництво театру" - критична розвідка; дві більші філологічні праці, словник українсько-єсперантський, підручник єсперанто для українців.

Його життєвий шлях. Народився 19.XI.1905 року в Городці на Волині. Кінчає дві, власне, три вищі школи: філологію і теологію Варшавського Університету та Державний Інститут Театрального Мистецтва /факультет режисури/. З 1930 по 1933 р. активно працює, як один із чільних співробітників у львівському журналі "Нові шляхи". В 1933 році польський літературний журнал "Wiadomości Literackie" оголошує конкурс на драматичний твір. Авенір Коломиєць вирішує спробувати свої сили у цій діяльності, пише 7-актну п'єсу "W imię niu", і одержує першу нагороду. Жорі, розуміється, не знало, що під гаслом "Старт" заховається український письменник. П'єса викликає зацікавлення в польських театральних колах і молодий автор дістає можливість вступити слухачем до Держ-

Головного Інституту Театрального Мистецтва на факультет режисури. Це був єдиний українець, що прослухав і закінчив цю, за ліпшими європейськими зразками поставлену, вищу школу театрального мистецтва. Разом зі школою, а студією метою, відвідує найліпші європейські театри по європейських столицях.

В р.р. 1939-41 Авенір Коломиєць працює на рідній землі як учитель, в десятиріччі в Дубні, беручи активну участь в організації цієї школи. Викладає українську мову і літературу. Учні не тільки цінують і шанують, але палко люблять його. В році 1941 деякий час, коли Волинь мала якусь тинь самоуправи, працює як начальник шкільного відділу при повітовій Дубенській управі. Видає і редагує журнал для дітей "Школяр". Викладає в Музичному Інституті ім. Леонтовича в Дубні / на відділі вокально-драматичному /. Організує і стає директором та режисером Музично-драматичного театру в Дубні.

З цього побіжного огляду діяльності Авеніра Коломиця бачимо, що покійний не захопував свої різноманітні таланти в землю. Намагався віддати своїй рідній Волині, своєму українському народові все те, що він набув, творячи культурні цінності, організовуючи культурний процес, виховуючи молоді покоління.

Залишив "Керму" досвідчений і твердий керівник. Перебирають її менш досвідчені, менш умілі, менш тверді руки. Перебирають, маючи одне гаряче бажання: провадити її так, в тому ж напрямку, триматися того ж курсу, по якому скерував її ідеологічно і організаційно наш несабутній А в е н і р К о л о м и є ц ь.

6. Гловінський

ПОХОРОН

АВЕНІРА КОЛОМІЦЯ

24 липня ц.р. відбувся урочистий похорон нащоро Головного Радника. Віддати останню прощу Покійному зібралася майже ціла українська колонія Зальцбургу. Платова організація несла почесну варту і утримувала порядок на кладовищі. Дожовину в каліні до могили несли на своїх рачесих члени Науково-Літературно-Мистецької Спільноти і найближчі друзі Покійного.

Члени вінок від різноманітних українських організацій викрили могилу. І австрійські есперантисти принесли таж вінок одному з найвидатніших українських есперантистів.

Службу відправляло православне духовництво, а співали хор Православної Церкви в Зальцбурзі та хор "Трембіта". Зворушливе слово виголосив о. Д. Фокін, потім заступник голови управи УДО Зальцбург і культурно-освітній референт, Є. Гловінський. Прощаючи Покійного в імені НДІ Спільноти, всіх культурних робітників і всього організованого українського суспільства, — нащоловав обрає Покійного, як діяча української культури і як людини. Від імені земляків-волинців промовляв О. Сацук, і від українських дітей, яких так захоплювали чудові наски Авеніра Коломїця, гарну промову, зрешту слюзами, виголосила Люба Федюківна.

В затишному кутку Зальцбургського комунального кладовища виросла нова українська могила.

І Д Е М О !..

Ідемо до Тебе, Читачу, з другим числом нашої "КЕР-
МА". Ідемо не бадьоріше, не більш упевнено, ніж ішли з
першим, числом...

Коли ми приступали до видання І-го числа, ми на-
віть боялися назвати "КЕРМУ" журналом чи кварталником,
ми назвали її "збірником", щоб не брати на себе зобов'язан-
ня з новому кварталі видати нове число. Не тому, що
ми не мали віри в себе чи в свої сили. Ми не вірили об-
ставинам. Ми не мали також віри і в Тебе, Читачу, а саме -
до клопоти емігрантських буднів залишати Тобі часу, змо-
ги і охоти перейнятися нашим почином, відгукнутися на
нього пристрасно й учасливо.

Ми помилилися. Великою негородою для нас і захо-
тою є можливість ствердити цю помилку!

Стверджуємо, що "КЕРМА" взяла владистий курс. Не
збокувала від життя нашої громади, лише просто в це жит-
тя врізалася; не пройшла незауваженою в буденній імлі,
лише блиснула в ній сигналом-спонуком до духового по-
хвезлення нашої середовища; не пристроювалася також у
чуже пір'я, вискубане; з вогнептахів чужого гоніння і чужої
творчої наснаги, а з'явилася як тіло від тіла нашого емі-
грантського гурту, як ігра і напіджарбована фіксація Бо-
го-духових злетів і опадань.

А тому, що всі наші еміграційні гурти, незалежно
від західноєвропейської географії, подібні до себе і ту-
гами і способами їх виявлення, то й "КЕРМА", де лише по-
бувала, там розбудила, а подекуди й розвогнила, однаково.
Для всіх нас дороги і спасенні на чужині, пристрасні за-
гадання за якість, за піднесення рівня наших творчих мисте-
цьких і дослідчих осягів, надала права життя і прилюдно-
сти так необхідним амбіціям суперництва: хто краще? хто
цікавіше? Хто мудріше?...

В самому процесі закипання цих пристрасей помі-
чається денеде і чимало піни, недолговічної, і справда, на-
сам досить прикрої, але остаточний результат цього про-
цесу буде тільки такий, якого ми бажали собі в передовиці
першого числа "КЕРМА" - користь Справі в цілому, прислу-
га всім таким, як ми, незалежно від того, чи вони в Укра-
їні чи поза Україною.

Ми не випісували урочистих маніфестів, ми не тво-
рили орденів чи насти, ми нічого не обіцяли і ні на що не
присягалися, але життя виявило нам, що ми і орден, і що
діємо ми на суворим маніфестом, і що ми є навіть невід-
никами делізу, а тим делізом, що замкає в собі всі ми-
начення і зобов'язання, є один короткий, дуже короткий,
постулат: "Праця!". Праця над собою, над об'єктами творчості,

праця в ім'я якнайвищої якості того, що наше, але що ми віддаємо Тобі, Читачу!

У нас нема статутів і нема писаних правил про умови вступу до нас чи відходу від нас. До нас приходять усі, чому на серці гасло "КЕРМІ", і відходять без перепон з нашого боку всі, що поза маніфестами й присягами неспроможні дати нічого ні "КЕРМІ", ні через неї - Тобі, Читачу!

Ми не відбуваємо зборів і докучливих засідань, не створюємо ієрархії титулів і не боремося за кар'єру, зиски, впливи. Натурочистішими сходинами в нас є сходина до редакційної теки "КЕРМІ" запланованих і виготовлених до друку наших творів. Вони - наші рани, кар'єра і право на вплив чи на довговічність.

І ми нічого не прагнемо до кінця наших мандрівницьких днів, лише щоб це й дух оживлював нас і щоб ніщо нам не перешкоджало в упертому шуканні крашого: більш довговічного образу, більш могутнього й переконливого слова, і щоб ета - народжене з нас сьогодні - не втратило кольорів уавтра і не перестало авучати й тоді, коли ми вже змовкнемо!

Помилкою було б, коли б хтось думав, що ми не знаємо, чим ми слабкі. Але помилкою було б і те, коли б хтось думав, що ми не знаємо, чим ми сильні. Марно журиться той, хто думає, що ми маємо в наших "темних клявулях" намір знецінювати когось поза нами. Але помилявся б і той, хто думав би, що в голосах, які лунають з приводу нас, ми не відрізняємо чесних і титанічно-зичливих жерців. Справи від заздрих, самозакоханих, еліпонароджених пігмев. Ми приймаємо з признанням допомогу досвідченіших, але відпаруємо влучно й безжалісно кожне претензійне намагання знецінити нас із боку тих, що в м і ю т ь менш від нас, м о ж у т ь менш від нас і д а ю т ь менш від нас.

Ми відчалили в мандри між людських, закинутих у чуже, душ із Зальцбурга, але наша "КЕРМА" досить сильна, щоб забезпечити безаварійну подорож до єдиної для всіх нас мети всім, хто схоче довірити їй себе, овою працю, свої творчі досягнення і амбіції. Не обмежуючися статутами і не звужуючи завдань локальним патріотизмом, кличемо в нашу громаду всіх товаришів емігрантської недоли: і тих, що вже мають готові твори, і тих, що зможуть їх мати. Посередниця поміж тими, що пишуть, і тими, що читають - "КЕРМА" - до послуг одних і других.

Вопереч нашим побоюванням, життя намагає жити "КЕРМІ", і вона живе і - суди то, доле! - хай живе так довго, як довго серед нас пульсуватимуть туги, вартості та спроможності, що їх виявляти - святий наказ часу і обставин. Почата нами Справа - жива: ідемо до Тебе, Читачу, з д р у г и м числом!

РЕДАКЦІЯ.

С. В е р е с.

ЛІРА І ЛУК.

То вибереш? - спитав мене Аполло -
Ось ліра злострунна, осьде лук;
Навчу тебе найвищого мистецтва! -
І, ліру злострунну він узявши,
Торкнувся струн. Ах, то були не струни,
А сонячне проміння! Забриніли
Вони не звуками, а, мов би чудом
Якимсь незглибним перелиті в сякво,
В просторім золотилися безмежжі.
Здавалось: сім гарячих смуг веселки
Переліталось барвами своїми -
Могутньо, пишно, гордо, тріумфально -
І розкривало лічну таїну
Живого світла. Так з тих струн промінних,
З первісности своєї, повставали
Ті дивні звуки і плили простором...
Я чув себе піднятим вгору, вище
Над гори, хмари, над самого себе;
Заслуханий, я аж забув себе,
І щодно тихий голос Аполлона
Збудив мене: - То ж, володіти так
Ти б не схотів над душами людськими?
І, ліру геть підклавши, лука взяв
І сіпнув тятину: зігнувся лук
Гадючим тілом і зміїнним сиком
Озвався, мов короткий свист меча,
Що протинає вітер. Мить коротку
Бренів він у страшній своїй натузі,
Немов зітхаючи - все тихше, тихше,
Ах звук розплився зовсім і настала
Велюка тиша викидання, та
Неначе б серце і очі слідували
За полетом стріли...

І мимовільно
Ручка моя до лука простяглася:
- Ах, дай мені ту ліру однострунну. -
Сказав я Аполлонові, - і грати
Навчи мене на ній! Нехай бриніння
Тієї ліри звуком наймилішим
Для друзів стане, а для ворогів
Нехай шептить вона змією злою!
І стрілами потужними навчи
Мене в серця плучати - всім, хто гіден
Мого гніву. Божеське мистецтво!
Я хочу вміти поразити гнівом,
Так як колись ти посилати мав
Заразу і смерть на кораблі атридів!

Ол. Г р а б е н к о

В Н О Ч І.

Червне племінє сузір. Ніч Каринтії хмура і темна...
Над вершинами скель нависає холодний туман.
Я не можу заснути... Точить мозок мій думка таємна,
Чорні крила жалю до винулих торнаються ран...

Деся покинутий степ. Там душа моя чайкою плаче...
Полов'ють жита, наче світлого моря прибій.
У безсонні ночі знову мариться дівче, дитяче,
Сірі пасма доріг виростають в білі голубії...

Знову рідні поля... І знову всі усмінені лиця.
"Ти здалеку прийшов? О, ми знаєм, гірка чужина!"...
Теплі хвилині несе любов змалку мені Растилиця,
Пахотави садів зустрічає владарка-весна...

На печірні поля рпелі позолотять. Стихла робота.
Іду розлогим селом, до анаконих вітаюсь людей...
Ось і рідний садок, і сестра відчиняє ворота,
Наче пташка мала, протідає мені до грудей...

. . . . .

А коли я вернусь, і на місці дідівської хати
Буде тільки бур'ян, тільки згаріла чорні сліди?
Чи допоможе мій жалю, і чи серце запрагне відплата?
Мабуть знову піду, хоч не знатику певно, куди?

Буду тінню бродить. Сам від себе шукатиму втілі.
Може стріну кого на чужих, незведених шляхах?
Може мати моя, взявши катану торбу на плечі,
У зневірі німії самотю блукаю по світах?

Червне племінє сузір. Ніч Каринтії хмура і темна.
Над вершинами скель нависає холодний туман...
Я не можу заснути... Точить мозок мій думка таємна,
Чорні крила жалю до винулих торнаються ран...

Вересень, 1955.

НАТАЛКА БУДУЄ "НОВУ ЄВРОПУ".

/ Оповідання. /

І.

Світ цей повний несподіванок. І шукаю по всій Німеччині, по всіх таборах, свою Лесю, а знайшов... На талку. І, якби мені хто сказав, що це - вона... Ні, якби мені хто сказав, то це - не вона! Справді: і вона, і не вона. Дивлюсь на неї сьогоднішню, а бачу, те, що було декілька років тому.

...Гігала щодня із скрипкою до музичної школи і мала лише одну турботу: щоб завдання з контрапункту та гармонії було добре та щоб у зонтах із вправами для пальців посухнутися ще на сторінку вперед.

А в світі щоти сталося щось страшніше. життя ставало повне якихось турбот і небезпек. Сидня арештовувалося, інших викидалося назавжди з власних домів і помешкань, інших катувалося і вистрілювалося, як зайців. Годня майже то на світанку, то на заході сонця відбулося винуватих і невинних за місто - то на уроці - це "Палестину", то на "Чесний Хрест" - і там стрілялося їх у потилицю. А потім - жандарми й поліцаї несли додому по кілька пар черевиків, пальта, капелюхи... Навіть діти вже бігали дивитися, як стріляють людей. Газети, плякати, кіно пхали у вуха якусь "нову Європу", виходило, що і ці смерті - також були за ту "нову Європу"...

Але це ж не цікавило Наталку! Вона мала тринадцять років, до півдня пасла по міських скверниках і пустирях козу з козенятами, дуріла при нагоді сама, як козеня. А попівні - бігла із скрипкою до музичної школи. Хай там десь паліла якась "нова Європа", - Наталці вона не була потрібна, для її амбіцій вистачало рідного міста. Амбіції ті не були вибагливі: уміти так грати, як її старша приятелька, моя донька Леся, виступати так, як вона на естраді й чути такі оплески після якогось берліозівського етюд, як чує Леся.

Але то була мрія, а того дня стрінула Наталку несподіванка реальна і не менш приємна від мрії: вона вся в тім, що почула від мене перед хвилиною. Театр приступав до постановки "Запорожця за Дунаєм" і потрібне оркестру. Якщо Наталка хоче, вона може грати другу скрипку. Попівні проба.

Лекція добігає кінця, я ще пояснюю про дуги і каниони, але Наталка мене не чує, вона вже не може дочекатися дзвінка.

— Чи вона хоче? Іще б, пак, не хотіла! Чи тільки Лесі грати в оркестрі та подня випілікувати на перервах у школі якісь арії та увертюри? Счевидно, що Наталка хоче!

І вона вже не могла дочекатися тієї хвилини, коли по лекції побіжить до матері й похвалиться новою.

Та, замість дзвінка, коридором загупали важкі копані чоботів. О, як добре знали вже оте гупання всі, що мешкали в місті! Не одному хололо всередині, коли чув наближення цих відпоручників "нової Європи"!

Двері класу відчинилися, й увійшло два німці з Арбайтсайнзацу. Не привіталися, просто підійшли до мене й запитали, що це за зборище.

— Тут музична школа, і саме відбувається лекція. Німак: не дослухали навіть цієї короткої відповіді, підійшли до лавок слухачів і наказали всім показати арбайтскарти.

Усі десь працювали, а як хто й не працював, то мав таку, як потрібно, арбайтскарту. Одна Наталка була без карти: їй тринадцять, вона не потребувала.

— Гут. А ти, — ткнув німак у Наталку, — підеш з нами.

— Вибачте, — поспішив пояснити я, — вона учениця, тепер лекція.

— Ком, ком, шнель!

І другий німак уже тягнув Наталку з лавки.

— Але ж вона має тринадцять років! Це — дитина...

Наталку гнали вже по коридорі. Похапцем уклала скрипку до футералу, притискала затріски й боялася, щоб під жвилювання не спіткнутися й не впасти на сходах.

Перед школою на вулиці стояло вантажне авто. На ній уже плакало кілька таких самих дівчат, як Наталка, розносили брудними пальцями сльози по щоках і озиралися довкола, мор би звідкись мав прийти до них порятунк. Наталку віпхнули межі них. Притиснула скрипку і, здалося, розуміла вже, що це — "лапанка", але чому її взяли, нащо вона їм?..

— То непорозуміння, — потішав я і себе й її, — тебе кудись підвезуть, перепірають, з'яснять і випустять.

Мої слова перебив і заглушив мотор.

— Перекажіть мамі, — кричала Наталка до мене, перемагаючи гуркіт, як авто вже від'їжджало, — скажіть мамі, що мене забрали на Німеччину!...

Коли я прибіг згодом до тієї, оббеденої дротами,

кошари за містом, так званого "тимчасового табору", аж кишло в нім від хлопців і дівчат, наловлених так само, як і Наталка. Всі вони линули до дротів і, мов крілики, визирали в бік міста. Поміж ними побачив я й Наталку. Дупко трималася за свою скрипку, яку вже хотіли від неї відібрати. Тато й мама Наталчині вже стояли по цей бік дротів. Заломували руки, про щось питали, реметували. Вони вже були коло ларського при брамі. Влагали, щоб випустити дитину. Вартовий, у цивілі, з кресом і червоною опаскою на рукаві, місцевий фольксдойч, вірно виконував службу. Це до нещасна близький сусіда батьків Наталчиних і давній знайомий, не дав себе спокусити ні обітницею, доброго подарунку, ні сулим похвальною. Міг випустити, бо ніде не було справжнього німця і ніхто їм не знав ліку, тим наловленим злірцям, але не випустив.

... Я ж приволік за собою якогось справжнього німця. Я тикав йому через драти на Наталку, переконував, що це - учениця, показував метрику, що це - дитина. Нічого не помагало.

Наказ фірера. Тут і комісар нічого не допоможе. Бесель, тот бесель!

... Це ж - оркестр, театр, культурна справа... Ми ж і для війська не раз граємо...

Німак наче б і здох, мене, але пика, як буде камінна, так і не м'якла. Мов би й слухав і нічого не чув. Бдине, що виблагала в німака разом усі: дозволив Наталці взяти з собою скрипку й наказав Фольксдойчерові не відбирати її. А поза тим - шкода спів!

... Зрештою: у райку робітникам краще, як удома. Не читали, які чудові листи звідти пишуть? І там грають в оркестрі...

А тимчасом під'їжджали і під'їжджали під браму авта з новоналовленими дівчатами й хлопцями. За дітьми прибігали матері, батьки, несли м'ячечки: бодай донебудь у безлісну дорогу дитині: хліба, сухаря, грудку масла чи сала, теплішу одежину, чи хоч сорочку на зміну.

А коли язю було вже стільки, скільки треба, тоді вишикували їх трійками, оточили озброєними фольксдойчачи і погнали до вагонів.

І то міг зробити я? Тільки й устиг, що добився дозволу прийти з цілою своєю оркестрою на станцію й грати цим дітям на прощання. Чи думав тоді я, що багатьом граємо постаннеч?

З дверей товарного вагону, ковтаючи сльози, слухала Наталка оркестри, а я їй сама від сьогодні мала грати другу скрипку. Не довелося.

А оркестра невтомно грала й грала. За увертюрою - увертюра, за в'язанкою - в'язанка. То меланхолійно роздумував у звуках Бетховена, то легко підсмакувала "Кавале-

рія" Сюспе, то побігалися за рідним краєм: жінці в увертюрі "Запорожця за Дунаєм", урешті й понурий марш Лопена закрокував назустріч смісткові паротягу. Облькско-дойчери швидко засунали двері вагонів так, що можна було тільки обличчя просунути.

Поїзд рушив...

II.

І от - ця сама Наталка стоїть тепер передо мною. Не дівчатко, а вже таки замашенька дівчина. Виросла.

- Скільки років маєш, Наталко?

Почала рахувати.

- Зараз... Сто їй-бо, так часто лічу їх, що аж забула... Рік у музичній школі. Тоді зловили мене німці... А три роки в Німеччині, а тоді - капітуляція... Вісімнадцять минуло!.. Так, так, - пригадала собі дось Наталка, - якраз було мені сімнадцять, як я охопалася в шафу...

І сміється. Кидає тими словами, як м'ячинами. Повна життя і негимушености. Але ж звідки я можу знати, чого вона ховалася в шафу і від кого?...

- Во ми працювали на фабриці частин для літаків, а дуже тяжко було: по сімдесят кілограмів треба було безперестань підіймати. З четвертої години ранку до четвертої попівдні. - І знову сміється, мов із веселої пригоди, мов тоді, як козу вдома по обочинах пасла.

- Та-ак, щоб ли знали! А ра-а я на сто штук про-дукції зробила три помилки. І дістала ж кару: без перерви сімдесят чотири години працювати!.. Прийшла я додому після тих семидесяти чотирьох годин праці, чорна, жовта, синяки під очима, плунок перестав працювати, випила води та й упала на ліжко... Як нема чого їсти, то випий подички - казали в нас. От тоді...

- Негмовірно! - вирвалося в мене, - Моя Леся такого б не витримала, - подумав я.

- Та-ак! А як ще килерне вся маса робітників, усі вісім тисяч, на обідню перерву, й мусиш за цей час одержати обід і пообідати. Ухопиш таку баланду, де дві крупки пливає, та й замкнеш у шафу, щоб хто не вкрав, і аж о четвертій годині з'їси. Як нема чого їсти, то пий подичку... Ну, а подня і вночі сподівайся налету і бомб... От, надокучило мені таке життя, і я собі на день мого народження придумала подарунок: як забили сирени, як погасло світло - я й сховалася до шафи на одягу. А за мною - інші дівчата - бараку. Там би й пересиділи, або ж к чорту вилетіли в повітря... Вже наші шафи їздили по цілому бараку, так гатило... Але в перерві між налетами, щоб їм кисло було! - розреготалася Наталка, - прийшов латердирер з поліцаєм, по-

часті чарити ліхтариками по підлісках, на триповерхові ліжка влазили по драбинках — а нас нема. Аж тут якась із нас візьми та й пісни! Поліцейський одогазався, відчинив шафу ліхтариком просто мені в очі. Всіх позитаняв до бомбосховища. Так і не вдалося...

Дивлюся й не хочу вірити: щоб сюди життєрадісна Наталка могла не хотіти жити? Напевно і в шафі в день свого народження заховалася від сміху й кокетувала лискуче око ручного ліхтарика!

— За те все я мала п'ятнадцять марок на місяць. Добре заробляла, правда ж? А за продуктову картку на кухню платила за той же місяць п'ятдесят марок. Варт було жити?

— Як так: заробляла менш, ніж мусіла платити за їжу? Чому не ти платила?

— Вкручувалася, — збиточно підморгує Наталя.

— То чого ж тебе, дитино, понесло на фабрику? Тобі ж ніхто не казав, як ти від їдждала, що будеш у оркестрі грати? Може хіба тобі скрипку відібрали так?

— І я ж так думала, що я на ту фабрику їду, щоб там у оркестрі грати, а не підіймати сімдесят кіло пап'єру, але мене — до табору, за дроти, цілий рік не мала права без дозволу вийти. А скільки разів мала щастя, що не вбило мене, що не позбулася руки, ноги, ока!... Одного разу, коли б не відхиллася на сантиметр, було б по мені. Другого разу вхопив електричний струм, ледве що підірвали мене!

Слухаю Наталку, а думаю мимохіть про Лесю: невже і з нею?...

— Наталко, а чи ж не можна було до бавора? В бавора було б краще, не так важко, безпечніше.

Наталка аж не стяглася.

— До бавора? У бавора сто раз гірше було! Краще вже голодному за дротами. Я ж, як прийшла з дому тоді, то просто до бавора...

Я уявляю собі тодішню Наталку і не міг не засміятися:

— Тебе, хіба, там няньчили? Тринацять років...

— Ага, няньчили!.. На другий день дали вила в руки, тяжчі вила від мене, й поставили гній викидати на гарбу...

— До чого поні не бачили, що ти ще дитина була?

— Хи... через те ніхто й не хотів мене брати, як привезли наш транспорт.

Передо мною — Наталя, я слухаю, а душа моя плаче за Лесею. І я прошу, щоб Наталя вже нічого не оминала, щоб все розказувала підряд: а ну ж хоч одна можливість, хоч одна якась добра душа, що дозволить зажевити надії на бодай трохи кращу долю для моєї Лесі! Кажі, Наталю, кажі, де все цікаве. І що ж, коли вас висадили в поїзд?

— Відразу поїхали на ринок, на торг.

- Но торг?

- На справжній торг, як на воловій торговиці. Вишукували нас у рядок і - прошу: хто кого? Поприходили всякі бавори з закислими очима та з люльками у засли-
нених устах, руді баворки, розпасені й широчезні, як ка-
рузелі. Походили та вибирали - міцних, рослих. Усіх
побрали, а я - стою. Підійшов мій гер Фріч, також і з
люлькою, з помазком на зеленому брилі. Обійшов кругом
мене, подивився на мій пакунок, на скрипку та й пішов.
Але з дороги вернувся, надумався: в нього ж однаково
вже сім отаних рабів було, і жодне не вдержалося. Узав
мене. Вісім кілометрів пішки йшли, я - з пакунком та
скрипкою, а він - хоч би поміг мені нести. Ідемо ми,
кругом сади цвітуть, зелені гори, ліси, а далі - димчас-
то-сині гори, а ще далі над ними - снігові білі. І рап-
том - на зустріч нам музика: похоронний марш шопена,
той самий, го грала наша оркестра, як я від'їжджала!
Якийсь похорон напроти нас... Боже, що за жаль ухопив
тоді мене за серце. І то треба, щоб саме почула я в
перший день у Німеччині!..

Так, я пригадую той день, і мені здається, що На-
талці докучає та сама сльоза, що тоді.

- Не забуду я ніколи того дня від'їзду. Пораз
тихше й тихше долітають до мене звуки клярнетів та
вальторни, потім стихли зорсім і замінилися в понурий,
одноманітний стукіт важких коліс по рейках. Зникли за
закрутом тополі нашої станції, далі й далі відбігала
панорама нашого міста. Тільки поля, такі самі поля, та-
кі самі стовпи з телеграфними дротами, до нудьги все
те саме і безконечне: не варт було й дивитися...

- Так, так, ніхто з нас і не припускав, чого вас
сюди везуть!...

- А як же: будувати "нову Європу". Ніяк не могла
збудуватися, то зажадала ще й наших рук! Тоді я нічого
не розуміла, про що говорилося щодня вдома і чого стрі-
лялося стільки людей; щоб зрозуміти, треба було сюди при-
їхати. Але, мабуть і тоді я щось прочувала вже, як си-
діла скулена у куточку вагону. Діду оту "нову Європу",
навіть із тією оркестрою, до якої ніби то я їхала, все,
що могло мені дати життя в тій невідомій далині, ладна
я була тоді віддати за близькість до мамі, за право
вернутися до рідного міста, до... кози з розенятами...

Наталка з жалю перестала навіть розповідати.

- Отже, вісім кілометрів ішла ти з бавором. До -
пен. А що далі? - нагадає я.

- Приходимо, зустрічає мене стара баворка: пів-
тора зуба з рота виглядає; - і знову Наталка вже смі-
ється на згадку про тих півтора зуба. - Перше, що вона
сказала мені: "Відпочивай, бо завтра - до роботи". До ро-

боти? Вдягнуся чистенько!... Вдягла біленьке платтячко, а та відьма як побачила: "Вас, вас? Гній маєш і ти викидати. До гною вбирайся!" От тобі й оркестра! Приїхала! І нічого не маю до гною... Змилювалася відьма: дала хвартуха з грубого міха.

Мені - старому вчителю і музиці - годі було таке слухати без хвилювання. Потужніло обурення і за гній, і за зневагу шляхотних амбіцій дитини, і за її тринадцять років.

- Та я там усе чисто робила, - говорила Наталка, наче б угадавши мої думки. - Ораді, жале, рубала в лісі дрова, корів шістнадцять штук чистила, доїла по три рази на день, гній викидала, коням і волам хвости розчісувала й зав'язувала таким пишним вузлом! До роботи ставала о годині четвертій ранку, а кінчала роботу о пів одинадцятої. У багарах сорок десятина землі, а мене ж він не брав, щоб панькетися. І в неділю, хіба що додому, то не йдеш у поле...

Оповідання гірке, але в словах Наталки смутку не чути. Цікаво мені, чи й тоді, коли це діялося, вона така весела була? Може вже тепер навчилася сміятися, як стільки натерпілася і як усе поза нею? Невже така дитина втрималася під сліз, як баворка ходить слідом та в рот заглядає? Спрали, каже, виноград, а через "фрау Фріч" і не поконшувала, який то він на смак. Я й сам заглакав би, якби мені дозволено було вже тоді доторкнутися до винограду, зібраного моїми руками, як його слід пресу як вичавки викиненим. Може не так із голоду плакав би, як ізза зневаги.

- Чорта з два я б їм плакала, габаконам кривбоним! - збиточно відповідає Наталка. - Я навмисно, що не робила, то співала. Мене б'ють - я сміюся. Іду зимою в ліс під гору - співаю. На мені дерев'яні черевики, льоду на них набралось на півтора метри, йду, мов на дибах: то одну ногу витягаю, то другу. От, щоб ви бачили ту комалікі!

- Сама до лісу по дрова?

- Ні. Хазяїн їде позаду, а цуцик з "гсту" наперед тисить бігти, щоб "ібегмистові" дорого цукати...

- А не холодно ж було в тих деревнях?

- То що як холодно? Мені не дозволяли тепло вдягатися. Казали: "Скинь, від роботи мусиш нагрітися!"

Тут раптом Наталка ще більш похрюпала.

- Та я ж вам забула ще про щуї. Ці деревняки мені баворка з такою помпєю, мов не знати який скарб, піднесла. Подарунок. Мама мені прислала тютюну, бо що ж можна прислати ціннішого в пакунку з дозволеною вагою двадцять п'ять дека? А в німаків за тютюн все можна купити. Я й подарувала тютюн хазяїнові, - от вони також розщедрилися. Та ще додали два гнилих яблужка, бо ж мали свої садки... Ага, то я ж не доказала. Іду я отак раз на своїх дибах під гору лісом, співаю - і раптом: бух! Опинилася в якійсь ямі. Біо її знає, де вона там уляглася! Я

кричу, бо ж іззаду ідуть бавор із сином, кричу: "Рятуйте!" А вони під'їхали, злізли з саней і сміються з мене, за боки беруться. Я прошу витягти, вже замерзаю, а вони регочуться: "Посидь там, посидь!..."

Я слухаю і цілою душею ненавиджу вже кислоного бавора, а Наталка все одно сяюча і розповідає, мов найвеселішу пригоду в світі.

- Кричить мені бавор у яму: "А будеш знати, як мене в льосі замикають?"...

- А, то й ти не без гріха? - починаю піддаватися Наталчиній безжурності і я.

- Бо я йому колись таке зробила. Було раз так, що я замкнула льоха, проходжу біля віконця, аж хтось у льосі кричить: "А, - думаю, - посиди ж там, чортова німота! Самі вино хлещете і вудженим салом заїдаєте, а мені - два гнилих яблук ткнули!" Пригадала я собі чомусь у ту мить Різдво і ті яблука... З'їла я їх тоді, й мені ще більше їсти хотілося. Пішла з того всього, взяла собі червоної соли, з нею хліб смачніший...

- Червоної соли? - перебив я.

- Ми коровам червону сіль домішували. Я собі й міркувала: "Як корови від цієї соли не здихають, то й мені нічого не станеться". З сіллю хліб усе ж таки - смачніший. От іду я із своєї шопки до стайні, а через двері з коридора видно мені, як мої бавори за столом сидять, сальце жвакають, вином запивають... Лють мене взяла тоді, хоч я знала, що від німця кращого не дочекаєшся. Тому то я так і зробила. Гер Фріч кричить у льосі, а я - співаючи, пішла корів доїти. Ах увечері відімкнули його.

- З якої ж то ти шопки йшла?

- А то була при стайні така прибудова з дощок, через гілини зимою сніг сипався, борони та хомути там лежали, і я там спала. Таке собі - хіба від вітру. Рано встанеш, а тебе геть чисто завіяло снігом...

Якось тінь таки набігла Наталці на лице від цих веселих спогадів.

- Сміялася, сміялася, вечорами в своїй шопці на скрипці грала, а раз таки довелося й гіркими сльозами заллятися. - І враз почали брентити в Наталчиному оповіданні нотки дитячої скарги. - Ми обрали з хазяїном на картоплиці. Кінць нагнувся й з'їв одну картоплину. Якусь торішню. А бавор - вельможний гер Фріч - мене батоном як хлюсне! Так і оперезався батіг кругом голови. Я знепритомніла, впала, а хазяїн і не бачить: так і треба, щоб на німецькій ріллі здохла худоба з "осту"! Може дві години лежала я, поки опритомніла. Ніхто до мене не підійшов, не поцікавився навіть: чи я жива, чи вже забита. Підвелася й пішла до своєї шопки, спотикаючись. Тоді дивлюся: вся шия, вся голова, вся одежа на мені в крові. І думаєте, що хтось із них бодай води

подаз мені обмитися? З худобою вони краще поводитися...

- Так, Наталко: за худобу вони гроші платять, а ти їм задурно досталася.

- Або завіщо вони мене на перший день Великодня замкнули на поліції? Цілий день не дали нічого їсти... То ж і в мене було свято. Я у великодню суботу скінчила роботу на годину раніше, хотілося в себе в шопці підлогу вимити, прибрати... А за мною слідом поліцаї: забрали на ніч і замкнули. Такий вони мені Великдень зробили!

Я слухаю і мені все більш здається, що оповідання Наталки повинен не лише я чути. Я жалую, що його не чує цілий світ, що всі не чують того сміху, який зродився з болю, але бренть, як тріумф неподоланої, непокінено-гордої людини, як казка перемоги над людською нічужністю, звороднінням, схудобленням. Я вчив цю дівчину. Вона мала делікатні руки з тонкими пальцями музики. Я просив її матір не заставляти Наталку до такої роботи, що могла б знечулити ці пальці на вібрації тонів найчарівнішого й найпримхливішого в світі інструменту - скрипки. Я кидаю поглядом оком на ці пальці і бачу, що вони дещо припухли. Не диво: шістнадцять корів, сімдесят кілограмів заліза!

- О, в мене руки тоді були такі грубі, зашкарублі, такі розпухлі! - показує мені Наталка, вгадавши мій погляд. - А виразки й не сходили з рук. Як виміщую мішанку з сіллю руками, то сіль позалазить у виразки від ос-тукнів і так пече, що тоді вже сльози самі капують, не питають: чи я хочу плакати чи ні... Але я, все одно, і ноти мала, і грала... Як фрау Фріч мене гризе, то я навмисне. Я їм усе навмисне робила! Як забирали мене від них на фабрику, то я танцювала від радсців, а вдала перед відьмою, що вкрай цим горем невимовним пририта. Отакі сльози тремтіли мені на очах! Чудесно їх обдурила! "Я довго не буду, я до вас вернуся!" А фрау Фріч і повірила, та ще й сама так розчулюється, що від щирого серця подарувала мені свою стару спідницю й пляшку мого на дорогу дала.

- А де ж твої гарні коси? - питаю, бо бачу, що з голови якісь мушкетери в Наталки зникають.

- У фрау Фріч zostалися, хай вона на них повісить-ся! Мусіла зрізати під нульку, бо все волосся зіллялося в один ковтун. То ж ні вмити, ні розчесати як слід - від ранку до пізньої ночі робота. Так вони мною орали.

Вірю, що й слова нема неправди в Наталчиному оповіданні, але й бачу, що Наталку нічим не взяли: ні ковтуном, ні роботою. Не знати, що в цю мить є з Фрічами, але Наталка - жива, здорова, весела.

- Та я ж іще й бабкою-повитухою навчилася бути! - хвасталась Наталка. - Фрау Фріч снить, а я мушкетери короги

цілу ніч пильнувати, щоб як тільки зачне телитися, зараз Фрау Фріч будити. А я собі гарненько заснула в стаї. Прокидаюся - а з корови вже телячі ніжки визирають, нема коли вже по базорку бігти. Заснула я рукави та й думаю: "Го, хіба сама не дам ради?" Та й ну - допомагати корові: тягну за ноги теля. І нічого: поки Фрау Фріч виспалася, вже й теля вродилося...

III.

- І як то так, до народ, який дає таку високу музичну культуру, був отакими тупими Фрічами з їхнім Фірером? - без усякого зв'язку сказала Наталка. - Я ж так люблю ці пісеньки Шуберта, а вони мене за них били... І я тоді часто вас пригадувала, вамі леді... Коли б знала, що німці такі безмежно жорсткі, налюдьські, то вискочила б з вагону... Утікла б, або розбилась, а не поїхала б у цю прокляту Німеччину!

Я стояв перед нею - винний. Фріч і Бетховен. Літ і Фірер. Бачу, що й сам не можу пов'язати цього в якусь зрозумілу цілість.

- Може й Леся до мене такий самий жаль має, - кажу. - Якщо жива...

- Як то: якщо жива? - здивувалася Наталка. - Хіба ж Леся не з вами?

- Пропала моя Леся! Вийшла раз до крамниці: мама її по хліб послала, і не вернулася. У літній одежині дитина всього була. В нас часто такі випадки бували. Виявлялося потім, що отак зловлені на вулиці діти в Німеччині опинялися. Інші знаходили своїх дітей, ми ж тільки раз від Лесі листа мали, записку через руки. І кінець - мов камінь у безодню.

- Боже, Боже, я ніколи не думала...

- А ти може пам'ятаєш Галинку? Батьки її хотіли від Німеччини сховати, віддали до одної установи працювати. Не сховали! З роботи Галинку забрали на фабрику зашнати. Галинка написала одного листа, що не витримає, а потім повісилася...

Наталка, ота Наталка, що ніколи не плаче, зашморчала носом. Її обличчя, що мить тому було повне усміху й непогамованої радості життя, а водночас і збиточності, посіріло.

- Леся знайдеться. Я ж не пропала, - спробувала вона потішити мене, стріскуючи цю непрохану з вій.

- І я так вірю. Коли б не віря, не було б чого жити. Шукаю її по всіх таборах. Добре хоч, що розвалилося оте нещастя німецьке, що не мусиш сидіти заляканим куром у пошкопленому бомбами місті й чекати, коли тобі кінець. Так, Наталко: не довелося нам усім разом "Запороззя" заграти!

Останні мої слова наче б проговорили на мить за-сумовану Наталку. Вона захаталася, зашнчала, котра година,

стала перепростувати, що мушить поспішати. Я лукаво посміхнувся, молляв: розумію, "рандка".

Наталка згирдливо відмахнулася.

— Але коли ви такий, не вірите, ходімо разом.

— Куди?

— На пробу.

— Що? Таки граєш? І може другу скрипку?

— Власне, що першу. Але тут, бачите, така справа. Я не тільки граю, але й співаю, і в балеті танцюю, і... Я розгубилася. Хочеться мені одного й другого, й десятого. Як граю в оркестрі, то шкода мені, що я не на сцені, а як на сцені... Та що я вам розкажучу? Ви самі побачите. Ви мені порадите.

— А що ж ти на сцені робиш? — не міг я викити з подиву.

— Ну, от Оксану в "Запорожці" дали мені. Але я все хотіла б разом, а так не виходить. Співаю на сцені якийсь англійський чи італійський романс, то тягне мене до скрипки. Треба мені, щоб хтось сказав суворим голосом: "Ти — музика!" Або: "Сцена, сцена, і сцена!"

— Але звідки ж у тебе англійські чи італійські романси? Та ж ти і моя дівка не вчилася ніколи?

— Але я на фабриці була, а там у нашому бараку ко-го тільки не було: і італійки, і французьки, і гречанки. А по-англійськи як уже говорю! — Не то гордо, не то ображено відповіла мені Наталка.

За годину я сидів у порожній залі таборового театру і дивився, як на сцені, проміжком поміж двома кріслами, що маркували хату Карася, виходила Наталка і співала Оксанина "Ангел ночі над землею". І де уважніше вслуховувався я в ці знані мені звуки, то більше здавалося мені, що й справді це частинка мого рідного краю, що це моя оркестра грає Наталці і де там десь за стінами театру справді тиха ніч наших сіл, а вгорі незабутньо чарівне зоряне небо, наше небо, таке, якого я ще ніде не зустрів, хоч чимало вже світу переміряв у пошукуванні моєї безталанної Лесі.

— Дідько тебе знає, де ти тако взялася! — думав я про Наталку.

І враз — гостра впевненість протягла мої думки:

— Знайду мою Лесю! Саме тому знайду, що знайшов Наталку! Саме тому, що й Леся — частинка того самого незломного і невпскірного народу, і тому, що світ цей — повний несподіванок!

—X—X—

Г. Олександрів.

П І С Н Я.

Де ж тої долі шукати?
Есюди исжари і кров...
Марно я з рідної хати
В буряну далеч пішов...

В тузі лишилася мила...
Боже, чи верну колись?
Зоряні ночі тужила,
Кликала марно: вернись!

Всюди невблагані круки...
Як же, кохана, прийти?
О, зрозумій мої муки,
Мужньою будь і прости!

Ниють надламані крила,
Ні, не злетіти вже ввись!..
Може нам доля судила
Більше повік не зійтись?

Може під буряним небом
Станеш безрідною й ти...
Буду молитись за тебе,
Світлу любов берегти...

Січень, 1945, Гор. Слезьк.

х
х х

Кину готику мури, каміння,
Шуми вулиць і зойки машин
І далеко піду в безгоміння,
Де походами пахне полин...
Там, де хвилі спокійного Бугу,
Де над водами — цвіт черешень,
Я думками спинаюся — і тугу
Уквітчаю в гірлянди пісень.
Може серце, як перше, заб'ється
З вечеровою піснею в лад —
Може арфою туга озветься
Над осяяним пласом левад...
Може промінь лукавої долі
Хоч у думці заграє з п'ятьми...
Ех, як добре у чистому полі
Вітровіі ловити грудьми!

Травень, 1946.

Олексій Сацюк.

КОЛИ СМЕРТЬ ДИВИТЬСЯ В ОЧІ...

/Сторінка з пережитого./

...Налягає сутінь. Мов каламутна вода, напливає у камеру темрява. Надворі це видно, і грубі ґрати виразно вирісуються у чотирикутнику вікна. На коридорах — мертва тиша.

Лежимо покотом на підлозі. Дехто молиться, дехто тихо плаче. Вже не маємо найменшого сумніву щодо того, що з нами станеться. Отой передчасний наказ спати, без перевірки, ста біганина вартових по коридорах...

Лежу під вікном проти дверей. Коли б заглянути з коридора у візитирку, то мене було б видно на всю довжину. Я цим затривожений. Бодай би десь ізбоку лягти, щоб не бачили грізної візитирки! Але як це зробити?... Не хотілось би виявляти свого побоювання перед товаришами, вони й так уже прибиті... Ні, мушу, за всяку ціну мушу лягти десь ізбоку!

— Друзі, — шепчу, — ми недобре лежимо. Уночі може бути проляг, і ми позасуджуємося. Ляжмо під бічну стіну...

Ніхто не перечить. Швидко переходимо під бічну стіну. Тепер з візитирки було б видно тільки наші ноги.

Лежимо мовчки. На коридорах — та сама підозріла тиша. Лише на лівому крилі зграя поліцейських собак гавкає безупину.

— Мабуть, вибираються, — шепче блідолиций інтелігент ліворуч мене. — Мабуть, вантажать собак на авто.

— Можливо, — відповідаю, бо й справді, нащо б тривожили цілу зграю?...

Чуємо мотор: під браму під'їхала якась машина. Мотор тихне, і чийсь кроки ступонять по брукованому подвір'ї від брами до в'язниці. Кроки уже в будинку... Притаївши піддих, лежимо схрильовані. Кроки на коридорі першого поверху. Бряжчать ключі, сиряготить замок і — нараз — смертельний крик з грудей кількох десятків в'язнів. Жахливий, страшний крик!

І в ту ж мить — густі постріли пістолів і гвинтівок... Крик мовчос...

Зризаємося на ноги. Тиснемося в куток біля дверей.

— Іоже, Боже!...

На коридорі першого поверху знову бряжчать ключі, знову стрясас мурами повне жаху й розпучи "А-а-а-а!" знову постріли... І знову... тиша.

- Боже, Боже, спаси нас!...

Серце в грудях б'є, гатить, неначе молот. У голові тріщить, гуде, дзвонить. У роті сохне. Спрага. Пити!...

- А-а-а-а!... - цим разом жіночий передсмертний крик. Здається, го з тим криком летять шматки легенів, вирвані з молодих грудей... Навіки тихне жіноча камера.

Розправу на першому поверсі закінчено. Тепер чути окрики передсмертного жаху без перерви то знизу, то нагорі. Вичувається, го убийників охоплює несамолюбий шал. Вони поспішають. Пораз рідше лунають рушничні чи револьверові постріли, уже клекочуть автомати. То на другому, то на четвертому поверсі. Незблаганна смерть гасає по довжених коридорах в'язниці, відвідує камеру за камерою.

- А-а-а-а, мамо!..

Останній крик в'язня-дитини.

А Автомати... Пістолі... і - тиша...

Чуємо: смерть швидкими кроками зближається вже й до нас. Розстрілюють на третьому поверсі. Це хвилинка - і ми так само побачимо в дверях дула пістолів і автоматів, скеровані на нас.

У повітрі чути вже випари свіжої крові...

І знову - виття псів...

Думки скаженіють. Дрижать ноги. Холодний піт обливає чоло. Брак повітря. Спрага. Пити!... Пити!...

Так не хочеться вмирати!.. Яка жахлива смерть! В напівпритомному мозку спалахує думка:

- Втекти! Тікати від смерті! Бігти! Крізь землю провалитися!

Тріскотять автомати. Раз-у-раз пахнуть пістолі. Нічну темряву будинку роздирають передсмертні крики. Мозок горить, а з його подум'я - образи й клапті пережитого. Усе хапачине, непов'язане, - таке дороге і таке вже далеке... Маруся... Просямося... У неї сльози на очах... Стоїть і дивиться крізь сльози, як я відходжу...

- Бігти! Тікати! Вирватися від смерті!...

М'якосердий, співчутливий Митрофан Якович... Усміхнений золотозубий Сократ... сумний Борисик...

- Сини мої, сини! - голоснішим за тріскотню автоматів причувається розпучливий голос не то батька, не то матері.

Де ж і брат Сосон десь у камері. Може чекає на смерть, а може вже...

Вибух!

- Кидають гранати! - скрикує хтось.

Рушені інстинктом, збиваємося всі в куток біля дверей. Наші тіла - клубок: голови всередині, назовні ноги. Нехай граната рве ноги, нехай калічить, щоб тільки голова ціла!

Жити! Жити!...

- Мати Божа Почаївська, рятуй!..

Хтось навколiшки... Хтось хапається за голову, хтось ломить руки.

Вибиваюся зовсім із сил. Хилюся на стiну. Ввижаються якiсь в'язи. Якiсь лапатi павуки. Могили, хрести... Наче сон...

- А-а-а-а! - в сусiднiй камерi.

Товаришi обiймаються, прощаються в останню дорогу. Гe хвилька. Нехай би вже швидше! Немає сили чекати... Дзвони... Сонце... Повно людей. Усi веселi. Прапори! А дзвони гудуть, гудуть...

- Гити! Гити! Вдiю вiтати! Солодку волю!!!

Зриваюся зі сну. Вiдганяю лапатих павукiв.

- Гi-гi-гi-гi!...

Холод i смерть. Ввижаються страшнi дула авто-матiв...

Нараз - постріли ззовнi, наче б з болот, до з одного боку оточують в'язницю. Постріли падають дораз густiше. I наче б у вiдповiдь на ці постріли кривавий бенкет у будинку шалiє ще бiльше.

Стрiлянина на болотах-ряснiшає i наближається. Iн у вiдповiдь - постріли iз сторожевої вежi на мурi.

- Невже?... Невже?... - аж лячно, така несподiвано велика надiя.

Хтось бiжить. Стугонить по сходах. Зупиняється десь на другому поверсi.

- Давольно, ребята! Удiрай! Германскiй патруль!

В одну мить тихнуть постріли в довжезних коридорах в'язницi.

- Вони тiкають?... Чуєш?...

Ми приголомшенi. Невже рятунок?... Мозок знову починає працювати. Стрiлою пронизує неспокiйна думка:

- Що сталося?

На в'язничному майданi гомiн, плач дiтей. А в коридорах - тиша. Утихла й далека стрiлянина. Не чути гавкання собак.

I враз, мов на команду, брязчать шиби вибитих вiкон, дощем сиплеться скло на в'язничне подвiр'я. Усi камери, яких iще не встигла навестити смерть, городять шиби. Наша - також. Крiзь вибите вiкно вривається струм свiжого повітря.

Стоiмо розгубленi, не знаємо, що почати. Лише Дорогостаєць стрибає на вiкно, втискає обличчя мiж ґрати, дивиться вниз.

- Люди! На подвiр'ї люди!...

Ми всi кидаємося до вiкна. Там - нiч. У смугi слабкого свiтла, що падає з вибитого на коридорi вiкна, бачимо на подвiр'ї жiнок i дiтей. Наче люди - наче тiнi. Що це? Хто це?

На коридорi счиняється рух. Хтось вiдчиняє нашу вiзитирку i заглядає до нас. Потiм - з трiском вiдла-

мує допечку - закривку візитирки.

Кидаємося до дверей. У блідоблакітному світлі електрики бачимо якихось юнаків. Вони бігають по коридорі, відхиляють візитирки, заглядають до камер.

Ми ще не знаємо, що діється довкола, проте одного ми певні: убийники перервали своє криваве діло. Але чому так сталося і що за люди на в'язничному майдані та на коридорах? Янго мешканці передмістя - сурмичани кинулися нам на рятуюнок, то звідки ж узялося стільки сільських хлопців?... Це - підпільники! Не інакше! Так, це підпілля прийшло нас визволяти!... Ми всі в цьому переконані.

- Ми врятовані! Тепер вирватися з проклятої камери! Хлопці! Друзі! - кричимо. - Поможіть нам!

На наш крик підбігає двоє юнаків під двері.

- Скільки вас?

- Вісім.

- Відбивайте двері!

- Не маємо чим.

Хлопці миттю кидаються до бар'єру на коридорі, виламують дві грубі рури та подають нам. Хапаємо.

З усієї сили б'ємо ними в масивні двері. Один знесилюється, починає другий. Це раз! Це раз! Це раз!..

З інших камер - також гупання. Луна котиться коридорами. Б'ємо в двері пониже замка. Гнуть рури, а замок - ні з місця.

Минає чверть години. Гатимо делі без перерви, та надаремне: замок, мов кліщ, присмоктався до залізного одвір-на і не хоче піддатись. Починаємо хвилюватись.

На коридорі кораз більше людей. Усі неспокійні, схвильовані, бігають від камери до камери, з поверху на поверх, брязчать якимись ключами. Інші ламають бар'єр, б'ють іззовні рурами в двері замкнених камер. Вичуваємо поспіх. Якась кожна хвилина проволоки.

- Друзі, даремна робота, - витираючи піт з чола, кажу до товаришів. - Ми не визвалимо дверей.

- Хлопці, допоможіть! Рятуйте! - кричить крізь візитирку Дорогостаєць.

Під двері підбігає якийсь хлопчина. Заглядає в пій-му камери.

- Чи є тут хтось із Боремля?

- Нема, - відповідаю.

- Мій брат деє мусть тут бути.. Я його шукаю.

- Що це за люди, хлопче?

- Наші.

- Що за наші?

- Та такі самі, як і ви - в'язні, - відказує хлоп-чина.

Тепер нам усе ясне: на коридорі нема ні підпільни-ків, ні сурмичан. В'язні самі сколихують величезною в'яз-ницею. Самі визволяємося.

Над нами, під нами, і на нашому поверсі не вгаває гупання в двері, розкочується луною між тюремних мурів. До наших дверей підбігає літній селянин, а за хвилюк ще парубчак. Селянин заглядає в нашу камеру.

- Це тут є, - каже до парубка.

- Скільки? - питає парубок, нахилившись також до отвору.

- Вісім, - відповідаю.

- Чому ж не відбиваєте дверей? - дивується селянин.

- Не маємо чим. Рури потнулися. Треба щось важке і міцне, інакше не дамо ради.

- Віхи до кузні по молоти! - наказує селянин.

Парубок біжить.

Стоїмо безчинно. Блідолитий інтелігент підступає до мене і просить цигарку. Частую його і інших. Куримо. Поволі настає нервово відпруження. Визираю крізь візитирку. Селянина, що казав принести молоти, вже нема. У коридорі - повно людей. В'язниця гуде. Гупання в камерах стрісає мурами.

Нетерпляче чекаємо на парубка. Незабаром надбігає, несе два величезні ковальські молоти. Приступаємо до роботи: одним б'ємо від середини, другим парубок гатить ззовні в замок. Бубонять ковані двері, сиплется тинь, а замок, мов залятий, і не здригнеться.

- Розбивайте візитирку! - радить парубок.

Не надумуючись довго, гримаємо з усієї сили по обрамуванні візитирки.

- Пускає!

Справді, відлітнується дошка в дверях. Уже держиться тільки на двох сталевих нютах. Підважують її ззовні, але нюти не пускають. Хлопці налягають.

- Рррр!

Нюти лопають, дошка з грюкотом падає на бетон коридору.

- Це трохи, ще тріски!...

Наохоче ползе воям молотом груба бляха, якою окуті двері злутра.

- Це трохи, ще трохи!...

Бляха отупаво пускає, отвір гидується.

- Це! Це! Тоб тільки голова пролізла. І швидше!

Груба бляха скручується і творить міцний перстень, що вже лише заляскається і не дозволяє на дальше поширення отвору. Хтось пробує просунути голову. Не вдається. То робити? Як вибавити злиті двері? Ми вже змучені. Опадають руки. А час не стоїть - мусимо спішитися.

Повні люті й розпуки, прискакуємо до пікна, б'ємо молотами по ґратах. Але вже по перших ударах переконалися, що грубі ґрати нам не піддадуться.

- Хлопці, давайте відірвемо цю залізяку, - говорять хтось, показуючи на кальорифер. - Вона тяжка, то нею розсадимо окаянні двері.

Кидаємося відмونتувати кальорифер від стіни. Та де там! Рури заіржавіли, не пускають. Беремо силою. Хитаємо, шарпаємо.

- Раз-два! Раз-два! вигукує кремеаний в'язень, і ми в такт розхитуємо кальорифер на боки.

Поболі розгойдується.

- Раз-два! Раз-два!

Нарешті переломлюються допровідні рури, тріскає прикріплення, і ми з розгоном валимося на протилежну стіну разом із вирваним кальорифером.

Витираємо піт, відсапуємося і зараз же приступаємо до роботи. Тепер ми вже не боїмося: тією залізякою, напевно, розторокимо клятуці двері на трісочки!

Кальорифер важкий: двох не дасть ради. Хапаємо чотирьох і в такт, немов тараном, гупаємо під замок. Перша чвірка вибивається з сил, підхоплює друга, знову зміна, і знову зміна. Не даємо ні на мить дверям відпочити. Кальорифер переходить з рук до рук, не торкаючись навіть підлоги. Раз-у-раз б'ємо в те саме місце. Гатимо завзято, без милосердя. А двері, мов би гнучка сталева пластинка, лише в нижньому кутику над порогом то відскакують за кожним ударом, то знову доскакують, блимаючи вузькою щілиною.

Вибиваємося зовсім із сил. У грудях духа замирає. Важкий кальорифер видається з кожною хвилиною де важчий. Ноги в колінах починають угинатися. Уже не чергуються зміни, а працює той, хто ще не валиться. Коли б швидше, коли б швидше, бо час наглитись!

Мене опускають сили. З поранених кальорифером рук тече кров. На собі не маю сухої нитки. В роті зовсім висохло. Серце приспішено працює. Робиться мляво. Коли б хоч із ніг не звалитись! Схиляюся на стіну, остуджуюся трохи, а опісля підходжу до вікна і повним підлихом втягаю свіже повітря. Хвилин кілька стою під вікном, вдивляючись в темряву ночі. На небі - неспівливі бліді зірки, за мурами - тиша. Пора досить пізня. Треба поспішати, щоб сонце не застало нас у в'язничних мурах. Але як вийти з них? Кальорифером дверей не розіб'ємо. Ні замок, ні залізні одвірки не пустять.

Стукотіння в нашій камері утворює. Кальорифер усіх переміг. Навіть кремеаний чолов'яга вибився із сил. Ми безраді. Стоїмо і не знаємо, що почати. Чи ж би нам судилося марно загинути в цій камері тоді, коли сотки наших товаришів недолі вже ходять по коридорах? Ні, мусимо вирватися звідси за всяку ціну! Навіть, коли б довелося впасти на коридорі з виснаження, то з камери конче треба

вийти.

- Панове, - звертаюся до товаришів, - пробинаймо стіну, інакше не вийдемо з цієї ями!

- Безнадійна справа, - зневірено буркає блідолиций інтелігент.

- А що ж по вашому, - обурюється селянин, - стояти, заложивши руки, і чекати, поки вернуться посіпаки і постріляють усіх, як псів?

- Нема чого сперечатись, берімося до роботи, - закликаю товаришів.

Підіймаю з підлоги погнуті рури та починаємо ними довбати стіну, що переділює камеру від коридору.

Знову сиплеться тинк. Вапняний пил підноситься в повітря. За хвилини кілька добираємося до цегли. Отвір пораз глибшає. Мур твердий, нелегко піддається, але й ми, як завзяті дятелі.

У камері вже густа хмара цегляного пилу. Він за-порошує очі, лізе в ніс, у рот, грубою верстовою осідає на спітнілому обличчі. Нема чим дихнути, дере в горлі.

Довбємо без перерви. Діра поглиблюється. От-от посиплеться на той бік - на коридор - тинк і цегла! Ще хвилька, ще кілька добрих ударів!... Зростає надія, прибуває сил.

Раптом рури починають чомусь ковзатися і, замість глухих стуків, видають за кожним ударом металевий звук, немов би натрапили на залізо чи на граніт. А це що знову? Пробую рукою: якийсь подовгастий твердий предмет. Черкаю сірника. Якраз посередині видовбаної діри літерою Т розгалужуються залізні рури, що загратовують отвір... Знову опадають руки, і знову покидають нас пили. Тепер ми пропали! Уже нема найменшої надії на втечу. І година вже пізня. Не вийдемо звідсіля!... У голові шумить у роті висохло, цегляний пил у горлі.

Довжезні коридори роються від соток звільнених в'язнів, гудуть, як вулик на бесні. Вже тільки донеде чутигупання в двері. Лише кілька камер іще так мучаться, як і ми. Розлучливо хапаємо ще раз кальорицер і гатимо в двері до безтями. Міцна штаба не вгинається й не вискакує з одвірка. Придється пропасти...

І знову в голові стукоче, горить мозок. Камера видається холодною могилою.

- Брати, визвольте нас!

Підбігає хтось під двері. Хтось приносить низку ключів. Досасовує. Не підходять. Серце тривожно б'ється. Стримуємо відтих. От-от ласливий ключ... Кінчається низка: нема.

- Браття, рятуйте!

Брязчить і друга низка під дверима. Знову те саме. Третя низка обтанцює замок. Це вже остання. Вже положину примірено. Ще, може, ключів десять: остання надія на

рятунок. Тепер брязкіт кожного ключа запирає дух і стримує биття серця. Надії на вихід із камери все менше і менше.

- Є! - нагло чуємо споза дверей.

- Ой, слава Тобі, Боже!

Чекаємо, готові до скоку, мов звірі з клітки.

- Швидше, швидше!

- Не можна ключа повернути! Зігнутий замок, - відповідають із того боку.

Холодний піт знову росею...

Але ключ скреготче і скреготче в замку. Злегка помагають йому, постукуючи молотком у одвірок. Але нас це мало тішить. Дверей не вдається відчинити.

А хлопці все постукують у двері і побрязкують ключами. Несподівано замок протяжно заскреготав, і двері з тріскотом відчинилися наостіж.

Мов божевільні, кидаємося на нашого визвольника, хапаємо його в обійми та обсипаємо рясними поцілунками. З душі спадає важкий камінь. Стає так легко, так радісно... Ми врятовані! Незабаром проберемося за мури і разідемося по полях.

Юрба в коридорі чомусь, хоч і схвильована, до виходу не квапиться. В'язні ходять по камерах, закатованих, розпізнають своїх знайомих, кривих, перев'язують ранених, і забирають їх із собою. Ось - виводять із камери середніх літ мужчину, скривавленого, блідого, з перев'язаною головою. Хитається. Ледь стоїть на ногах. У очах застиг жах і смуток. Кров стікає на обличчя. Приносять у бляшанці трохи води, подають раненому, змивають з лица кров.

А он там, під стіною, молодий хлопчина весь у крові. Волосся скуйовджене, повалене кров'ю, на губах - запечена кров. Дві жінки, неначе сестри-калібниці, перев'язують нещасному праву руку виге лікті. Хлопчина стогне, затискає зуби. Його лице викривлене від болю.

По деяких камерах іде сидять в'язні і ніяк не можуть вибити дверей. Ключами відчинити також не вдається. Мол завзяті мурашки, помагає один одному. Ніхто не спить, утікає одинцем. Юрба працює, як один чоловік. Спільна небезпека і непевність об'єднують усіх в одну дружню сім'ю.

Уже далеко по півночі - пора виходити. Але це лишається кілька камер, треба їх звільнити за всяку ціну! У двері гупають іззовні та ізсередини. На коридорах гамірно і глітно.

Раптом .. від церкви долітає зловісне гавкання собак, а з бічної вежі на мури падають рушничні постріли. Юрба сколигується і німіє. Це, напевно, вернулися оті убийники і, боючися підразу угійти до в'язниці, обстрілюють нас через вікна вздовж коридорів.

- Згасити світло! - скрикує хтось.

Сипляться скло з електричних лампочок, і на коридорах залягає темрява.

Стрілянина не втихає. З вежі від мостів також стріляють. Гінки плачуть. Усі тиснуться попід стіни або вбігають до відчинених камер.

— Люди, не тратьмо часу! Беріть у руки, що попало, і виходьмо! — лунає голос у пітьмі.

В одну мить зникають залізні бар'єри на коридорах. В'язні озброюються в рури. Я виломлюю й собі кусок рури та закидаю на плече, мор рушницю. Лявіною посувається юрба до головного виходу. Перед дверима затримується. Кожен боїться першим вискочити на подвір'я. Може при головній брамі тільки й ждуть, щоб юрба виплила на майдан? Тоді блиснуть рефлектори, зацокають причасні автомати, нікуди буде діватися. Носок лявіни застряг у дверях, а з коридорів і сходів пливають і пливають люди, назирають на передніх. Стрілянина з вежі не припиняється. Треба рішатися, чекання нічого не дасть.

— Чого стали? Ідіть! — кричать у юрбі.

Ніхто не рухається.

Нараз лунає юнацький голос:

— Люди, вперед! Часом на них! Сто згине, решта втіче! Надумуватись не маємо часу, бо придуть і гранатами закидають або з димом пустять!

Лявіна сколихується. Двоє перших, що стояли в дверях, похвощем кладуть на грудях знак хреста і прохогом випадають на подвір'я. За ними друга двійка, третя. Біжу в четвертій двійці. Не надумуюся, не застановляюся, женуся в тому напрямі, що і перша двійка. Вона ж біжить не до головної брами, а до протилежного муру. Перебігаємо широкий в'язничий майдан. По нас ніхто не стріляє. Добігаємо до муру. Мур високий, не можна перелізти. Затримуємося і хвилинку стоїмо безраді. Нараз від вежі чуємо при тишене:

— Хлопці, сюди!

Біжимо на поклик і поблизу вежі натикаємося на підвищення з дощок, колод і якогось воза. На мурі при кожному підвищенні сидять хлопці, а від залізних гаків, що новби-вані зверху, звисають прив'язані коці. Починається спішна перетрава. Один одного підсаджує, а підсаджений, чіпляючись руками за коці, спинається на мур. Хлопці з муру допомагають кожному якнайшорше дістатись наверх. Усе відбувається справно й швидко. Під муром кишить, а на мурі, наче мурашки, повзуть або хутко перебігають у напрямку вартівничої вежі. До вежі — метрів десять.

Стрілянина знад річки не втихає, не перестають гавкати собаки. Відчувається тривожність. З вікон в'язничої канцелярії, метрів сто від місця нашої переправи, починають обстрілювати мур. Чуємо, як кулі розтинають повітря довкола нас, як стукають об мур. А ну ж вони перегородять

нам вогнем кулеметів дорочу втечі або вистріляють зараз же за муром, ще поки встигнемо пробратися на багна?... Поспішаємо. Один за другим видряпуємося на мур.

На підвищенні передо мною якийсь ранений з перел'язаною головою, цілком обездіяний, не може учепитися за коц. Удвох підсаджуюмо його. Стогне. Зверху його підхоплюють, витягають.

Кулі від канцелярії силлються щораз рясніше. Уже когось ранили під муром.

Підсажаю до коца. Не можу дістати. Хтось мені перешкоджає. Якась жінка. Вона плаче, просить допомогти їй. Підсаджую. Але я сам обездіяний і не можу їй дати ради. До того ж вона хоче видряпатися на мур разом із тяжезним клунком.

- Киньте клунок! - кажу з пересердям. - Диття рятуйте, а не шмаття!

Жінка голосить і каже, що це - її цілісінський маєток. Пробую ще раз допомогти їй. Клунок переважає, дошка, на якій стою, перекидається, я падаю. Чуюся зовсім знеможеним. Знову раджу жінці покинути клунок. Не слухає. Залитаю її та намагаюся сам вилізти на мур. Не можу. Хтось мене підсаджує. З великим трудом спинаюся по коці, хапаюся за ган, мене витягають на мур. Повзу до вежі. Кулі без перерви пронизують повітря. З покинутою в'язниці долітає глухо гупання в дворі. Перелажу крізь віконце вежі і прикрими сходами сходжу вниз.

Я - по той бік мурі!

Під ногами - мокро й грязько. Роблю кілька кроків уперед і несподівано натрапляю на нову перепону: за муром два ряди колючого дроту. Намагаюся чим швидше перелізти. Дереться одні, але гинуться, перелазжу.

Приємне почуття радості наповнює груди. Передо мною очерет, осока і грязькі розлогі надії, янські багна. Надо мною - небо і зорі. Дихаю повними грудьми...

Я - на волі!...

93399

xxx

1

Марко Крилатий.

Н О В А   А Б Е С І Н І Я.

Нова Абесінія Ти,
Прабатьків моїх страждна країно!
Чи те мало вродив Твій чорнозем хрестів?
Чи не досить могил безневинних?..
Ой, зичливий Ти, Краю, для зайдів,
І золотити непроханих гостей,
Сам під сурми наїздницьких райдів
Із могил прабатьківських рвеш кості!
Чом же ті, що Ти - всім для них, Богом,
Чом сини, що жертovní, найкращі,
Наче пси в тебе всі за порогом?
Все гостям, а синам чому ж - хаті?..
Чи ж не Ти, чи ж не Ти - Рідна Мати?
Не твоє на устах в них імення?
Чом же так без кінця Ти їм платиш
За їх туги - жебрачим додінням?..
Затисну в п'ястуки я долоні,
Буду слухать, що дме до нас вітер:
- Ах, колонії, колонії, колонії,
Бо голодні ж і ..... і Гітлер!..
Чорноземні лани злотодаїні
Не дають вороголюбникам спати:
Хочуть власні касарні і стайні
Поміж наші хати повтискати,
Хочуть так ту піну, що над вінця
З їхніх келехів там десь спливає,
Тут продать за пшеницю в червінці,
За дуби, за луги-медодаї!
Там десь мурина чорні, прибиті,
М'язи прухать, випростують крила, -
То ж давай панам наших століттів
Нас - невірників білого тіла!
Там китайці підносять десь чоло,
Там десь Індія слухає Ганді, -
Значить - світ перекроїв наново:
Кожен ласий щоб мав по Уганді!..
Добрі-добрі за морем обшари,
Та чого ж там плисти в океани?
Нащо зрошувать присок Сагари,
Як під боком українські баштани?..
Нова Абесінія Ти, -
Кров'ю знак велетенський питання!
Хлібом напхені нашим не наші роти,
Ми ж - шкелети, а чин наш - чекання...

В. Скорупський

Ч Е К А Н Н Я

Випав стріл, мов крик одчаю,
Звук одбила далина.
Може й того забагато
Для розстання із життям.

Все ж лежить навзник людина,
Голова вся у крові,
Очі тьмяні, губи сині,
Аж мороз по шкірі йде.

Наче плесо, поле рівне
Колосками рветься в даль.
На порозі мати сина
Вигляда з війни лиш день.

Вже обсипалося літо,
Вже рум'яні втратив сад.
Лиш матусі на воротах
Страх і здумать: не прийде...

Од молебнів повні храми
За усіх, що це нема;
І курить матусі ладан,
Бо синок живий це десь.

Ех, не старійтеся, роки,
Не зарівнюйтесь, гроби!
За селом матуся ходить, —
Син не може не прийти.

П А П О Р О Т Ь

Галілась папороть кущеві,
Го їй — цвісти лиш на Купала,
А я їй ззедрих, як рабів,
Що цастя символом нам стала.

Ах ніч глибшала. Стотрахіттям
Кругом стояла північ тьмяна:
На це рвав папороті цвіт я,
Щоб те збагнуть, до й він — омана?!..

ІЗ ЗАПИСНОЇ КНИЖКИ

II.П.42 р.

Подумати: пошти нема, трамваїв нема, світла тех, шкіл тех, поїзди не ходять, базари закриті. Село схирається, місто пухне з голоду. Колоніальні порядки: крамниці тільки для німців, перспективи деградації, занепаду великого центру, перетворення на невеличке провінціальне сільсько-господарське захолуєтя.

6.П.42р.

Добре сказав О. С., що деякі люди крутяться, як дзига, між комунізмом та націонал-соціалізмом і ні туди, ні туди не пристають. А другі хиляться то в ту, то в другу сторону. То до одної прилипне, то до другої. В одному розчарувався, ждав іншого. Тепер у другому шукає хорошого - й цього не приймає...

17.П.42 р.

Ходять чутки, що мають бути закриті всі театри й кіно... "з огляду на пошесті"...

9.П.42 р.

В Ромен Роллана є фраза про німців: "Ми лицемірно просторікуємо про ідеалізм, пантрукчи лише власних вигод. Ми уявляємо себе ідеалістами, вдовольняючи лише власний егоїзм".

Німцям нема діла до нашої громадськості, а як є, то на дні цього інтересу лежить ринок, земельний простір, цукор, нафта, сало й робоча сила...

А в Москві Сталін зібрав двадцять попів і вони служили молебень, щоб Бог "одвернув врага-супостата й дарував перемогу р о с і ї с ь к о м у воїнству".

На початку війни, на другий-третій день, по місту пішла така анекдота:

"Гітлер зібрався воювати з СССР і пішов до во-
рожки.

— Яка твоя професія? — запитала ворожка.

— Я — шофер.

— Так от то тобі випадає на картах: ти маєш вирушити в далеку дорогу, заїдеш далеко, але по дорозі обламаєшся. Захочеш вернутися назад, — бензину не вистачить!"

13.III.42 р.

Руйнувати прекрасні міста з музеями, палацами, фабриками й заводами. Нацьковувати нації на нації. Панувати одній нації над іншими. Вішати й бити. Перетворювати індустріальну країну на селянську без освіти, без шкіл, без університетів і мистецтва. Будити низькі інстинкти своїм власним прикладом, а при нагоді карати за прояви їх.

Так сьогодні виглядає найновіше видання прогресу, нова Європа.

26.IV.42 р.

Кербуди повинні знати про поведінку кожної людини, особливо жінок. Це — вербування в будинки розпусти, яких, як кажуть, в місті є вже три. / І там є напиво "нур-фюрдойч" / А скільки є неофіційних? Якийсь Горвуд якийсь Ксхші загадав скликати "музыкальное общество" і то на три вечори підряд. Гестапівці й артистки з опери. Хороше товариство! Потім кербуд викликає в домоуправу таку, що мала кількох кавалерів-німців, за столом сидить гестапівець /може той самий/, — загадає покласти на стіл паспорт. В ньому ставить штамп — "повія".

П. йшла до лазні. Салдат-мадяр зупинив її й галантно запитав: "Панночка — курва? Може підете зо мною?"

10.IV.VI р.

В Харкові вішають людей на балконах догори ногами, за рот. Довго мучаться.

12.IV.VI р.

На вулиці спостерегала картину, немов кадр із фільму про стародавній світ. Там працювали жиди. Гірші за арештантів, ганчір'я з них так і валиться, вони так і валяться. На спинах — шостикутна зірка, крейдою випи-сана. Замурзані й здичавілі.

24.IV.VI р.

На вулиці: попереду поліціант, по боках німецькі поліцаї. Десяток обдертих чоловіків і жінок, на спинах номери, крейдою написані.

Тут же на вантажному авті коло готелю паки з

пляшками, обгорнутими в солом'яні кульки. Наліпки - "шампанське".

25.IV.42 р.

На дверях готелю "Київ" написано: "Українцям і росіянам вступ заборонено". "І собакам?" - запитує сам себе перехожий.

26.IV.42 р.

За кілька днів до здачі німцям міста відкрили в школах навчання і тих хлопців, що прийшли вчитися, забирали в евакуацію. Хлопці тікали через вікна, їх ловили, підстрілювали. Довели до м. Сталіно, а там вивалили за місто, перестріляли всіх, - щоб ворогові не дісталися.

Тепер німці відкрили школу / якусь будівельно-архітектурну / і за місяць-два одного дня захопили всіх силою, тут же перепускали через медогляд, щоб вислати до Німеччини. Вітя й інші вискочили з другого поверху через вікно. "Ти ж міг зламати ногу". - "Краще зламати ногу, ніж до Німеччини!".

З полону прийшов. Випускають. Коли за чотири метри від дроту упаде - стріляють.

3.V.42р.

Місто наповнене сіро-зеленими шинелями та зеленими брілями з перами, з тупими писканими крамарів. Наповнюється якимось закордонним барахлом і шантрапою, а ми маємо заповнити рабські ряди.

З звичаїв: дівчата обслуговують їдальню. Їх добре годують. Але от одна щось викрала. Її повісили.

Для чого вивозять? Не криються: оголоти країну від населення, а самим запосісти її. Так Гітлер і сказав у якійсь недавній своїй промові: "Нам потрібен простір, заселений замкненим у собі народом".

Під конвоєм ідуть ті, що до Німеччини, - безкопечне валка з торбами на плечах.

По боках полісмени-гестапівці, а ззаду наші поліцейські.

17.У.42 р.

Юнаки, що виїжджали в ясир, попрощалися з рідними й у вагоні перед відходом поїзду заспівали. Їм наглядачі загадали замовкнути. Вони не звернули уваги. Тоді їх почали бити палицями по спинах. Звичайно, замовкли.

А на жидівському кладовищі, кажуть, стоїть чамінь з вибитим написом: "На прохання українського народу тут знищено 45 тисяч жидів". Це одне "прохання"!

18.У.42 р.

На площі невеликого міста, - оголошення жирними літерами: "Тут торгувати не можна. Винних будуть бити, або заарештовувати".

На дверях установ:

"Тудам входити заборонено".

На обдатованій огорожі:

"Українцям входити заборонено".

Це - жидівське гетто. Жидів тут нищили латиші-есеси.

26.УП.42 р.

Склянка пшона - 25 карбованців. Десяток картоплі - 50 карбованців. На заставках забирають усе, навіть 200 грам масла. Гори цього скидають тут же. Гестапо. Чи поліцаї? На базарі подешевшало, бо поліцаї набралися і пустили через спекулянтів на базар. Вже пшона по 17 кар.

Чутка: в Києві нікого не зостанеться, всіх вивезуть до Німеччини, а лише зостанеться невелика кількість для обслуговування німців. Тільки в самому місті житимуть лише німці, а українці матимуть гетто на передмісті.

У селах Ребітскомісар називається - гибелькомісар.

Лист до німця від дружини:

"Здійснилася моя давня мрія, - у мене є покоївка. Тільки я не знаю, що з нею робити. Вона одягнена краще, ніж я, цілий день сидить і плаче, сама - інженер-хімік. Я пішла до бюро запитати, як мені з нею поводитися. Мені відповіли: "Як хочете, так і поведіться. Вона - наша колонка".

"Вийшли ми до першої станції за містом і хдемо якогонебудь товарового поїзду, щоб учепитися. Поїзд підходить і німці не то що не пускають нас, а, навпаки, всіх

запрошують. "Ком, ком!" Всіх посадили. Але поїзд ніде не зупиняється, кому треба зійти, мусить їхати до Ф. Чілі діти дуже доброзичливі, сміються, привітні, частують дівчат.

Але в Ф. поїзд зупинився, — німці враз змінилися, оточили вагони й нікого не випускають. Посортували всіх, молодих посадили на Германію їхати, а нас, старих, заарештували й перевірили документи. Кожна заплатила по 50 карбованців штрафу, а потім мусіла ще й відробити на примусових роботах, — прибирати, кимби робити. Я два тижні працювала, а потім мені пощастило втекти".

В селі треба виносити до Молокопункту 1000 літрів молока й здати 5 кг. м'яса з кожної корови. Коли корова гарна — забирають і відправляють на Німеччину.

На початку німецької окупації:

"Німцям гут,
Євреям капут,
Росіянам петля,
А українцям після".

21.Ул. 42 р.

Незабезпеченим матерям двох-трьох дітей пропонують два рази в тиждень з'являтися "на роботу" до будинку розпусти, а за це вони одержуватимуть паїнок і платню.

Одна жінка з'явилася в поліклініку й заявила, що вона вагітна від німця. Її поставили в паспорті штамп — "повія".

Застави під містом. В тих, що несуть до міста харчі, відбирають усе, складають у купу. Масло, мед забирають, а крупу, муку розсівають по полі. Тим, що в крамницях на харчову картку дістає населення просянокаштанового хліба 150 грам на день...

24.Ул. 42 р.

Один гебітскомісар зібрав сход у якомусь селі,

знів старосту села наперед і наблиз по морді. Тоді тут
же вибивав сигарету й, пошаркуючи по плечу, дає заку-
рити...

Лист із Німеччини:

Вісімнадцятирічна дівчина, єдина донька в матері,
потрапила до німкені. Німкеня дістала звістку, що її си-
на вбили партизани на Україні під Черніговом. Вона запер-
ла дівчину в кімнаті й почала її бити, ципати, за волосся
тягати, голками колоти. Дівчина за ніч почорніла й мало
не збожеволіла.

Інтелігентна жінка, — п'ять мов знає. В таборі
запропонувала: "Використайте мене за фахом, я буду кори-
сна". Запитали арбайтсамт. Відповідь така: "Поводитись,
як зо всіма остівцями. Вона наша цивільнополоняна".

В Б-му районі по селах повішено по ІОС чоловік
у кожному, серед повішених — жінки й діти. Там поїзди
перехидаються з насипу.

Жінка чотири місяці клопочеться й не може визво-
лити сина з полону. Сидить у таборі й голодує, нічого не
робить. 20 тисяч там держать. Їздила до Рівного, до Киє-
ва, — нічого не допомагає. Голові міської управи забороне-
но клопотатися про полонених.

29.VI.42р.

"Треба піти до лікарні, свої хвороби встановити.
Але кажуть, що німці обіцяли всіх сифілітиків і туберку-
льозників постріляти. То скажи, що в тебе туберкульоз..."

У одній лікарні для хроніків одного дня всі ліж-
ка спорохніли. Де ділися хворі? Їх потруїли.

1.IX.42 р.

"Кажуть, до тих трьох домів розпусти, що німці
відкрили, відібрано найкращих дівчат під виглядом виси-
лення Німеччини. Троє пробували утікати, так розстріляли
тих, що їх пустили. Ну, так... Як ми переможені, то му-
симо вже все терпіти..."

18. IX. 43 р.

Німці відверто говорять, що в книжці "Майн кампф" написано: Селян зроби́ти раба́ми, міське населення вини́дити".

Один німець казав, що як підкорять всю Європу, то запровадять для кожної нації уніформу - різнитиметься тільки кольором. Цивільне убрання носитимуть тільки німці. І ніхто не матиме права сам собі пошити, вироблятимуть стандарт фабрики.

Одна жінка /самотна/ вже вернулася з Німеччини. Їй прийшла повістка збиратися вдруге. Вона повісилася на вікні так, що з вулиці всі бачили її труп.

Дівчата у селі тікають від Німеччини у ліси. Одного старого за дочку забрали за те, що він "на знав, де дочка ділася."

-----

15. IX. 43 р.

Як розпускали театр. Троє німців із собакою сіли в кватері і сказали виходити на сцену артистам. В передній співу - свист. "Век!" Не годиться!" Так вибрали собі во дві, що "годяться".

Позтрена крадіж дітей. Для чого? Фабрикують документи, що це їх. Для звільнення від Німеччини.

-----

27. X. 43 р.

"Душа українського інтелігента - клоака, куди плюють різні завойовники". Дехто Ч. часом образно висловлюється,

-----

28. X. 43 р.

В оперу вхід українцям заборонено. Чи правда? Правда. Навіть артистові, якщо він сьогодні не бере участі у виставі.

-----

30. X. 43 р.

Як розганяли педагогічний н.-д. інститут. Прийшло реставо, стали на всіх дверях, всім сказали: "Век!" і не дозволили навіть забрати з пухляд столів свої речі.

В одному клубі була велика бібліотека. Всі класики, всесвітня література, наукова тощо. Полоненим за-
гадано викопати на вулиці перед клубом велику яму, скину-
ти туди всю бібліотеку й закопати. Похорон бібліотеки.

1. XI. 42 р.

Приказка: "Дай, Боже, щоб це минулось, а старе не
вернулось..."

Усіх німців забірають звідси на фронт, а на ке-
рівні посади ставлять німкенів. Директор банку – німкеня.
В арбайтзамті – також. Від кухонного огнища – до керу-
вання державою. Геть чисто за Леніним!

"Отут у хуторі німець забив жінку й чоловіка,
зосталося двоє дітей. Жінка не хотіла давати набана."

"Одна жінка не хотіла їхати до Німеччини, то їй
спалили хату. Люди кинулись рятувати, так їх німці ві-
дігнали нагайками."

27. X. 42 р.

"Східний простір"! Нарешті, всі вже починають
розуміти, що це не образ, не метафора, а буквально. За-
дання завоювання ясне. Це все, що завоюване, – його. Не
про ринки йде мова, воно й так усе його, нащо це прода-
вати та купувати? А раз мов, то я вільний зробити все, що
захочу з моєю худобою, людьми, простором, надрами. Ні з
яким народом, що заселяє ці простори, я й не думаю раху-
ватися...

28. X. 42 р.

"Українці! Ідьте до сонячної Німеччини працювати,
там вас чекає добра їжа й гарне ставлення..."

"Новий порядок в Європі проти варварського біль-
шевизму..."

Що це воно таке?

"Аристократизм духа й крові, протиставлений чер-
ні". Що це таке? Це щось не те, і о "освіта – широкий ма-
сам, бібліотеки – народне добро". Це щось не те, і о "ви-
сока техніка – на службу людині". Як воно, взагалі, плу-
тано! В СССР гасла мантили тим, чого бракувало й хотілося
мати. В "новій" Європі – техніка й добробут принижують
гідність, а гасла не ведуть нікуди. Скажімо, й за советів
вербували на тяжку роботу в суворих умовах, – в Комсо -
мольск. Там жили в бараках, без культурних вигод... Але

це обставлялося, як героїзм. Уявімо, що матеріальні цінності, які потрапляють у Німеччину, не гірші, може кращі, — але це справжній яскр, ганебний, огидний, що кляче плиту на обох партнерів. Отже, "людина не є людина", чи "людина є герой"?

В світлі цих проблем національна сверблячка є якась дрібна. Треба перше вирішити, чи людина щось нижче за людину, чи людина є герой. Пляска народів, сузір'я, де кожне має своє сяйво, — ось гарно, ось серце пабить. І я хочу мати своє сяйво. Тоді я буду людина і герой. Ні, національні почуття не сверблячка, то тільки так казати наші злісні вороги, що користалися з цього туману. Тільки в національному розв'язанні вирішиться соціальна проблема.

Але які жисткі вони, ці ідеї, як світло каганця! Чокну з них можна повернути в який хочеш бік. Національна — "моя нація найкраща, найвища, найправовіша в світі". От і загасла пригода ідеї, бо за неї визириють ікла канібале. Вселодська? "Будь перш за все людина, а нація твоя не грає ролі". От і зіб'яла квітка нації, випарився аромат, смішне почуття, це й обляють чухраїнцем...

17.П.43 р.

Листівки, що розкидають більшовики з літаків:
"А во, Омелечку, получил земелечку?"
Намальовано: стоїть дядько, чухає потилицю.

27.П.44 р.

Анекдот:

"Селянинові німці дали 25 різок. Закінчили евакуацію, а він не встає.
— Вставай!
— Не встану!
— Чому?
— Дайте ж! Я вас 23 роки ждав..."

Агентство ОБС / одна баба сказала/

"Фронтовики, вертаючись назад, питають у тиловиків: "Го ви тут наробили? Чому українське населення зустрічало нас привітно, а тепер дивиться вогком? Прибрати всіх оцих жовтляків / генералкомісаріятчиків/, скрізь залестити військове керівництво..."

Б'ють, беруть у яскр, полонених винищують, заповодять фольклорічери-творин, забирають краді будинки,

діти ростуть неписьменні, постачання нема, з поліцейськими по-робили грабіжників...

6. IV. 44 р.

Німці в Р-му районі села палять, хати палять і коли-хто пробує вискочити з вогню -- випають назад прикладами. Одна хата згоріла / верх/, а люди хотіли вилізти, -- їх почали стріляти. Один впав живий, на нього кілька трупів. Лежав під трупами кілька годин.

В Німеччину там тепер не беруть. Зібрали одну партію, а партизани відбили і всі ті пішли в партизани. Вітлоді не беруть, але палять і вішають. Партизани весь час руйнують залізничні колії.

На цукерковій фабриці викидалися з третього поверху, як прийшли німці забирати з роботи до Німеччини. Їх підбратли, поранених перерізували і везли. З поїзду кидалися тече.

Одна дівчина приїхала з Німеччини і через кілька днів умерла від апендициту, пішов гній ротом. Два роки була в Німеччині, хазяї не зважали, що треба її лікувати, а вже хору зовсім відіслали.

Повертаються хворі на туберкульозу, а вони зовсім здорові поїхали.

З сел випомповують народ. Через місто безкеночні валяки йдуть. На вокзалі одної ночі була стрілянина, половина людей розбіглася /раптом згасло світло/. Тікають без речей, без документів.

Одна тікала з вербувального пункту. Лізла через високий паркан, обгороджений колючим дротом. Перелізла, та зачепилася спідницею за дрот і повисла. Мусила лізти назад, а внизу стоїть німець-гартовий і реде.

Не добре, що не застрілив!

Та на них що, коли знайде... Он ішов один наш співробітник після дев'ятої години, а назустріч німець, крикнув: "Гальт!" І чоловік не спам'ятався, як німець проколов йому набіліт живота штиком...

В вербштелле багато клунків лежить. Нема власників, по-втікали...

14.IV.48 р.

В селах стоять вішалниці. Люди злякалися й пішли до Німеччини, а потім перестали боятися. Палять тих, хто ховається, конфіскують майно, — описують і забігають.

В місті з роботи беруть. Вже повісток нема, а на роботу приїжджають, або додому вночі. На вокзалі обляви і просто в вагон. Баби, що їздять на село, хитрують, — беруть із собою дітей. Хватають і тих.

І так: одні ховаються на селі з міста, другі, навпаки, з села тікають у місто. Ї такі, що сім раз переконувалися і все уникають.

Один, щоб не їхати, заразився на трипер і не хоче лікуватися. Друга натерлася попелом і має якесь на шкірне захворювання.

Німехідь почувши уривок срази на вулиці:
"...тільки собак вішають..."

11.V.48 р.

"Інспектор натурфондів міської управи бігає по місті, шукає, де б взяли до лікарні його сестру. Вона збожеволіла, бо сина її разом з іншим молодняком загнали в церкву й ту церкву підпалили. Ніхто не бере хорої!"

"Дві жінки пішли без документів на село по продукти і безслідно зникли. Десь у якомусь селі староста або поліцаї випустили своїх, призначених на Німеччину, а вхопили цих... Та й шукай їх..."

"В І. — партизани. На одному кінці села поліцаї, на другому партизани, а бєляни біжать з домів у ліс, бо перестрілка. Позаарештовували по селах старост, своя регулярна влада на районі."

ЖОХЖОХЖОХ
ЖОХЖОХ
ЖОХЖОХ
ЖОХЖОХ

Б Р Е Т И К

П'єса в трьох діях

/Монтаж уривків/

Д І Й О В І   О С О Б И:

Інженер ВЕЛЗ	ДВІРНИК
Пані ВЕЛЗ, його дружина	ГЛОБТРОТТЕР
ЕМА, їх донька	І-й ЕКСПЕРТ
ПОРУЧНИК, наречений Еми	ІІ-й ЕКСПЕРТ

Мешкання інженера Велза в новій віллі за містом.
Гол. На дальшому плані — зашклена лабораторія інженера
— винахідника.

П Е Р Ш А   Д І Я

/ЗМІСТ: Інженер-винахідник Велз, перейнятий хаттями й знищенням війни, присвячує всі свої зусилля і засоби, щоб винайти силу, яка знешкідливила б усі досі відомі засоби вбивання й нищення. В результаті довго-тривалих дослідів і пошукувань, зовсім несподівано для себе, інженер Велз викриває чудову силу, що потужністю своєю перевищує всі доцьогочасні смертоносні винаходи. Вражений несподіванкою та свідомий катастрофи, яку приніс би людству його винахід, коли б про нього хто довідався, Велз не зраджується з ним навіть найближчим і приступає до гарячкового шукання засобу, яким би можна було знешкідливити цей найновіший смертоносний винахід.

Шукання тривають довгий час і не дають бажаного результату: Потуга смери видається непереможною. Але Велз уперто працює. Досвіди забирають усі засоби і сили вченого-винахідника. Він і його родина доходять до зубожіння.

Ніхто не знає про таємницю Велза і тому його не розуміють навіть найближчі. Він чує від них щораз більше докорів і домагань грошей. Велз має ряд винаходів практично- побутового характеру, за які можна було б одержати гроші, але фірми не хочуть купувати цих патентів.

якщо погоджуться купити, то тільки для того, щоб замкнути їх у своїх і не дати в руки конкурентів. Велз проти таких транзакцій - він працює для добра людства, для звичайної "сірої" людини. Доходить до того, що Велза експітують з помешкання за несплати комірного. Бдина надія - це відповідь іде одної фірми, якій Велз саме запропонував набути його патент.

Велз і його донька, Емма, очікують на це повідомлення. Дочекалися - телефон. Велз припадає до трубки, але скоро її з обуренням відкидає. Емма хоче, все таки, дослухати./

ВЕЛЗ: /вириває від Емми трубку і обурено її чепляє/
Годі!.. Кати!.. Коли я пропоную їм винаходи, на які чекає цілий світ, вони сміються з мене. Фірма Кремптон повідомляє, що по нараді експертів і дослідженні кон'юнктури на ринках постановила: з пропозиції інженера Велза не скористати. Шакали! А як же я тепер би глядів у очак адміністрації дому? Вони ж мене запевнили, що гроші вже так, наче б у моїй кишені, що вони самі перешлють з моїх належностей на рахунок боргу за комірне. Я ж вислав про це листа до адміністрації. Хто ж я тепер? Ожуканець? Брехун?.. І за хвилину та сама фірма Кремптон пропонує мені... А щоб вао!..

ЕММА: Відкидаєш?

ВЕЛЗ: Відкидаю!

ЕММА: Хіба ж це не такий самий винахід, як кожний інший?

ВЕЛЗ: Ні. На відстань позбавити бензину горючості, кристалізувати смазування в моторах. Ну, додумуєшся?

ЕММА: Значить, знову нічого?

ВЕЛЗ: Це є дві фірми, що взяли мої пропозиції переглянути?

ЕММА: Маєш певність, бо дай, що й вони не те саме зроблять?

ВЕЛЗ: Хай роблять.

ЕММА: І увесь час нічого й нічого з того, над чим стільки років працюєш?

ВЕЛЗ: А над чим же я таким працюю, що було б їм, отим потворам, потрібне?

ЕММА: Не раз кажеш, що цілий світ чекає на те, що вже маєш, а на ділі...

ВЕЛЗ: Так мені часом здається, коли думаю про мільйони звичайних сірих людей. Але коли отак по мені б'ють, тоді починаю думати, що є інакше.

ЕММА: Аже, і далі будеш усе вкладати в працю, яка не дасть тобі ні імені, ні слави, нічого не дасть?

ВЕЛЗ: Нічого? Чому нічого?

ЕММА: Звичайно. Я знаю, що ти на це скажеш. /іде/

- ВЕЛЗ: Емма, і ти вже відходиш? І ти вже втрачаєш віру в мою працю?
- ЕММА: Ні, ні. Я знаю, тату, треба тужити за дальшою метою. За твоєю дальшою метою.
- ВЕЛЗ: І вона вже ближча, ніж їм усім здається.
- ЕММА: Можливо. Лише по кожній здобутій меті в тебе з'являється нова, ще дальша. І так, тату, без кінця.
- ВЕЛЗ: Докоряєш мені за мою невдачу з вічним шклом? З вічним сірником?
- ЕММА: Ні, щодо цих, то ти вже мені витолкував, чому ні одна фірма не береться їх продукувати. Але ж у тебе ще є мазути, які ти винайшов з думкою зробити вогнетривалими електричні проводи на океанських переплавах. Сумління цілого світу порушили катастрофи цих велетнів, і ти був певен, що коли б дав винахід, який забезпечив би від катастрофи тисячі неповинних жертв, то цей винахід у тебе – відразу купили.
- ВЕЛЗ: Так, думав. Але, на жаль, є інакше. Катастрофи гублять тільки пасажирів, фірми ж одержують за переплави страхування.
- ЕММА: Ну, то чому ніхто не купив у тебе променів, що мають схороняти витрини і банки від вломів? Це ж уже потрібне навіть для найбільш егоїстичних фірм.
- ВЕЛЗ: А скільки б мусіло востатися без хліба нічних сторожів? Скільки треба було б звільнити поліцаїв, скільки б людей, яких уряд учив стріляти до інших, повернуло б кріси проти того ж уряду?
- ЕММА: А може ти, тату, не вмієш себе рекламувати? Може ти не вмієш барвисто розповісти фірмам про свої винаходи. Може не вмієш захопити їх так, як захоплюєш нас? Може тобі треба допомогти?
- ВЕЛЗ: Ні. Я вмію захопити і без реклами, але людей чесних, порядних. Проте, чесні – безсилі, а ті, що мають силу і гроші, ті так спанцирені цинізмом і погордою до людського цастя, що до них ніяка реклама не промовить. Щоб їх захопити, треба винайти не те, що я їм пропоную, а щось, чого не треба пояснювати, що з'явиться і запанує над ними, як всемогутнє і неподолане життя, або як всемогутня смерть.
- ЕММА: Лірика, тату!
- ВЕЛЗ: А що, коли я таку силу вже маю?
- ЕММА: Ти нічого не таїв передо мною. Не маєш.
- ВЕЛЗ: Людство чекає. З дня на день. З дня на день спронується одним богам, шукає інших. А що, коли я їм дам найновішого бога? А властиво ні – того, якому залишаються вірні від віків, лише вдосконаленого?

ЕММА: Про що ти, тату?

ВЕЛЗ: Ужэ здогадуешся?

ЕММА: Кажі ж, не бійся!

ВЕЛЗ: Це неправда, що цивілізація приглушує в нас пер-
вісні інстинкти. Деякі з них вона вигострює і ро-
бить потужнішими, потворнішими, ніж вони були.
Убити — оце бог непроминаючий!

ЕММА: А ти, тат?

ВЕЛЗ: Чам убіць? Як убіць?... Стут пачинаецца смаган-
ня поколінь. Цілі когорты вчених чапіюць над тым.
У тэй дзялянцы відбуваюцца такі безперервны пер-
регоны, якіх у жоднай іншай дзялянцы людскай жи-
вацідлівості не побачыш. Один, аднаго слідкуе, під-
слухуе. А што ж ё ёго? Дати сьвітоу такую потугу
дываньня, руіны, смерці, якой б ужо ніколі й ні-
ко не перамогло.

ЕММА: І можае ж це, тату?

ВЕЛЗ: Можліве для тых, што в те віраць. Мої конкурэнты
віраць. Я ж віру в те, што наразі дзь потугі не-
пераможны: жыцця і смерці. Та поки тэхніка не
знайде формулы для адной і другой, доты балачкі пр-
про нях не выйдуть за межы абстрактнаго філосо-
фавання. Мої конкурэнты шукаюць формулы смерці.
Мое завданьня важчэ... я шукаю формулы жыцця. Але
формулу жыцця можна будзе знайсці лісь тоді, калі
відомо ўжэ будзе, яка ё формула смерці. Чы не зда-
ецца тобi, што я знову залежу від іншых і знову
тількі мрію?

ЕММА: І твоі конкурэнты знайшлі ўжэ ту формулу?

ВЕЛЗ: Што ты! Калі б воні знайшлі, то знаеш ты, што дзя-
лося б ўжэ в сьвіце?

ЕММА: Ага, отжэ знову мусіш тількі чекаті?

ВЕЛЗ: Ні. Воні чекajúть, а я ўжэ ўжэ два рокі...

ЕММА: Маеш?

ВЕЛЗ: Випробавую.

ЕММА: Тут? /біхыць да лябараторыі/

ВЕЛЗ: Не ўходь! Можеш неберажэ папасти в поле сінтэ-
зычнай дзіі павных променів і павных бактэрыі,

ЕММА: Ты... ты ўсё такі шукав потугі знішчэня?..

ВЕЛЗ: Ні.

ЕММА: Довіць забава в піжмуркі! Сповідаў нам казкі про
добро людства, а мы, довірлівы телята, чекалі, чё-
гали!

ВЕЛЗ: Ёмо, як ты можеш мені таке закінуці?

ЕММА: Мы відімо, мы вірікаемося ўсёго, тарпимо...

ВЕЛЗ: Ёмо, ні на адну мить не было в мене наміру шось
під тебе затаіці, абдуріці тебе!

ЕММА: Але два рокі ты молчаў?

ВЕЛЗ: Про такі речі не гаворыцца назіць найбліжчым. Але

- А ж сказав. Я не хотів, щоб ти втратила довір'я до мене. Твоє довір'я було для мене оперттям у моїй праці. Я не брехав.
- ЕММА: Але ж ти шукав того, що перед нами сам засуджував нас?
- ВЕЛЗ: Це припиха долі багатьох винахідників. В нашому світі нерозумно було, що шукаючи одного, знаходимо те, про що не думали.
- ЕММА: Мовчав, тату, і треба було мовчати до кінця.
- ВЕЛЗ: Говориш так, наче б не була певна, що не зрадиш моєї таємниці!
- ЕММА: Навже ти не знаєш, що кожному з нас тільки одного треба докати, одна думка забирає нас спокій: грошей, грошей! І враз вони тут! Тут!...
- ВЕЛЗ: Чому думаєте тільки про себе? Подумайте про мене, про тисячі, про мільйони людей!
- ЕММА: Ти завжди думав тільки про себе. Чому не подумав, що і в мене також цілий світ? Чому не подумав, що я - жінка?
- ВЕЛЗ: Да, дальної мети, Емма!
- ЕММА: Слова! Таких, як ти, понесуть до далеких мет шрії про людство, про славу, а ми - і людство і славу маємо в собі. Нікуди нам мчати, мусимо чекати, чекати на ту нашу жіночу хвилину, яка все це з нас виполить. І не вільно нам її прогавити. Коли мчить проз нас, треба сягнути рукою і вхопити. Вміємо терпляче чекати, але тільки доти, доки знаємо, що мусимо чекати, тоді це здається нам легше. Так удавалося Еммі. Тоді вміємо разом з вами мчати до ваших далеких мет. Але котра ж із нас не поверне раптом в доріжки, коли побачить те, що ви згирдлино називаєте близькою метою, що творить наше "сьогодні"? То ж у нашому "сьогодні" все наше: і вчора, і завтра! Котра ж не вхопить того, що їй дасть змогу врешті отатися собою. А вона ж тут. Так близько!
- ВЕЛЗ: Он лоні ші! Золота, грошей - і все?
- ЕММА: Близьке золото - найпекніша загорожа далеких мет.
- ВЕЛЗ: Чи маю це розуміти, як домагання продати людям цей хахлиний винахід... / входить ДВІРНИК з листом / З адміністрації?
- ДВІРНИК: Ні. Я йшов сюди по скрині, забрати значить, пан інженер казав, а якраз ішов посланець.
- ЕММА: / бере листа, подаючи батькові / Від фірми.
- ВЕЛЗ: / до ДВІРНИКА / Виносьте, чого ж ви! / Двірник виходить із однією скринією / Еммо, коли б тут була найбільша сума, віддаю її тобі. Хай твоє плане життя дасть тобі якнайбільше можливостей бути тією, яка вже не чекає. Може тоді легше і певніше.

забудеш про таємницю, яку тобі я сьогодні в хвилину слабости відкрив.

ЕММА: Вибач мені.

ВЕЛЗ: /відкирлає листа, читає, спохмурнів/

ДВІРНИК: /увиходить, хоче брати другу скриню/

ВЕЛЗ: Не треба! І тамтої не треба було!

ДВІРНИК: Перепрошую, /виходить/

ДРУГА ДІЯ

/Ніч. Велз невтомно працює в своїй лабораторії. Поручник, наче б на парті, в голі, бо Велза переслідують думки про можливість нападу на нього і викрадення його винаходів. Пані Велз намагається приєднати Поручника до свого плану здобуття грошей. Велза треба оголосити божевільним, віддати його до лікарні, а тоді все коштовне устаткування лабораторії можна буде без перешкод продати. Поручник обурений цим планом, а не закид пані Велз, що він, мабуть, вдоволений з матеріяльних перешкод до одруження з Еммою, заявляє, що негайно ж оголосить свій вихід з війська, щоб тільки якнайскорше визволити Емму з цього кошмарного дому. Сподохана кроками чоловіка, пані Велз піддається.

Поручник хоче розповісти про намір пані Велз і про свій інженеропі, але той, опанований уже цілком надією на успіх досвідів та вірією учасливленого ним людства, поспішає покласти Поручникові свої міркування, пляни. Він ілюструє це все склянкою кулею-абажуром, помальованим на глобус. От-от наблизиться хвилинка закінчення останнього досвідного процесу! Мета Велза буде досягнена.

Гудок поїзду на передміській станції є для Велза сигналом, що ця мить надійшла. Він, трімаючи, показує Поручникові на горобцях, як сила життя має перемогти силу смерті. Апарат і проєкція і дію, і махі. Горобці впали мертвими. Сила смерті і далі непереможна. Шукання Велза і цим разом безрезультатні. Його пекають сили, опановує страх. Йому здається, що охочі викрасти його страшний винахід уже ламаються в двері. Спряді, хтось стукає.

Увіходить загадковий нічний гість, що представляється, як "Глобтроттер". Він усе життя подорожує докола світу, бо не має батьківщини: рідна забрала йому її. Йому не листило грошей на дальшу подорож і він висів на передміській станції. Сюди прийшов, бо тут світаються вікна. Просить грошей на квиток далі. Він здивований спочатку, що Велз не має грошей, але, коли довіду-

ється, над чим працює Велз, вірить йому. Гість похиляється перед ідеєю Велза, бо сам є жертвою пововних змін границь і влад, але водночас із сумом стверджує, що праця Велза — "марна праця", бо вона суперечна з природженим людині гоним убивати, нищити, проливати кров.

ГЛОБТРОТТЕР: ...я такий самий непотрібний і так само завжди серед чужих, як і ви, лише з тією різницею, що я свідомий того, а ви — ні./Хочете йти/ Бувайте.

ВЕЛЗ: Вибачайте, що це значить?

ГЛОБТРОТТЕР: Хочу сказати, що не маю батьківщини в той час, як усі живуть у омані, що ще її мають. Не дурю себе. Я випередив свою епоху. Ви також випередили і так само чужі їй і непотрібні.

ВЕЛЗ: Я — непотрібен?

ГЛОБТРОТТЕР: Коли нас висилали з засвітів на цей світ, то зробили помилку в адресі: вам треба було з'явитися на кілька епох пізніше або і, взагалі, залишитися несприйнятним проєктом. Тепер ви ви — глядаєте, як недоручена посилка.

ВЕЛЗ: /Відвертаючись, з болем/ Ідіть уже.

ГЛОБТРОТТЕР: Працюєш, а спит жадас від тебе цілком іншого. Яку мав останню пропозицію чи замовлення?

ВЕЛЗ: Знейтралізувати бензину, скристалізувати мазути і машинові оливи. Проміння, щоб паралізувати мотори на відстані.

ГЛОБТРОТТЕР: А бачиш? Оце тобі замовлення від мільйонів, що живуть поруч із тобою і ненавидять одне одного.

ВЕЛЗ: Це не від мільйонів.

ГЛОБТРОТТЕР: Слушно: мільйонів ти й не почув би. Мусять говорити ті, що їм мільйони доручають, яким мільйони піддають свій голос.

ВЕЛЗ: Сирі маси хочуть миру, хочуть спокою й щастя. Це полодарям капіталу потрібні вбивства і руїни. Це вони вмовляють маси, що масам це потрібне. Це їхній жир.

ГЛОБТРОТТЕР: Ти дуже мудрий і чесний і в чесності своїй ти вже так далеко від життя, що й не розумієш, яке воно. Те, що ти говориш, зовсім чуже тим, в обороні яких ти говориш. Якщо для магнатів і дук кров є жиром, то для мільйонів — вона є купівлею, в якій мусять обмивати руки по зусиллях буднів. Це їх живло, і його не зречуться.

ВЕЛЗ: Ви помиляєтеся!

ГЛОБТРОТТЕР: Хочуть крові — і треба їм дати її від часу до часу. Поміцніші матимуть засоби вбивати, тим скорше вдовольняться.

ВЕЛЗ: І щоб я... я?

ГЛОБТРОТТЕР: Кожен, хто не хоче бути для них чужим.

ВЕЛЗ: Неправда!

ГЛОБТРОТТЕР: Зречуться цього, коли будуть розуміти життя своє і інших так, як ти.

ВЕЛЗ: Навчу їх розуміти.

ГЛОБТРОТТЕР: Великий тягар береш на свої плечі і в далеку вибираєшся дорогу.

ВЕЛЗ: Досі не бракувало мені сил.

ГЛОБТРОТТЕР: Не наражуйся. Дозволь людям самим пройти цей довгий шлях. Довгий шлях можуть вибирати мільйони, людство, одиниця ж, людина повинна шукати якнайкоротшого. Дай їм те, чого вимагають сьогодні.

ВЕЛЗ: Ціле життя працювати, щоб урешті зробити якраз навпаки?

ГЛОБТРОТТЕР: Але ще гірше ціле життя працювати і не побачити нічого. /співає/ "Раз живе лише з нас кожна лиш один єдиний раз!"

ВЕЛЗ: І ви знаєте цю пісню? Купили вас, намовили, прислали оуди?

ГЛОБТРОТТЕР: Гаразд. Якщо не хочеш дати абикому, щоб не зробили безглуздої різанини, дай тим, що хочуть зробити криваву купіль раз, але на те, щоб потім дати людству те, про що й ти мрієш.

ВЕЛЗ: Нема таких.

ГЛОБТРОТТЕР: Випередив епоху і не можеш зрозуміти.

ВЕЛЗ: Ідіть, ідіть уже, якщо не хочете, щоб я...скінчив із собою.

ГЛОБТРОТТЕР: Ну, що ж — з уваги на добро людства смерть не конче мусить бути явищем страшним, остаточним. Може бути бажаном, початком. Людина, що не може провести в життя своїх намірів, повинна вирікатися не намірів, а життя. Тоді доведе, що наміри були варті життя і дасть надхнення іншим здійснювати їх по ній. Колись стануться дійсністю. Смерть також може бути бігом до дальшої мети... Світає. Мені час.

/Дзвінок з боку кухні/

ВЕЛЗ: /ухопив гостя за руку/ Чекай. Твої слова морозять... але як тебе не буде, зостануся зовсім сам.

ГЛОБТРОТТЕР: Людей багато. Наблизься до них.

ВЕЛЗ: Ні!

ГЛОБТРОТТЕР: То покинь усе, про все забудь і ходи зі мною, як я.

ВЕЛЗ: Хто ж ти?

ГЛОБТРОТТЕР: Я? Може новітній Христос?..

ПАНІ ВЕЛЗ: /вбігає схвильована пані Велз з листом/
ПАНІ ВЕЛЗ: Потвори, скоті без серця! /подає листа чоловікові/

ВЕЛЗ: Вибачте, прочитаю експрес.

ГЛОБТРОТТЕР: /кивнув, стоїть нерухомий/

ПАНІ ВЕЛЗ: /поволі увіходять Емма, Поручник/
ПАНІ ВЕЛЗ: /притулилася до чоловіка, схлищує/ Бідний ти мій, бідний!

ВЕЛЗ: /до гостя по прочитанні/ Присуду виселення не стримують. Повідомляють про ліcitaцію. В по-рядку надзвичайної ласки дозволяють перенести-ся до комірчини на піддашші./показує на лабора-торію/ З цим - на піддашші.

ГЛОБТРОТТЕР: /по павзі, тихо/ Колись говорилося "амін", - тепер - "а бачиш?"... /рішучо/ Ходи!

ВЕЛЗ: /глянув на родину, покрутив головою/

ГЛОБТРОТТЕР: /сумовито, як відгомін/ Найближчий мені світ знову на відстань горизонту... /поволі повертається, йде до виходу, наспівуючи/ "Раз жи-ве лише з нас кожен, лиш один єдиний раз".

/Усі присутні вдивлені в незвичайного гостя. Він зникнув уже за дверима, але щось, що вніс сюди із собою, залишилося. Неспокій і нерішучість, може передчуття лиха, до якого всіх прикувала невблаганна доля.

Світає сильніше./

З а в і с а

Т Р Е Т Я Д І Я

/Військові експерти, які віддавна сліdkували за працею Велза, а зняряддя яких, щоправда - несвідомо, був і Поручник, примушують Велза відступити їм у с і б е з в и н я т к у його винаходи. Вони загрозили йому негайним відвезенням до дому божевільних і конфіскацією цілого винахідницького доробку, як військово-потрібного. Експерти дають Велзові годину часу для надуми і приготування до передачі всіх апаратів і препаратів.

Вірний своїй засаді, Велз перед відкриттям таємниці страшного винаходу піддає себе самого його нищівній дії і сам нотує для експертів перші симптоми замирання людського організму. Він же залишається їм, як людський препарат - доказ дії винаходу.

Члени родини Велза це й тепер не вгадують його трагедії, вони думають, що доконана з експертами транзеакція є доказом зміни переконань Велза і дуже втішені.

Особливо ж — пані Велз./

ПАНІ ВЕЛЗ: Скільки? Скільки? Про ціну питаю!

ВЕЛЗ: /простягає їй уповноваження/

ПАНІ ВЕЛЗ: /читає, не вірить очам/ Мене, мене уповноважуєш?
О, ти мій найдорожчий! /хоче його обійняти/ Велз
Велз ухиляється/ Чого ти? Чи ти думаєш, що я справді не
ді тебе не зміла оцінити?

ВЕЛЗ: Іди, іди... еретик програв...

ПАНІ ВЕЛЗ: Не першймайся! Еретик завжди був, на початку
всього доброго був еретик. Чекай, побачиш,
що ми для тебе зробили! /виходить/
/Входить Емма, довго дивляться на себе, — донька
й батько/

ЕММА: Посміхнися. /Велз мовчить, його щораз менше ро-
зуміють у цій домі, з хвилини на хвилину він
тут більше самотній/ Емма підходить до батька/
Направду, тату, нащо нам ті ідеї, коли вони від-
бирають радість життя від нас або від тих, що
навколо нас?

ВЕЛЗ: /подає ключа/ Від пивниці.

ЕММА: Потім, потім. Тепер буде в нас на все багато
часу. Ну, посміхнися. Глянь на світ, на нас
усіх. Ібо, ти не зробив гірше, ніж тисячі та-
ких, як і ти, мудрих людей. Вони ж тішаються...

ГОЛОС ПАНІ ВЕЛЗ: Еммо!

ВЕЛЗ: Відкриєш пивницю, знайдеш горобців, — похова-
єш і їх...

ГОЛОС ПАНІ ВЕЛЗ: Еммо!

ЕММА: Добре, не хочеш до нас, прийдемо до тебе!
/побігла/

ВЕЛЗ: /сам/ І пройде смерть від полюса до полюса...
/позв вікна лабораторії з'являються на лин-
вах мулярі вниз, співають: "Раз живе лише
з нас кожен, лиш один єдиний раз!..." Велз
вдивляється свою візію/

Фронті... Мільйони проти мільйонів... Спід
скелі миру виповзуть усі знищення й побачите
смерть таку потворну... Проклянете день, коли
в вас кожен прийшов на світ, але й під землею
не буде вам сховку... Раз живемо лиш на світі,
лиш один-єдиний раз!.. Ніхто не чує? І ніхто
не напише, не скаже, не видрукує... Нема ніко-
го...

/Раптом — із сусідньої кімнати бравурний
марш. Велз вслухується решткою свідомості, як
у напливаюче на нього живло. Широко відчинені
очі, вдивлені холодним блиском у нескінченність,
у далеку мету інженера Велза. Відходить до две-

рей лабораторії, розкиляє руки і загороджує ними, наче хрестом, вхід туди.

З кімнати праворуч входить урочиста процесія: пані Велз, Поручник, Емма. Пані Велз несе глобус, Емма, лавровий вінок, Поручник — патефон, що грає бравурний військовий марш. Побачили Велза. Мить зніяковіння... Глобус випадає з рук і розбивається востаннє, патефон мовкне, вінок випадає з рук.../

ЕММА: /кидається до батька/ Тату!...

ВЕЛЗ: /ледь чутно/ Хай живе життя... /похитнувся, втратив рівновагу, Еммай Поручник підхопили його й не дали впасти/.

/Ззовні — дораз ближче ентузіастичні вигуки на- товпу: "Хай живе інженер Велз! Хай живе великий винахід- ник! Хай живе війна!" Крики переходять у захоплену масо- ву пісню/

ПАНІ ВЕЛЗ: /повна розпуки з останнім обвинуваченням до глядачів/ Люди, люди, що ви з ним зробили!?

З а в і с а

В. Скорупський

П Р И П А Л И Т Р А В И ...

Припали трави на коліна,
Сп'яніло молючись на сонця захід.
Вечірнею прогя країна
Труді, що йдуть до нелій, мов монахи.

Лиш вічності не чути дзвону,
І тайна, як давніш, усе де жде одгадок.
Насправді, без снаги й розгону
І наймудріший пропаде нагадок.

■■■■■■■■■■

■■■■■

■

Перш за все Горітак

ЗАЛІЗОБЕТОННА ЕЛЕГІЯ

Розчереплені коробки мурів,
павутиння здерте ристувань
в макабричних сплєтах арматури,
і життя, затовчене у твань, -

ось, бетоне, це твоє сьогодні,
це з залізом гордий твій сокіз:
у Ніщо незміряна безодня,
у Безглуздя вимулений шлюз.

Там, де пахло лісом і сосною,
ти прийшов, піску й цементу брат,
і підніс ген-ген над кружиною
поіржавленість сталевих ґрат.

І загук брязчаннями металю
твого гимну переможний тон:
"Стане з космосом на прої ордалій
богорівний залізобетон..."

Що вам тільки в Вавилоні снилось,
по заміряв давній Балтазар, -
в мені все і мною все здійснилось!
Перед мій схиліться всі віттар!"

Але ось кінець - у грузах муки
допівався твій гучний поалом...
Ах, які падіння ще й розпуки
принесе нам Сатана-Атом!

ARS AMANDI

Хай гильно студіює ars amandi
в минулості туманний Альбїон,
але пильнує ще замовилий Ганді
душї східної замкнений кордон.

Стою й не знаю я: хто підпереже
мій дух — Магатма чи Рабіндранат?
Кому розсунуть смію я мережі,
де спить мій дух, жадний святих аринад?

Чи може візьму я іздала Будду?
І вклонимось разом Сквороді?
Чи може Калі грізно-многогруду
Притчемо ми, натхнені і раді?

Ні, страшно, страшно! В безатомнім світі
прийди, Минерва-сестро, в мій курїнь!
Старі думки давно вже пережиті,
А де ж нових гладка, блискуча рінь?

Старих світів, що знищились, вже кат-ма!
Що їм до мене і мені до них?
Де ж той новітній праведний Магатма
поби з душї моєї зняти гріх?

ОДА ДО ТРАКТОРА

Яка це многотрубна сила
здіймає цілину степів?
І м'язність Гната чи Кирила
Петра, Павла або Данила —
усіх минулих батраків —

намножує на мертву масу
підойм і гум сталевий чин?
Це в просторїнь глєвкого часу
веде нову побідну расу
одухотворений бензїн.

Де він, непереможний трактор,
здолав коня і чумака
і чорноземні катаракти
рівняє невіддільний фактор,
залізний внук Залізняка.

Там, де ходили над Усурі
лише джень-шеню шукачі -
протне він борозни, як мури,
і пшеничне розводнить Місурі,
Зеленим Клином ідучи.

А потім впнеться в розмежів'я,
в нову кордонність Україн,
го встане з блисків поножів'я,
і за стерно до вільних жнив'я
засяду, степу вільний син!

ТУГА ЗА РОМАНТИКОЮ

/На мотив Г. Гайне/

Я стою на кучугурі
і питаю: "Де ви, де ви,
королі і трубадури,
що у гербі мали лева
або вовка чи медведя?
Де ідальго у сомбрері,
де мілорди і міледі
і шляхетні горді сери,
Кунігунди і Сігурди,
що про них співали скальди?
Де священні всі абсурди?"

І мовчить навколо простір,
тільки серце мовить стуком:
"На безлюдний плиньмо острів,
заночуймо там під буком.
Бо самі тут фармазони,
спекулянти і батяри,
що торгують самогоном,
продають вино, цигари,
чоколад і консерви,
та з азартом грають в карти,
і всіляке інше стерво,
що романтики не вартє".

ПАМ'ЯТІ СКОВОРОДИ

Я був би комісар,
коли би жив під Чигирином.
Мене манджурський цар
хотів зробити мандарином.

Запрохував на чай
до себе в Токіо Мікадо,
та втік я у Китай;
а звідти до Гайдарабаду.

Там магараджа мав
мене забрати до палацу,
та я зрезигнував
з його шовкового матрацу.

Подівся в Тегеран,
де міг би жити, як ефенді,
та в мене не талан
так одягатися, як денді.

У Смірні, місті фіг,
зістав би я напевно беем,
але ж і звідти втік,
по морю поблукав Енеем.

До Риму почвалав,
і в Вічнім місті з мене мали,
покликавши конклав,
Вкреїні дати кардинала.

Тоді перемахнув
я через Альпи до Тиролю,
де /як ти пално чух/
я грати мав високу роль:

мене іменував
там головою УНРРи табір,
щоб слави я зазнав
у міжпланетному масштабі.

Та я ся знову змив,
зрезигнував...
так світ мене довив
і не впізнав!

Докія Гуменна

ПРЕМУДРІ РОЗУМНИКИ

Сценічний карт на 3 дії

ДІЙОВІ ОСОБИ:

ЖОРКА	СЕМ - миршавенький	СЕЛЯНИН
	відстаркуватий парубок, швець.	ЖУРНАЛІСТ
ПОЛЯ		ГІСТЬ.
МУРА	сестри Жорки	ГОСТЬ
ВАЛІ		ПОЛІТАК
КАНІА	ДУЛА	

Кімната Смиків. Штучні квіти, паперові серветки. На етажерці - собачки з одбитими носами. Над канапою - дебели аплікація - китайця з парасолею.

В кутку кімнати - стіл із шевським приладдям та незакінченим жіночим черевиком. Куток цей закривається перналевою фіранкою з розводами.

Коляска.

ДІЯ ПЕРША

СЦЕНА I

ПОЛЯ: /Сидить на канапі й побренькує на гітарі/ :
/увиходить ЖОРКА/

ЖОРКА: Ідіоти! Дурепа! Нахаба!

ПОЛЯ: В чім річ? Що сталося? Хто нахаба?

ЖОРКА: Не знаєш, хто? Ота цяця недоторнана... Ота ки-
тайська крала! /показує китайця над канапою/

ПОЛЯ: Та не лайся. Кажи толком. Сватався?

ЖОРКА: Хай його холера забере! Сватався!

ПОЛЯ: Дали гарбуза?

ЖОРКА: /визвірився/ Чого ти так вульгарно висловлюєшся?
"Гарбуза, гарбуза!"... Не гарбуза, а сказали не
рипати дверей, не бити марно ніг. І порадили по-
спішати, поки не пізно. Я й без них це знаю...

ПОЛЯ: Хто сказав? Лялюся?

ЖОРКА: П-ф-ф! Лялюся! Я з нею й не говорив...

ПОЛЯ: А з ким же ти говорив, дурню клепаній?

ГОРКА: Ай, не морочи голови...

ПОЛЯ: Я ж тебе вчила, Скажи: "Лялюсю! Чи є вас гітара? Дайте, я заграю вам романс". А потім сказав би: "Лялюсю, моя доля в твоїх руках, так або так?"

ГОРКА: /покірно/ Я казав...

ПОЛЯ: А вона що?

ГОРКА: /сміється, показуючи щербатого зуба/ Дурна коза! Втікв в другу кімнату й більш не показувала носа.

ПОЛЯ: Просити руки треба було в батька...

ГОРКА: /перелякано/ Го ти кажеш? А я з мамашею говорив...

ПОЛЯ: Треба було сказати, що ти маєш висвятитися на священика, а попаді не підлягають відвідці до Німеччини...

ГОРКА: /надувся пихасто/ Го ж ти думаєш, — я такий дурний, щоб про це не сказати?

ПОЛЯ: І що?

СЦЕНА 2

Входить Мура. В руках — кошик. Вона задихалася від швидкого бігу. Знеможено відкинула кошика.

МУРА: О-ой! Ледве врятувалася!..
/побігла до ГОРКИ, втому як рукою сняло/

ПОЛЯ: Ну, що, Горко, скоро весілля?

МУРА: Молода крутить носом...

ГОРКА: /не тямить себе від здивовання/ Як то — крутить носом? А до Німеччини? Ви ж розумієте!

ГОРКА: Ви ж розумієте! Я на ній стільки затратився — два тижні підряд купував зернять по п'ятнадцять карбованців склянка, я яблука носив... я... А скільки пар взуття міг би зробити я, коли б не бовванів там! Не могли зразу сказати...

ПОЛЯ: Еге! Так водити...

МУРА: Ех, ти! Треба було...

ГОРКА: /обурюється/ "Треба було, треба було"... Вчепились, як сороки... Ви ось скажіть, як тепер бути?.. Час не стоїть, піст на носі. Як не звінчаюся тепер, то доведеться чекати висвати аж до нового року. Скажіть, як бути? Невінчаних у пош не висвячують, а в піст не вінчають.

ПОЛЯ: Еге! А за цей час хтозна що може статися.

МУРА: До Німеччини поженуть...

ГОРКА: В армію заберуть...

ПОЛЯ: Не дадуть хлібної картки...

ГОРКА: А так — поїхали б на село десь, у багату парافیю...

МУРА: Іли б курочки з маслечком...

ПОЛЯ: А я -- вишневого варення наварила б...

ЖОРКА: Нахуть, -- на селі дають за вінчання кілограм сала
ла й літр самогонки. Крім цього -- хліб і гроші...
А за хрестини... Усіх дітей хрестять, від п'ят-
надцяти й вище...

МУРА: Щоб ти мені за цей тиждень оженився!

ЖОРКА: З ким?

МУРА: Про мене -- з ким хоч!

ЖОРКА: Легко сказати!

МУРА: Си, Боже мій, скільки їх зараз є!... Ну, я хочу
їсти... /встає, від руху розкривається роздерта
навпіл спідниця/

ПОЛЯ: Де це ти так розпанахала?

МУРА: А тікала! Якби не перелізла через якийсь паркан,
то вже сиділа б десь за дротами і ждала б комі-
сії до Німеччини.

ЖОРКА: Сблала?

МУРА: Бєсь базар оточили, нікого не випускали, люди
бєє жидали й тікали, хто куди бачив...
/МУРА за параваном перемодяється. ПОЛЯ
виймає з кошика м'ясо, масло, пару взуття/

ПОЛЯ: А другу -- певно згубила?

МУРА: Певно, бо ні! Продала!

ПОЛЯ: За скільки?

МУРА: За три тисячі.

ПОЛЯ: /до ЖОРКИ/ Тьфтя?

ЖОРКА: А то що ж? Я на базар інші буду шити?

МУРА: Звісно...
/ПОЛЯ виїняла з газети провізію, а газету
застелила на стіл. Сідають обідати/

СЦЕНА 3

Входять

Входить ВАЛЬКА.

ВАЛЬКА: Ой Не могли мене почекаати! Вже наминають.

ПОЛЯ: Тобі все мало? В німців у їдальні, мабуть, преш,
як не в себе, і тут боїшся прогавити...

ВАЛЬКА: А я вам маю Ному? Натє, жеріть... /Виймає з
торбинки бутерброд з маслом, кладе на стіл/ Ну,
Жорку, коли весілля?

ЖОРКА: З ким?..

ВАЛЬКА: З ким?.. Ти ж казав, що вже все на мазіт тіль-
ки повінчатися...

ЖОРКА: /флегматично сьорбає борщ/

ПОЛЯ: Почекай трохи, вона сама до тебе прибіжить...
Сьогодні котра? Дев'ять? В комісії набору до
Німеччини проходить літера З. А за кілька днів,
як дійде до П, заглянеш... Побачиш -- як зятя

- приїдуть, обцілуть...
МТРА: Справді, що її може більш врятувати? Дівчині вісімнадцять років, молода, здорова, ніде не працює. На що їй більше надіятися?
ПОЛЯ: В нас із тобою хоч одна дитина на двох є...
ЖОРКА: /з острахом/ А вам нічого не буде, що ви метрику підробили?
МУРА: Ха-ха-ха! Не журись! Своїх я вже загодила, а німці дурні: що не підсунеш, то повірять...
ВАЛЬКА: Хм! А я вже міркувала, а що мені на расілля вбратися. /Задумується. Енергійно до ЖОРКИ/ Ніт, я ще такого жениха не бачила. Видно, мені треба до цього взятися...
ЖОРКА: /слегматично/ То ти посможеш?
ВАЛЬКА: Сю Мартиненкову хочеш? Я ввввтра їй скажу...
ПОЛЯ: Вона вже звільнилася від Німеччини.
ВАЛЬКА: /підсмакує/ Як?
ПОЛЯ: Вона зробила собі на руках екземп.
ВАЛЬКА: Ну, а Таня Волокіна?
ПОЛЯ: Таня дістала собі довідку: що вона вагітна.
ВАЛЬКА: А Соня Бріжман?
ПОЛЯ: Соня теж має звільнення.
МУРА: Оі
ВАЛЬКА: Така корова!
ПОЛЯ: Дуже просто! Соня заплатила дві тисячі за довідку, що вона хвора на сифіліс.
ЖОРКА: Оце шик!
ВАЛЬКА: А Галя Пузик?
ПОЛЯ: Пішла в дитячий притулок і взяла хлопчика. Взяла трьохрічного, а записала на себе, як ново-родка...
ЖОРКА: Ст, чорт! А тут нічого не можеш придумати!
МУРА: Бо недостатно...
ЖОРКА: То не підуй ж я під браму вербувального пункту й не кричати ж: "Агов, хто за мене піде? Попадаю буде, не поїде до Німеччини!..."
МУРА: А чом би й ні? Постояв би там з днів, та й вибрав би собі з такою хворобою, якої тільки тобі заманеться. Там вони одна поперод одну бундуються: "У мене туберкульоз!" "А в мене ітіас!" "А в мене про на животі!" Ст послухав би та й вибрав би собі, чого душа бажає...
ВАЛЬКА: /приглядається до газети/ Стопі! Стопі! /пильно читає/
ЖОРКА: Що ти там таке цікаве знайшла? "Ідте до прекрасної Німеччини!"
МУРА: Гов вона їм згоріла!
ВАЛЬКА: Але не заважайте! /ще більше зацікавлюється, відсуває тарілку з борщем/ Слухайте!

/читає вголос/ "Молодий, гарний, інтелігентний чоловік, добре вихований, бажає пізнати українку, молоду, пристійну особу. Ціль - одруження. Бажає рекомендації. Схочих проситься надіслати фото та життєпис до редакції під ч. 18987".

ЖОРКА: Це яка, наша газета? Ні, львівська... Е, то це по культурному, по європейському...

МУРА: А що, коли б і ти так?

ЖОРКА: /захоплено/ А справді! Культурно й без класоту!

ВАЛЬКА: Зараз! /хапає злізця й клаптик паперу. Накидає кілька слів. Читає/ "Молодий, гарний..."
/вої озирається на ЖОРКУ/

ЖОРКА: Ні, пиши - "солідний"...

ВАЛЬКА: "Солідний... Солідна особа духовного звання бажає одружитися з молодого особою, не старшою за двадцять років... Посаг..."

МУРА: Не пиши про посаг, а то де ж ти візьмеш таку? Два крейдешинових платтячка, дві заціровані комбінації - от тобі й увесь посаг. Тільки налякаєш. Не пиши про посаг...

ВАЛЬКА: Ну, то що ж іще?

ЖОРКА: Напиши: "Бажає блондинку з блакитними очима".

ПОЛЯ: Напиши: "Гарантуємо спокійне життя..."

ВАЛЬКА: Е, ні, це всякий здогадається, що мова йде про викручування від Німеччини.

МУРА: Ну, то напиши про фотокартку й життєпис.

ВАЛЬКА: Ні, це так, наче на службу запрошують. Ще може скажеш анкету заповнити? То жодна не зголоситься.

ЖОРКА: А все ж, напиши... І нашу адресу...

ВАЛЬКА: Написала. Ну, то я вдягаюся, занесу до редакції.

ПОЛЯ: Це ж дорого?

ВАЛЬКА: Нічого, Жорка зробить пару взуття на тандит, а Мурка продасть... Зате погуляємо на весіллі та й поїдемо на село погувати... /побігла/

ЖОРКА: Зажди... Напиши ще. "негайно"...

З а в і с а

Д І Я Д Р У Г А

СЦЕНА І

ЖОРКА: /сидить за південним столиком і п'є черевика.

Стук у двері... Хто там? Зайдіть!

/Входить ЖАННА ДУЛЯ. На ній біле, з пухнастого сукна, пальто. Підбиті, потворно широкі, плечі роблять її постать подібною на мужеську. Кирпа-

та, червонощона. Губи пофарбовані на яскраво-цеглясто. Білі рукавички. Увійшла, скривилася від шевського духу/

ЖАННА: Вибачайте, я, мабуть, не туди трапила?

ЖОРКА: Вибачайте, а вам до кого?

ЖАННА: Я з приводу оголошення в газеті. Я й зайшла...

Адреса ніби ця... Напевно, помилка?...

ЖОРКА: Ні, ні, не помилка. Ви, значить, від тієї особи?

Прошу сідати /заметушився, подає стільця/

ЖАННА: /відсторонюється, боїться замастити своє біло-сніжне пальто/ А де жених - солідна особа духовного звання?

ЖОРКА: Якщо від блондинки з блакитними очима, не старшої за двадцять років, то маю честь...

ЖАННА: То це я з вами маю говорити? З шевцем? /ображена, хоче йти/

ЖОРКА: Чого ж ви? Ще ні слова про справу і вже йдете?

Я також хотів би глянути, яка вона.

ЖАННА: /маніжитьсЯ/ А от - така. Не подобаюсь? Це ж особа духовного звання?

ЖОРКА: /розчаровано/ В оголошенні просили прислати фотографію й життєпис...

ЖАННА: Нема часу на ці фіглі-міглі! Справа на терпить. Сьгодні вже одинадцять, а ота клята комісія за три дні закінчиться. Я вже й так перепустила свою літеру й тепер щодня чекаю, що по мене прийде поліція...

ЖОРКА: Ах, ах, ах!.. Яке лихо! То - нещастя!

ЖАННА: Цим не pomoже. Коротше: де особа духовного звання, бо я не маю часу. Він прийде сюди?

ЖОРКА: /добрав солідної пози, тримаючи проте черевика в руках/ Це - я!

ЖАННА: /скривила презирливо губи/ Ви-и?!!

ЖОРКА: От - я!

ЖАННА: Ха-ха-ха!

ЖОРКА: /гордовито надувся/ Через кілька днів після вішання я - священник, отець духовний. Та-ак!

ЖАННА: Отець духовний... Попада! Ха-ха-ха! А попадів до Німеччини не беруть?

ЖОРКА: Якщо вони - блондинки із блакитними очима, непевно - ні.

ЖАННА: /ображено/ З завтрашнього дня зможете знайти блондинку лише на літери Ш, Х, Я.

ЖОРКА: А до завтрашнього дня може прийти поліція і витягнути вас із ліжка за ноги...

ЖАННА: А за три дні піст і ніхто вас із вашою блондинкою не звінчає...

ЖОРКА: То не ваше діло...

ЖАННА: І вашу блондинку - не попадо - заберуть разом з вами...

ЖОРКА: Дасть Бог, вас першу...
 ЖАННА: Я бачила, як люди качалися зо сміху, читаючи
 ваше оголошення...
 ЖОРКА: Такі некультурні, як ви... Це - по західно-ев-
 ропейському...
 ЖАННА: Ох, шантрапа! Тільки голову морочать... /встає,
 йде до дверей/

СЦЕНА 2.

Входить МУРА

МУРА: О! Кого ж бачу? Жанночко! Як це ви сюди залеті-
 ли?
 ЖАННА: Мурочка? Це ви може з базару? Які там ціни сьо-
 годні?
 МУРА: Ет, чортзнаю! Все подешевшало. Подумайте, щод-
 но за безцінок пустилі, по 20 карбованців за
 склянку...
 ЖАННА: Ай-ай-ай!
 МУРА: А це ще Поля має щось привезти, то вже не знаю...
 Золотко мое, а це ж ви вперше в нашій хаті, зна-
 йомтесь, мій брат, скоро священником буде!...
 ЖАННА: Знаю, знаю тому й прийшла.
 МУРА: Ой, Боже ж мій, як це ми так - здибаємося щодня,
 а не знала я, що ви неодружені, ось же вам же-
 них готувий!
 ЖАННА: Та я була б і ніг не біла до вас, якби знала, що
 така ерунда. Я думала - справді духовний якийсь.
 МУРА: Бог в вами, Жанночко, ви подивіться, які він
 черевачки шие...
 ЖОРКА: /гордовито/ Як пошлю на базар модельні черевач-
 ки, що ніхто не скаже, що вони картонні...
 ЖАННА: /ласкаво-доброзичливо/ А, то це ви той дури-
 світ, що шие на базар туфтове взуття? Я раз ку-
 пила таке й більше двох тижнів не проносила.
 Розлізлися на ногах... І знаєте, не так мені
 шкода було черевачок, як хотілося побачити то-
 го майстра... Так же чудово зроблені... Це ж
 мистецтво!...
 МУРА: Тепер, золотко, будете завжди в нових черевач-
 ках ходити.
 ЖАННА: Я собі цим не журюсь. Я раз ногою тупну, та й
 у мене є все.
 МУРА: А подумати тільки, як усі гуртом поїдемо десь на
 село, та вас, як попадо, будуть на всі весілля,
 на всі христини, на всі похорони кликати. А са-
 могочу! Відрами! Діжками! Та ще десь при річці
 житимемо... Ліс... Ягоди будемо збирати... Варен-

ЖАННА: ня варити...
 МУРА: /розм'якла/ Та воно, ніби...
 ЖОРКИ/ ЖОРКО! Який же з тебе кавалер? /тихо до нього/ Бєвдуре мальований! /голосно/ Преси ганну Жанну роздягнутися...
 ЖАННА: Майбутню попаду, пані Смик! Ха-ха-ха!
 МУРА: А як у вас із Німеччиною? звільнилися?
 ЖАННА: От, розумієте, біда! Не щастить мені. Стільки швєвільнялося, а я ніяк не можу...
 МУРА: І ви ще вагаєтеся, ще думаєте? Та я б на вашому місці за карк потягла б його до шлюбу. Ану, Жорко, щоб за п'ять хвилин був готовий і напарфумований! /заштєвхє Жорку за фіранку. Підморгує до Жанни/ Отак із ним грєба. А не чули ви, по чому...
 ЖАННА: /вдивляється з острахом за параван. Звідти видє частину Жорковсго лиця/Боже, який він бридкий! А маленький!
 МУРА: /хоче заговорити ЖАННУ/ Не чули, по чому олія? Он наша Поля поїхала дєчого привезти. Добре, що дитину взяла з собою, не зловлять по дорозі з дитиною... Так хапають на ту Німєччину...
 ЖАННА: /рішучо/ Ні, вже кращє до Німєччини!
 МУРА: Го, є дитиною?
 ЖАННА: Пішла! /Где/
 МУРА: Золотко! /загороджує їй дорогу/
 ЖАННА: Я роздумала. Позичу в знайомї сєчу, скажу, що в мене нирки й печінка хворі, - якось викручуся...
 МУРА: Та що ви? /заступає їй дєрї/ Жанночко! Ми б так гарно почували! Сунічки... Рибка... Самогонки! Похорони... Хрєстини...
 ЖАННА рветься до дєрєй. Дєрї відчиняється!

СЦЕНА 3.

Лєдвє прєсєсуваючи ногами, вхєдїть ПОЛЯ. На плєчах прїв'язана дитина. ПОЛЯ у подєртїй одїжї, чорна, змучєна. Як увїйшла - знеможєно впала на стїлець.

ПОЛЯ: О-вх, насилу долїзла! Мука моя! Забирайте від мене дитину...
 МУРА: А це що? Де ж олія, сало, мед? Де яйця?
 ПОЛЯ: Ох, лєдвє з душєю вирвалася!
 МУРА: Як вам подобається? Де олія, сало, масло?
 ПОЛЯ: А чорт його знає! Забирайте дитину...
 МУРА: Як це вам подобається? /протє, дитину відв'язує/
 ПОЛЯ: Як мені подобається! Мене до Німєччини вже вєз-

ли, а ти про якусь там олію. Нат її бери, саму олію, я рада, що з душею вирвалася.

ЖАННА: /вже давно сидить. Перебиває сварку/ Ну, ну, ну! Розкажіть, розкажіть!..

МУРА: /перебиває/ А дитина нащо?

ЖАННА: /перебиває/ Як же то воно було?

ПОЛЯ: Ловлять усіх людей, — на дорогах, на заставах, по селах, у поїздах... Ну, й я попалася...

МУРА: А дитина ж нащо?

ПОЛЯ: А що там дитина? З дітьми й без дітей, старих і малих, — всіх хапають, не дивляться.

ЖАННА: Кінець світу! І з дітьми? І хворих?

МУРА: /до Жанни/ От бачите! А ви ще хочете утікати від вінчання.

ПОЛЯ: /відмінилася/ Хто? Що? Ви не хочете за Жорика? Та ви здуріли? /з вапалом/ То ж одна попадає їхала з нами в товарняку, показала документи і її відразу пустили!

ЖАННА: Та я... Та я б... /до ЖОРКИ/ Ну, ви готові?

МУРА: Ти там скоро?

ПОЛЯ: Си, забирайте мене на село попувати, бо я не витримаю! З дитиною — й взяли до Німеччини, га? А скільки масла пропало, а цілий літр липового меду... А сала!.. І все те перла на собі п'ятдесят кілометрів до станції... пішки...

ЖАННА: Як? А дитина?

ПОЛЯ: І дитину перла. Дитина прив'язана позаду, а продукти попереду. То ерунда, треба тільки звикнути... Ну, дідько з усім, добре, що я втікла...

СЦЕНА 4.

Виходить зза паравану ЖОРКА. Червона краватка, зелена хустинка визирає з кишеньки. Убрання нове, але поміте і не на міру велике.

ЖОРКА: Це тільки одяколом притрушуся.

ЖАННА: Фе! "Притрушуся"! Чи не могли б ви делікатніше виловлюватися, або хоч більший вирости?

ЖОРКА: А хто вам винен, що у вас плечі, як у боксера? Я просив прислати фотокартку...

ЖАННА: Ні, я, мабуть, піду! Шукайте собі другої дурної. До побачення! /хоче йти/

МУРА, ПОЛЯ й ЖОРКА: Жанночко! За три дні виїжджаємо на село!

ЖАННА: Та йому й одяколом не допоможе! Знаєте що? Сьогодні вже пізно, я ще мала заскочити там до... А може ми завтра підемо до шлюбу?

МУРА: Е, ні, голубонько! Сьогодні і в загс, і до шлюбу...

ПОЛЯ: Е, ні! Узавтра буде вже пізно! Піст наступає, кожна хвилина дорога... Сьогодні!
ЖАННА: /про себе/ Хвалити Бога! /до ЛОРИ/ Але ви почекайте мене. Я тут недалеко збігаю... /шепоче Мурі/
МУРА: Ха-ха-ха! Ну, добре, йдіть, але зараз вертайтеся. Ось тут у підвірі, за фірточкою...
/ЖАННА йде до дверей, береться за клямку/

СЦЕНА 5.

Вихорам всакує ВАЛЬКА, перекидає ЖАННУ, розпатлана, нічого не помічає, рве.
ВАЛЬКА: Мене забирають до Німеччини!
ПОЛЯ: Як?
МУРА: Не бреш! Ти ж у німців працюєш!
ВАЛЬКА: Одну нашу дівчину, Марусю, повісили!
ПОЛЯ: Ой, Боже...
ЖОРКА: Неправда!
МУРА: Не бреш!
ЖАННА: Страшний суд! За що?
ВАЛЬКА: Знайшли в неї в торбинці трошки ковбаси.~ І вона вже висить. А всіх нас замкнули й сьогодні мають взяти. Ой! Нога... /падає/
МУРА: Що з тобою? /підводить, садить/
ВАЛЬКА: Я утікла, з другого поверху скочила... Ой!.. А вчора на трикотажці всіх замкнули на четвертому поверсі. Я хоч з другого скакала, а там з четвертого...
ПОЛЯ: Компреса! Давай холодного компреса!
МУРА: Може чим натерти?
ЖАННА: /хапає ЖОРКУ/ Швидше, швидше до шлюбу! Сьогодні мусимо повінчатися... Я вже більше не можу!..
З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА I.

Весільна учта в домі Смиків. За столом МОЛОДИЙ, МОЛОДА, МУРА, ГОСТІ. Ідять і п'ють. ПОЛЯ й ВАЛЬКА подають, входять, виходять.

ГОСТЯ: І як це ви так встигли? Вчора ще й молодої не було, а сьогодні повінчані!
МУРА: Ой, голубоньки мої, якби ви знали, якби ви знали...

ЖАННА: /перебиває/ Ось чекайте, я розкажу. Пішли ми в загс, розписуватися. Як побачила я там поліцай, — в п'ятах похололо...
 ЖОРКА: /перебиває/ Е, Жанно, ти так не розкажеш! Що там поліцай? Не в поліцаєві сук...
 ЖАННА: /перебиває/ Ага, ага, не в поліцаєві сук, сук у тому, що нас ніяк не хотіли записати...
 ЖОРКА: /перебиває/ Через два тижні, кажуть, прийдете...
 ЖАННА: /перебиває/ А анкету заповняй... Ви ж розумієте, — анкету!
 ЖОРКА: /перебиває/ А Жанна кричить, аж на вулицю чути: "Я не хочу заміж, я краще позичу півлітра сечі в знайомої!"...
 ЖАННА: /перебиває/ В моєї одної приятельки печінка й нирки хворі... Аналіз сечі...
 ЖОРКА: /перебиває/ Біда, думаю, з цим бабком! Тут викручуватися треба, піст на носі...
 ЖАННА: /перебиває/ Так ми смовилися й кажемо...
 МУРА: /перебиває/ Сказали, що що Німеччини хочуть їхати...
 ЖОРКА: /перебиває/ Добровільно! А нашу подорож туди хочемо зробити шлюбною...
 ГІСТЬ: Ха-ха-ха! Пошлюбна подорож з клунками через плече. В замкненому товаровому вагоні!...
 ЖАННА: /перебиває/ Аж тут де не взявся якийсь тип і давай нас фотографувати...
 ЖОРКА: Як ти висловлюєшся? "Тип!" Прецікавий елемент! Добре, що пригадала... Гляди, він ще й на весілля приїде, — ми ж його просили...
 ЖАННА: /перебиває/ Жорка таким кандибобером знявся...
 ЖОРКА: /показує/ А Жанна — отак /передає позу ЖАННИ/
 ГОСТЯ: /намагається вставити слово/ Хто ж то він такий, той... елемент?
 ЖОРКА: Та якийсь репортер з газети. Я ще його ненароком штовхнув у дверях, коли ми разом входили.
 ГОСТЯ: /заздро/ Ну?... І вас, — до газети?
 МУРА: /трохи збентежено/ Е... Е, щось мені це не подобається. Ти нічого не казав про газету...
 ЖОРКА: Пусте! Не сьогодні-завтра мене запросять на село, екзамент на попа я склав, узавтра висвячуся...
 ЖАННА: Не пропадемо! Яюсь викрутимось!..
 ГІСТЬ: Оце то правда! За едоров'я молодих! Гірко!
 В С І: Гірко!
 ЖАННА: /злякано/ /стук у двері/ Сі!
 ЖОРКА: Брунда! Просимо!
 МУРА: Просимо! Просимо!

СЦЕНА 2.

Входить ЖУРНАЛІСТ із букетом квітів і закладеною в букет газетою.

ЖУРНАЛІСТ: Вітаю! Сердечно вітаю!

ГОРКА: Дякуємо!

ПАННА: Тиро дякуємо!

ЖУРНАЛІСТ: Молодим – весільний подарунок. /розгортає газету, показує сторінку з фотографією/ Ну?

В С І: /аж ахнули/

ЖУРНАЛІСТ: /читає/ "Населення нашого міста з ентузіазмом підхопило заклик непереможної Великонімеччини й масово добровільно зголошується виконати свій священний обов'язок. В районних бюро запису актів громадянського стану можна спостерігати зворушливі картини, – молоді, записуючись, виявляють добровільне бажання виїхати на роботу до Німеччини. Незабаром будемо свідками, як одна така пара молодих – пан Юрій Смик та панна Ганна Дуля – під звуки музики і привітальні вигуки рідних і знайомих виїдуть з транспортом ентузіастів нової Європи..."

В С І: /ніяково презиряться, обличчя витягуються/

ГОРКА: Ото втяв! Ото вскочили!

ЖУРНАЛІСТ: /читає/ "...їх там чекають прекрасні культурні побутові умови, добрий харч і гарне поводження"...

ГОРКА: Та я... та ми... Я – священник...

ЖУРНАЛІСТ: /здивовано/ Як – ви священник? Ви ж самі написали в анкеті, що ви – швець-кустар? Та, зрештою, все одно, ви у списку, транспорт відходить узавтра...

ПАННА: А ранчі! /не довго думаючи, скаче у вікно/

ГОРКА: А дудки! /скаче також/

ЖУРНАЛІСТ: Го ж це, панове?... /біжить до вікна, кричить/ Там же вас чекають культурні умови, добрий харч і гарне поводження...

ГОЛОС ЗА ВІКНОМ: Лови, лови його! А, дурисвіте! Попавсь!

ГОЛОС ГОРКИ: Го ви від мене хочете? Ой, рятуйте!.. Ой-ой, не буду!

В С І: /кинувшись на крики до вікна, потім хочуть вислизнути поза плечима ЖУРНАЛІСТА в двері, але їм назустріч увиходить СЕЛЯНИН, міцно тримаючи за комір і попихаючи перед себе ГОРКУ/

СЦЕНА 3.

СЕЛЯНИН: Звиняйте, люди добрі, що потривожив. Тут у цьому домі є в мене справа, а до цей пройди-

світ з вашого вікна скавав, то звиняйте...

ЖОРКА: Дядьку, пустіть! Чого ви від мене хочете?

СЕЛЯНИН: Мовчи, гадино! /до ЖУРНАЛІСТА/ Ось дивіться, яка робота... /показує ногу з підшвою навідліт/ Тижня не проносив, — і десять тисяч ляпнуло!

ЖОРКА: Дядечку!

СЕЛЯНИН: Шкуру здеру з тебе, шалапуте! Зараз мені десять тисяч назад!

ЖОРКА: Ой, дам, віддам, тільки пустіть!

СЕЛЯНИН: Ну, глядись мені! /пускає/ А я, звиняйте, до цього дому ось за яким прелюбезним ділом. Справили мене преподобний отець благочинний до молодого батюшки...

МУРА: Та ви б...

СЕЛЯНИН: /вклоняється до ЖУРНАЛІСТА/ Хочемо просити вас до нашого села на парафію.

ЖОРКА: Та ви помилились...

СЕЛЯНИН: Мовчи, харцизяко! /до ЖУРНАЛІСТА/ Хоч ви ще молодий, але слава така іде про вас, що вчений ви духе, премудрий розумник...

ЖОРКА: То я, то я!...

СЕЛЯНИН: /не слухає/... що всі акафісти, псалтєрі й святе писаніє на зубок, звиняйте, знаєте...

ЖУРНАЛІСТ: Я, власне... /не знає, що сказати/

ЖОРКА: Я, власне...

СЕЛЯНИН: Мовчи, волоцюго! В поліції розкажеш, як людей дурити... /до ЖУРНАЛІСТА/ Дозвольте, батюшко, в руку поцілувати. /бере за руку/

ЖУРНАЛІСТ: /ховає руку за спину/ Та ви помилились...

ЖОРКА: То — я, то — я! /витягає руку/ Я ніякий не волоцюга, не харцизяка, не шалапута, не пройди-світ! Ви помилились, це я той молодий священник...

СЕЛЯНИН: А, бодай тобі заціпило! Мовчи!

МУРА: Та й чого це ви не ймете віри, чоловіче? Він!

ЖОРКА: Ось я вам зараз документи покажу! /метушливо дістає, тиче/ Ну, о. о. о...

СЕЛЯНИН: То це який піп? Отець струць? Тьху!

ЖОРКА: Ось документ!

СЕЛЯНИН: Наші баби враз цього попа засміють! Бреше!

ЖОРКА: Брешу? Ібо!

СЕЛЯНИН: Во ім'я Отця... З села виженуть! Ніхто до церкви не зайде... /до ЖУРНАЛІСТА/ Бреше, аж дивіться!

ЖОРКА: Та хрест святий, от і присягну, і землю поцілую! /цілує підлогу/

СЕЛЯНИН: А це що? /бере в руки з шевського столика колодку/ Ви тільки подивіться, отець-батюшка... Віддай краще, харцизяко, мої тисячі... Як не

хоч до поліції!..

ЖУРНАЛІСТ: Піт?.. Швець?.. Харцизяка?.. А може й справді до поліції?...

МУРА: О, вже так і до поліції! /до ЖУРНАЛІСТА/ Пане-до-бродію, тут Поля дещо з села привезла... /подає/ Може сала, смотанки, яєць трохи?... /до СЕЛЯНИНА/ А може й би закусите з дороги?

ГІСТЬ: Ой, щось мене зачудило! Вибачайте! /зглянувши на ЖУРНАЛІСТА, поспішає до дверей/

СЕЛЯНИН: А йібо, до поліції! /знову хапає ЖОРКУ/

ГОСТЬ: Ой, я й забула, що в мене дитина в колисці! /вими-кається до дверей/

ЖУРНАЛІСТ: Тільки добра держіть, бо знову втече. Пішли!

МУРА: Полю, ходімо, пошукаємо Ганну... /МУРА й ПОЛЯ вибігають/

ВАЛЬКА: Мені вже на роботу пора... /пудрить носа/

ГОЛОС У СІНЯХ: Стій! Назад! Назад, кажу, і без резмств!

СЦЕНА 4.

Майже впихнувши МУРУ й ПОЛЮ назад до кімнати, вхо-дить ПОЛІЦАЙ.

ЖОРКА: Пропали!

ВАЛЬКА: Це — по мене!

ПОЛІЦАЙ: Чи тут живе кандидат на попа?

ЖОРКА: /в переляку заїкується, але тиче документа/ Т-т-ут, тут, це — я!..

СЕЛЯНИН: Бре еше!!!

ЖОРКА: Не слухайте цього дядька!

СЕЛЯНИН: Ось — батюшка! Я до них прийшов, просити їх на па-рафію, мене отець благочинний справили...

ЖУРНАЛІСТ: Вибачайте, але мені час... /хоче вийти/

ЖОРКА: /намагається в цей же час всунути ПОЛІЦАЄВІ в руку свій документ, але той не звартає уваги/

ПОЛІЦАЙ: /до ЖУРНАЛІСТА/ Ану, батюшко, покажіть мені свого документа.

ЖУРНАЛІСТ: Я тут при чому? Я працюю, я журналіст...

ПОЛІЦАЙ: До-ку-мент!

ЖУРНАЛІСТ: Прошу, прошу!

ПОЛІЦАЙ: /прочитав/ Не підписався в ризи... Ну, пішли...

ЖУРНАЛІСТ: Як, "ну, пішли"? Куди "ну, пішли"? Я журналіст; пропаганда!

ПОЛІЦАЙ: Пішли, на Німеччину, давно вже тебе чекає...

СЕЛЯНИН: /почув слово "Німеччина" — раптом змився. За ним — три сестри/

ПОЛІЦАЙ: /до ЖОРКИ/ І ти... Теж мені кандидати...

ЖУРНАЛІСТ: Але ви помилилися, Я не священик...

ЖОРКА: Але ви помилилися. Я - священник. Священників не беруть!

ЖУРНАЛІСТ: Я - до Німеччини? Брукву їсти? За дрого? О, ні! ні! Я - пропаганда!

ПОЛІЦАЙ: Досить пропаганди! Гайда! Сказано - привести кандидата на посаду, а вас тут аж двоє... Пішли, давай... / бере обох/

ЖУРНАЛІСТ і ЖОРКА: /розпучливо бороняться, кричать, спочатку на сцені, потім за сценою/ Я не хочу! Я не поїду! В мене - мандат! Я - священник! Там - дрого! Там - бомби! "ОСТ" носити? О, ні! Ой, рятуйте! Я - пропаганда! Я маю звільнення!

ПОЛІЦАЙ: Давай, давай! В Німеччині будеш мати гарний харч і добре поводження...

З а в і с а

XXXXXXXXX
XXXXXX
XXX
X

Марко Крилатий

ПОКИДАЛИ ДІТІ МАТЕР...

Покидали діти матер,
Іхали в неznане,
Припадали до небоги
Тоскними устами.

- Що ж вам дам, мої ви плахи,
З чим у путь вас вишлю?
Скільки йти вам? Де той вирій?
Змиолити - не змиолю.

- Діамантами зібрала б
Роси вам у коси,
В перла вам зачарувала б
Рясні мої сльози,-

Обберуть в чужій вас хаті,
Витрусять калитки,
За дуката зарубають
Гицлі - недосвітки.

— Дигла б вас, мов до церкви,
Шат дала б вам міхи, —
Та чи буде там до шат вам,
Як не буде стріхи?

— Хліба, може? — Боже милий,
Тисячу хоч печив!
А візьмете?... Скибна в мандрах
Доли тягне плечі.

— Не візьмете, птахи, скарбів,
Скрині ані фіри) —
Кроком легким, бком ясним
Линьте в обрій-вирій!

— А як дось вам хижку власну
Знести доля зволить, —
Гостю раді, як удома,
Зичне хліба-соли!

А як схоче хтось там знати
Рід ваш, вашу матір, —
Заспівайте, як співали
Тут — у рідній хаті!

— Всі в одне, один з усіми
В радості і знуки!
І від крові чисті хан же
Будуть ваші руки!..

...Покидали діти матір
В прадідній, у хаті, —
Не везли з собою міхів,
І хали багаті.

Покидали діти матір,
Никли за житами, —
— Чи вернемося? — шепотіли
Тоокними устами.

... Мати чиста, Мати вічна!...
: дві сльози розлуки:
— Так, вернетесь, — шепотіла, —
Як не ви, то внуки...

0000000
00000
000
0

Семен Байдарчук

ПІДПРИЄМСТВО ЛЕГКОЇ СМЕРТІ

860

ОТ ТОГІ Й АФІДЕВІТ!

/Макабрична гумореска/

Мій земляк О. — людина освічена, бувала, передбачлива, а таким і побалакати варто. Але останніми часами щось із ним сталося.

— Добридень, земляче! — кажу, зустрінувшись. — Що чувати? Не знаєте, що то з нами — дисплейседами — далі буде?

А він:

— Аї гоу! Вери мач! О кеї!

— Пане, — кажу я, винувато посміхаючись, — я не про те, я наразі про щось інше.

— Вери вел! Аї чел раїт! Афідевіт! Татим іє моней, май дірі!

Бачу я, що біда, та й давай з іншої бочки.

— Як здоров'я пані добродійки, діточок?

— Сени'ю, пліс! Репід, афідевіт! — помахав мені якимись папірцями та й зник.

"Ага, — думаю собі, — афідевіт? Ну, тепер ясно: людина чимсь корше до Америки хоче. Тепер — ясно.

І рішив я, що годі байдикувати, якісь там фейлетони чи гуморески випикувати, треба й собі Американом зацікавитися, а то й дивні — всі паїдуть, а тоді, хоч пішки через океан! До того ж у цій Європі — і атомбомба, і канадійське шпигунство, і голод, і т.д. і т.д. Коротко: треба й собі американізуватися.

Кинувся я поміж барски, поміж людей практичних. Кажуть, що треба з американської преси починати. Почав: Роздобув, щоправда, наразі українську, але всетаки з Америки. Великі газети: "Свобода" з Нью-Йорку, "Америка" з Філадельфії ПА. Штук із двадцять наших "Останніх новин". З кожної можна б викроїти!

А тому, що в мене дивна звичка — читати пресу з кінця, то я й "Америку" зачав од оголошень.

"Сливні і газові печі /модель 1946/."

— Чудово! Значить, не мерзнутиму в Філадельфії ПА.

"Замовляйте "Історію Церкви на Україні" проф. Томашівського!"

— Слава Богу, читав я вже її! Нехай хто інший замовляє й "моней" — одного долара — "ордером" висилає!

"Можна дістати працю в Провидінні — організовувати членів".

В означений день і годину я мав виголосити доповідь про мій презент. Зібралися всі члени Спільноти. З уваги на вагу хвилини, всі прибули в темних, погребових одягах. Гробовим голбсом полсва Спільноти відкрив східини і, втираючи рясні сльози /ніхто не вірив у рятунки!/, передав мені голос. На залі запанувала мертва тиша.

Я зачав.

-Панове і друзі! Письменники, ліричні й епічні поети, журналісти, образотворці, діячі театру, режисери! Всі ми опинилися в безвихідному положенні, з якого смерть навіть не є виходом, бо ніхто на ній не заробить, отже, будуть нас тільки лаяти за клопіт.

/На залі спостерігаю загальне зворушення, дехто поплакує./

-Не розпачайте, панове! Є ще для нас спасіння, але ми мусимо переक्валіфікуватися.

/Я розгортаю газету й показую погребницькі оголошення./

-Кидаймо наше непоплатне ремесло! Пропоную вже сьогодні перетворити нашу Літературно-Мистецьку й Наукову Спільноту на Літературно-Мистецьке Підприємство легкої смерті з постійним осідком у Філадельфії ПА. За два-три місяці на цій самій сторінці будуть писатися наші і прізвиська!

/Обличчя присутніх помітно розпогоджуються, зростає довір'я до деспідача. В мене вступає запал, відчуваю, що в мені народжується вождь./

-Так, панове, нашим першим завданням буде зміняти дотеперішні наставлення широких мас до самої проблеми смерті. Це - дається нам легко. Ми ж усі - талановиті, освічені люди. Наші твори, наші виступи, наші концерти, п'єси, а навіть наш ляльковий театр - усе те мусить бути спрямоване до одного: переконати живих, що смерть зовсім не страшна, що вмирати - дуже приємно й цікаво, а особливо тепер, коли небіжчиками буде опікуватися таке талановите товариство, як наше.

/Зацікавлення в залі зростає. Голова літераторів з розмахом витягає хустинку, приязно до неї посміхається й громозвучно сякає свого талановитого носа./

-Ми, панове, бачили й пережили в останніх роках жнива масової смерті, особливо, на наших рідних землях. Ми зі смертю вже так обізнані, як з партнерами від покера або із тими, що по кожнім приділі консервів збирають по бараках "на потребуючих". Кулі нас минали і ми раділи, а от сьогодні чимало споміж нас не може собі дозволити, що не загинули раніше під тоталістичного стрілу в потилицю чи під вибух демократичної бомби. Ці наші переживання дають нам, прсте, запоруку, що ми вповні сьогодні приготовані до погребницької професії.

/Слухачі хитренько посміхаються, щось записують, у деякого вже в зубах "Честерфілди" й голубий димок пливає вже поміж мною і ними. Я також би закупив, але ж я — не Бевін!/
— Панова й друзі! Змінюючи в широких масах наставлення до смерті, ми мусимо змінити і похоронні обряди, мусимо їх по новому оформити, надати їм літературно-мистецької прикраси. Наші письменники повинні в некрологах малювати життя найстрашнішими фарбами, а потойбічний світ зробити спокусною мрією. Самі погребові обряди повинні втратити настрій суму і завдяки відповідному літературно-мистецькому оформленню проходити весело.

/Голос: "Браво!" Інші голоси: "Дові..!"/
— Знаючи наші спроможності, пропоную ось такий, більш-менш, поділ поміж нами ролей при оформленні похоронів. Прощальну промову найкраще зможе виголошувати наш відомий письменник і журналіст, що вже здобув собі призначення в читачів умінням писати некрологи. Як неперевершений реаліст нашої дисплейсівської доби, він найкраще змалює марноту цього життя й радощі майбутнього.

/Відомий письменник у цій місці починає стукати в підлогу пальцею й щось хоче сказати, але на щастя — задишка перешкоджає йому перебити біг моїх думок. З поведінки його сусідів бачу, що вони поділяють мою думку, а не його./

— Другою точкою похоронної програми міг би бути спів нашого члена і друга, поета і тенора, який своїм, у міру завжди захрипим, голосом зміг би відспівувати декілька пісень чи арій. Його виступ, без уваги на мінорність співу, напевно підняв би гумор присутніх.

/Чую вдоволене, захрипів в міру "кри-кни!"/.
— Відтак, наші молоді поети, лірики й епіки, почали б відчитувати свої принагідні вірші, по яких у слухачів не зосталося б сумніву про жалюгідність цього життя, всього, що в нім діється, говориться й пишеться.

/Несподівані бурхливі оплески серед молодяку. Старші зацитькують./
— Як дальшу точку, пропоную балетну вставку, а саме — танок, який би символізував безнадійну непродуктивність усіх наших рухів, кроків, підморгувань. Це слід би доручити тим нашим членам, що постійно допомагають собі в ході пальцями. Потім повинен виступити наш ляльковий театр. Його репертуар повинен окладатися всім окетчів і феєрій, що ілюстрували б життя й діяльність покійника.

/Голос: "А хто даватиме папіроси за ляльки? Пацки УНРРА вже скінчилися!" Інший голос: "Вери велі! О кей!"/
— Для ефективного закінчення пропоную, щоб усі учасники програми хором відспівали декілька пісень, які у на-

—Знаєш ти? Якраз для мене. Дванадцять років організовував у краю "Просвіти". Можна б і за океаном серед демократичних земляків хлісту спробувати.

—Еге! Є ще й інші можливості: можна дяковчителем та диригентом у Аисоні стати. Зовсім непогано!

Але нарешті — найцікавіше: півсторінки оголошень українських погребників! Виходить, що й за океаном люди вимирають, та й українці навіть!

Особливо захопився я тим оголошенням, на якому зника прегарної вілли — чесно запрацьована резиденція милого пана погрібника. Яка американська доцільність: знаючи, що в земляка-погрібника така чудова вілла, кандидати на смертників умиратимуть легше! А яка сумлінність у зобов'язаннях фірми щодо похоронів: будуть солідні, вигідні — //, з певним комфортом.

Обіцяю собі, що обов'язково в потребі скористаю з таких милих похоронів, а після них, уночі, обов'язково зложу візиту подяки опричинникові їх — милому, елегантно-му погрібникові в його прегарній віллі.

І все було б гаразд, коли б не ціна тих похоронів — 150 доларів. По нашому, тутешньому — 18.000 шилінгів.

Закурив я з одчаю й поволі, разом із димом цигарки, почала розпливатися охота вмирати самому, натомість, мов неструшений попіл, наростало й наростало бажання ховати інших. 150 доларів! Де хіба жарт? Поховав десяток наближчиків — і півтори тисячки. Правда, що ховати треба солідно, вигідно, з комфортом, але ж — півтори тисячки!

І що довше курив я і довше над тим думав, то більше уявляв себе в моїй професії. Вже навіть із фотографії на газеті дивилася на мене фізіономія моя власна і я вже чув, як у віллі моїй увиходять і виходять духи похованих мною, складаючи мені візиту подяки. А скільки біля мене моїх земляків примостилося, як безтурботно складають доларчики!

Мабуть, що в захопленні я й не помітив, як відірвався від свого місця й часу — і побачив те з майбутнього нашого, в що вільно тільки духам заглядати.

Побачив я хвилину, про яку тільки й мріють усі окитальці — хвилину від'їзду наших містлейседів до Америки.

Скільки радості, скільки метушні! Але є й сумні та зачурені: перпенство до від'їзду мали всякі факівці, кваліфіковані робітники, хлібороби, а про всяких літераторів, артистів, меценасів і директорів наче б і забули. Але журбою багато не зробиш, і наші "аристократи духа" порішили рятуватися. Літературно-Мистецько-Наукова Спілка проголосила конкурс на проєкт нашого рятунку. Я переміг у конкурсі. Вірніше кажучи, я був єдиним проєктодавцем, бо безнадійність ситуації всіх обезголовила.

щому виконанні неминуче принесуть чимало розваги слухачам і небіжчикові. Диригентом, очевидно, був би...

/Голос: "Тільки не я, тільки не я, я вже й так цілий рік!.."/

-Тепер про домовину, - поспішаю я перебити. - Дотеперішній сумовитий вигляд домовина повинна зтратити. Наші образотворці зможуть, напевно, придумати і вигляд для неї веселіший і орнаменти дотепніші. Геніальна карикатура - оце ідеал наших побажань. Сміх або регіт не сміють покидати ні на мить обличчя учасників похорону. Враховуємо, що таке оформлення похорону притягне до нього сотки глядачів і слухачів, зовсім з покійником не пов'язаних, а це станеться джерелом додаткових доходів погребницького підприємства. Наприклад, літом можна буде продавати морозене і содову воду. А скільки газет можна буде при тім продати з нашими ж фотографіями!

/Буря вдовolenня. Члени встали, скажуть один через одного, біжать до мене. Якось пані кричить, що можна буде при тій нагоді зробити рухому виставку українських вишивок. Я дзвоню склянкою по карафці з водою й закликаю всіх оісти, бо ще не кінець. Помогла загроза, що особи, які не займуть негайно своїх місць, - не дістануть концесій на содову воду і морозене./

-Панове, - продовжував я, перемігши гармидер і овації, - зміна наставлення широких мас до проблеми смерті мусить принести неабиякі економічні й політичні наслідки. По-перше, - серед українців, розкиданих по світі, відразу припиниться процес денационалізації. Всі українці вважатимуть найбільшою для себе честю вмерти за нашою рецептою. По-друге, - ми, опанувавши з часом мову нового для нас краю, зможемо поширити нашу погребницьку службу і на інші національності. Не виключено, що ті національності намагатимуться приєднуватися до нас, щоб зазнати в повноті всіх емоцій української легкої смерті. Розуміється, що наші вдосконалені методи стануть сильним пропагандивним засобом нашої справи взагалі, може навіть сильнішим, ніж "Запорожець" у Ляндестеатрі, або рецензії п. Вернера в "Нових Днях".

/Хтось важко зідхнув, але, хоч я й чекав, то так би більш нічого й не сказав./

- Не виключено, панове, що при вдосконаленні американських методів лікування і багатстві ліків, нам запрожуватиме на початку брак праці, але, панове, для чого ж тоді людині дар винахідливості? Чи ж ми не можемо, навіть при наших скромних даних, допомогти людям у Америці умирати дещо густіше і скоріше? Хіба ж ми не можемо привезти туди якоїсь зарази? Вам здається, що ні? Ви думаєте, що ми всі здорові? А чому ж тоді добродійка УІРРА так безперестанку цепить нас то від холери, то від

тифу, то від червінки, то від малярії? А думаєте, що поміж тими щепленнями не зуміємо ми перепачкувати за океан штук декілька туберкульози, грипу, кору, віспи тощо? І думаєте — не буде на це попиту? Думаєте, що не радісно буде якомусь старому емігрантові з Полісся вмерти в Америці на справжню малярію; чи емігрантові з Галичини — на правдивий, непідроблений черевний тиф? Друзі, я впевнений, що при нашій талановитості і природженій інтелігенції роботи для нас буде!

/Оплески небувалої сили./

— Панове, я вірю: дійде до того, що навіть Феде — раціний Уряд змушений буде рахуватися з нашою організацією!

/Фанатичні вигуки: Go! Go! Go! /

Самозрозуміло, що всі дотеперішні форми міжнародних взаємин, як війни, агресії, зони безпеки, залізані завіси, сфери впливів — стануть нісенітницею. Бо, чи ж не краще вмирати весело, вигідно, з повним комфортом за новою рецептою, ніж думатися від трішніх газів або полати в радіоактивних проміннях атомбомби! Я певен, що навіть Організація Об'єднаних Націй з часом добровільно розв'яжеться й передасть усі свої компетенції в наші руки. Можна сподіватися, що навіть ця потуга світу, яка вславилася стосуванням до своїх громадян найдемократичніших методів смерті, скапітулює перед нами; допустить кореспондентів і комівоажерів нашого підприємства у всі закутки свого краю. А це ж буде для багатьох із нас єдиною нагодою побачити перед власною смертю свою батьківщину.

/Неописаний шум, крик, істерія радості! "Go! Go! Go! Геть із со! О кай! Хай живе о кай!" Усі встають і хочуть щось співати, але я заперію, що зараз закінчую цілком. Хтось кричить: "Афідевіти! Даймо афідевіти!"

— Власне, панове, хочу закінчити словом про афідевіти. Тільки таке перетворення нашої Спідки в погріб-

ницьке підприємство, яке я пропоную, може забезпечити нам шкоре і певне одержання афідевітів. Бо всі наші теперішні опікуни і жертводавці за океаном нічого іншого нам не бажають од широто серця, як шкорої й легкої смерті, щоб уже раз позбутися з нами клопотів, — безтурботно споживати свій "лант" у часно запрацьованих вілках. Я вважаю, панове, що ми врятовані! Я скадав.

Веселі й осяяні надією обличчя одухачів були наші нагородою за мою важку й спасенну працю винайдення рятунку для всіх аристократично-одуховлених дисплейседів. Усі тіла піднеслися з крісел і так примули не то многоліття, не то "Ми — гайдамаки", що я аж стрепенувся і — прокинувся.

Наді мною стояв земляк О. і легко термобив мене за плече. У очах його був не то сум, не то роздубленість.

Напружуючи уяву, я намагався пригадати, чи він був на
моєму окрилюючому рефераті, чи ні.

— Ви про щось хотіли зі мною говорити? — казав
він. — Я чекав, чекав, та й урешті збудив вас.

— Гав ду ю ду? — запитав я, зачинаючи дещо при-
гадувати. — Ви ще тут? Я думав, що ви вже в першому тран-
спортом...

— Е, — махнув він рукою.

— О кей? Аї пліс! А що ж афідевіт?

— Не має значення. Я був щойно в УНРРА. Нове за-
рядження. Дай Боже, щоб за пів року щось вияснилося.

— Ах, бої!...

— Це люди з якимось певним потрібним там фахом,
то ще може...

— З фахом? Та ж ми, — я вірився й ухопив земля-
ка за плечі, — найпотрібніший з фахів! Слухайте!..

Але скільки не намагався мій земляк слухати, а я
— розкавати, так чарівно й захоплююче, як у доповіді в
мене не вийшло.

— Самі винуваті, — виправдався я, — треба було
не з афідевітами бігати, а наше засідання прийти. Треба
громади триматися.

— Та я й сам уже бачу.

Помнявся мій земляк трохи, проширив за вухом.

— Та ще й клопіт маю, — каже, — просив я присла-
ти афідевіт на три особи, а поки вони там випорпалися та
прислали, то в нас уже й четверте в дорозі.

— Ой-ой, — войкнулося мені з глибини мого спів-
чутливого серця, — то усе "на ніч"? Хоч бери та зачинай на-
ново?

— А то ж...

— От тобі й афідевіт!

І побачив я, що ті афідевіти — то велика загроза
для нашої нації. Як наше "Підприємство легкої смерті" ма-
ло б запевнити нам розріст і невмирущість, так афідевіти
готові якраз тому всьому стати на перешкоді.

Геніяльність і спасенність мого проєкту була оче-
видна. А тому: великодушно вірикаючи патентів і автор-
ських гонорарів, віддаю його на широке використання нашої
обездоленої громаді, що не анає, що із собою почати, як за-
тої океан із нещасної Європи — "континенту без будуччини"
— дістатися.

000000000

0000000

00000

000

0

Я бачив дивний сон: трибуна серед світу,
навколо люду гун, сермяг і оксамиту,
кирей, кун-ушів ліс; а прапори, як море,
розхристано ревли тайфунами кольорів.
Усіх народів збір аж до найменших кланів:
багаті й нуждарі, поганці й християни,
флямандці, баски, чудь, фелляхи, чехи, німці,
араби, весь Китай, мурина й абесінці.
Нарешті, у кутку – бушмени й бедїни,
а там, де найтихіш – мільйони в Україні.

Ударив дужий гонг, і юрби зааніміли.
З трибуни промовляв старезний дід похилий:
– Я – давній світ, брати! – Лець вистогнав з трибуни. –
Я – право давне, лад, я – війни і тайфуни.
Я віку вже дожив, та звичаєм всесвіту
із кону не зйду, аж правду цю закрити... –
Й рукою показав на книгу, мов ту скриню.
Дванадцять ковалів, мов лицарі в твердиню,
ударили в ту мить по книзі молотками.
– Читайте! – Дід сказав. – Ось правда перед вами!

А правди там було всього лише три слові,
І дід їх прочитав, питання: "Люди, хто ви?"...
Здрігнули юрби знов: питання зрозуміли.
На відповідь ченав старезний дід похилий.
Дванадцять ковалів ударили в ковало.
І били ковалі, і відповідь лунала,
І кожний призначавсь, чого він хоче й хто він,
І будь собою хтїв в них кожний в кожнім слові:
флямандці, баски, чудь, фелляхи, чехи, німці,
араби, весь Китай, мурина й абесінці.

– Ідіть, ідіть вперед! – Кивав дідусь з трибуни. –
Майбутнє світу – ви, що свого не забули.
Майбутня слава – ви, а мій шлях до архіву.
Хто ж вірний з вас найбільш своїм легендам, співам,
хто зроду не цуравсь батьків, і мови, й ноші,
того замість себе на цю трибуну прошу.
Пому дам привілей: що скаже, буде мода,
і буде диктувать закон і лад народам...
Урвалися слова. Дідуся враз не стало,
лиш били ковалі і зойкало ковало.

І прапори зійшлись, трибуну сточили.
— А де ж є мій народ? — рранувся і щосили.
Я юрби розпихав, шукав чубів і вусів.
Нарешті, ось вони: козацтво, усусуси,
тужливі співаки, майстри в підпитім танці,
попи, большевики, петлюрівці, гетьманці.
Напружую мій слух. Що скажуть? Ким назвуться?
А ну ж в останню мить і тут перегризуться?
Аж дзенькнуло й для них ославлене клепало,
І бачу: диво див, якого не бувало!

Питання хоч лунке, їх відповідь лункіша.
Ах світ весь занімів, сторожка вколо тиша,
Всі слухають, як я: єснанаць, чех і німець...
— "Питаєте, хто я? Найперше — українець!"...
І діялось між них, немов на сцені, в фільмі:
усі, немов один, наважати, неподільні,
ніхто вже не стидавсь ні мови, ані роду,
ніхто вже не боявся любити свою свободу,
ніхто не продавав сусідам Україну,
і гордий кожен був, що був її він сином.

І замість, як колись, що кожний отаманив,
ішли всі, як один, одному всі слухняні.
Гриміло на весь світ міцне чумацьке слово,
все їхнє стало враз і модне й ракодове.
У селах, у містах, в полях чи серед степу
є них кожний не чужу — свою читав газету.
Хто клав на оправу гріш, то був це чин солодкий,
і ходен не чекав на зиски чи відсотки.
Коли ж пронісся клич: "Гей, праці краї чекає!"
ніхто не відповів: "Моя хатина скрає".

Була де дивна мить! Бренять бандурні струни,
когорта наша йде, все ближче до трибуни!
Когорта наша в крик: це "Слава!" балунало...
Та дзенькнуло нараз чаклуноцьке зле ковало.
Прокинувся я зо сну, схопився враз на ліжку,
вхопив за олівець і ну ж писати книжку!
Подумав і відклав папір і гострий стилос.
— А може ж це не сон? Невже таке приснилось?
Невже хоч уві сні таке щось може бути?
Признаюсь, собі сказав, ти брешеш, баламутє!

— Признаюсь нишком вам, покиньте тільки кия:
не сон це дивний був, була це сміла мрія!

СПОМІН

/Стаття, подана нижче, надрукована в польському журналі "Orzeł Biały" ч.9. Атракційність статті для українського читача полягає в тому, що автор її – авторитетний польський журналіст, знавець відносин на сході Європи, – з'ясовуючи своє становище супроти актуальної проблеми польської репатріації, говорить увесь час про недалеке минуле н а ш о ї батьківщини, якого свідком був сам.

Подасмо статтю в цілості, в дослівному перекладі, без коментарів, залишаючи Читачам самим визначити вартість статті, а також і місце її в ряді документів нашої мартирології.

Р е д а к ц і я /

Дивилася безрадно, мов дитина, яка очікує, що той, кого просить, змінить дійсність і за хвилину щезнуть причини сліз і розпачі... Блакитні, засльознені оченята щенюка.

Що ж я міг їй відповісти; як заспокоїти, що порадити? Про це говориться тут без кінця. Таких запитів, як від цієї бідної жінки, чується сьогодні від тисяч жінок і мужчин. Запит простий: "Скажи, ну, скажи мені ти: чи маю я вертати? Ну, скажи, чи можу я не вернути?" І її історія також буда проста, як сотки й тисячі інших, ба навіть значно простіша і менш трагічна, ніж десятки тисяч тих, що їх бачилося, про які чулося або читалося. Вона залишила в Краю, щоб піти за чоловіком-вояком на чужину, рідну дитину. Тепер вона – сама.

Хлопчина має 10 літ і пише наївно зложені листи: "Кохана Матусю... дуже за тобою тужу...коли приїдеш?... я добре вчуся... привези мені чоботи й плащик"...Отже – вертати чи не вертати?

Що я тут робитиму? я так боюся еміграції... а там же – земля, нехай що, але своя земля...дихнути своїм вітром бодай, побачити польський сніг... байдуже, що робити... тільки б ступити на землю, на свою землю... я вже не можу витримати тієї туги... не можу довше дивитися на очіх тут неробів... на нас усіх... я хочу додому..." Закінчила і знову розплакалася, як мала дитина.

"Я вчора бачила одну пані з Польщі. Приїхалася сюди службово. Працює у "них". Організовує якусь виставку чи що. Оповідає з захопленням, як там у них усе розбудовується. Як живуть усі вірою, що завтра буде краще. Як щодня повстає щось нове. Яка це насолода – отак будувати все від фундаментів, од самого початку! Коли всі разом. Ну, і що

ж, що ті більшовики... Всі їх ненавидять, але, не зважаючи на це, всі працюють. Власне, ця праця — наша найбільша сила й міць. Адже перед тією силою навіть російська потуга мусить поступитися. Зрештою, це ж дикуни, вони там у нас усім захоплені. Та й тієї сили, що давніше, вони вже не мають. Виснажені, смучені, охлялі... Якщо внахаяти пропаганду проти них і спротив, то й вони відноситимуться добре, по-сусідськи. Їм також потрібна Польща і ми їм потрібні. Тепер Сталін уже мусить піти на компроміси. І в них, нарешті, буде соціалізм і демократія... Чому ж, властиво, нам не догтоворитися з такою Росією?.. А основне — це радість творення... ця праця на аграрних і попелищах... На власній землі, на власних полях. Власне, нарешті власне сонце. Чи ти це розумієш? І як же мені не вернутися?..

Говорила це все одним віддихом, плачучи, ковтаючи слюви і викашлюючи з себе гостру лондонську грипу.

Я дивився на ту милу, так добре мені знайому, пани в безпорадним зворушенням. Що я мав їй сказати? — Залийся! — Чого? — Чи ж могла бути мова про те, що вона дасть собі раду на чужині в тій дальшій мандрівці, кінця якої ніхто не може передбачити? Хіба можна числити на неї, що в боротьбі, яка тут нас усіх ще чекає, перемаже всі свої скорботи, прив'язання і любов? — Сказати їй: іді! Яким же це правом, коли-я цілковито свідомий того, що чекає батьківщину, що чекає всіх там, що чекає, етже, і її, якщо туди поверне? Яким же правом я міг їй сказати: вертайся.

Я мовчав. Але те, що вона сказала, порушило в мені згадки, яких тоді я ще не міг сконкретизувати. Оці її слова про "будову від фундаменту", про "віру в краще завтра", хтось уже мені колись говорив... Але хто? Але де це було? Коли?

Було це 1929 року в Києві. Була спека липневого пополудня. Хвилину тому ми зустрілися випадково в околиці Лаври і обидва, стежками, прийшли над обрив чудової Аскольдської могили. Сіли на рештках спорохнілої, порослої мохом лавки. Перед нами був той краєвид, який для кожного, хто продирався в Україні, є найчарівнішим краєвидом світу.

Здається мені, що де б я не вмирав, то в останній хвилині буду бачити широко розлитий зрібно-сталевий Дніпро та нескінченні в далині зеленяву і кольори степу, малі смішні хатки Дарниці, луки велитенських мостів, що з височини обриву видаються дитячими забавками. А перед усім — побачу незрівняного кольору небо, відчую жар українського сонця і повів степового вітру, що несе із собою

п'яний запах землі, зелени і квітів, аромату життя і смерті.

Я бачився з ним востаннє п'ять чи вість років тому десь — уже не пригадую — в Берліні чи в Парижі. Він саме вибирався на Україну. Був радісний і балакучий, хоч зустріч зі мною явно його збентежила. Проте, не міг стриматися, щоб не оповісти мені просторо й широко, як його втішила, як дуже втішила амнестія, прислана йому з Москви. Він довго і вперто про неї старався разом із іншими своїми товаришами і політичними приятелями — цивільними і військовими. Сам був одним із чільних провідників українського самостійницького руху крім того соціал-демократом з відомим у Європі прізвиськом і членом уряду самостійної демократичної України. Як політик і як соціаліст, він із запалом думав в язків із Європою, з європейським суспільним і політичним прогресивним рухом. Іздив, агітував, писав, друкував. Оповідав невідомі чудеса про свою Україну, про її зв'язки з романською культурою, про тугу народу до демократії і соціалізму, про свою ненависть до сходу і Візантії. Витончено й вишукано, мов парижанин, він цитував Жореса і Клемансо. З цинізмом британця говорив про рентонність Чорного моря. З легкомудростю і романтизмом поляка деклямував Шевченка, Куліша і... Міцкевича.

Потім прийшла катастрофа. Париж забув про Жореса, пишню поховав Шома, відсунув Клемансо і, перейнятий афрами Сталіських, зрікся не тільки оборони "прав народів", але перестав цікавитися вже й "правами людини". Лондон — тільки Лондон, а поляки, горді собою і своєю великодержавністю, байдужі, як завжди, і до своєї минувшини, і до всіх своїх пророків, замкнулися в своїй загороді, забувши про цілий світ.

Отже, розпочато було клопотання про амнестію. І саме тоді, коли я його бачив уостаннє — не пам'ятаю, в Парижі чи в Берліні — він ладнався до виїзду. На мене не дивився приязно. Я це розумів. Мій Боже! Як же він мав дивитися на мене, поляка, отже на "зрадника спільної справи святої"? З особливим наголосом він вимовляв такі слова, як "нас продано, зраджено, союз із сходом це дурійка, добра для ідеалістів, вихованих на ваших романтиках", "ми повинні вести реальну політику", "вирікаємося Заходу для Росії — Росія оцінить це краще, ніж оцінив би Захід, коли б ми з ним виступили проти Сходу" і т.п. Попрощалися ми холодно, хоч не як вороги, але вже не як приятелі і товариші зброї.

Тепер він сидів поруч мене схудлий, посивілий, постарілий щонайменше на років 15. А мені ж було відомо про нього, що він займав досім видатне становище. В Академії Наук чи десь там. Читав я його наукові праці, його статті і брошури; щось вони там засуджували, чогось домагалися, були повні іді й ненависти до тієї Європи, яка не хотіла

Йому допомогти відбудувати незалежну батьківщину. Я знав, що йому поводилося не зле, навіть дуже не зле. Мені розказували, що він бував у "Континенталі" – найдорожчій київській ресторації, який відвідували чужинці і високі советські вельможі, в якому рахунок за одну вечерю значно перевищував місячну платню пересічного службовця.

По якомусь часі, коли ми вже упевнилися, що нас ніхто не слідує і нікого нема близько, він розпочав трагічним, свистячим шепотом.

"Все ні до чого. І тут програш. Цілковитий програш. Москва сльозам не вірить. Москва, взагалі, нікому й нічому не вірить. Ми були щирі й зовсім лояльні. Ми виріклися всього, що могло нас роз'єднувати. Ми засудили все, що Москві неприємно. Прокляли ваш Захід, що був також і нашим. Ми прирekli і заповіли цілковиту співпрацю і солідарність. Ми приобідали – і то щиро – участь у поході проти вас, проти Європи. Ми признали їхніх боргів. Наші хати ми пообвішували їхніми іконами, зогидили наші власні святощі, спростанували прах наших героїв, облили помями їхні пам'ятники і портрети. Ми сфальшували історію власного народу, щоб допомогти їм у фальшіванні історії їх імперії та їх народу. За це ми ждали небагато. Ми ждали дозволу: самим, у власному народі, перекувати життя наново, від основ, від самої землі, самим переорати нашу минувшину, знищити до тла найвні ще згадки і руїни, самим збудувати новий побут, хоч би навіть за їхніми, московськими, зразками і правилами, щоб зберегти свій народ у громаді, здатній до повного суспільного і господарчого життя.

"Дурні! Ми не знали, що метою було не допустити до збереження й існування народу, що саме за знищення цього народу і відбувається боротьба Москви з Заходом, який відцурався нас, злякавшись за себе, і якого ми відцуралися і який засудили, повірили в новий мит. Ні до чого наша ганьба зречення віри батьків, традицій та історії! Ні до чого зрада не тільки власного, але й інших народів! Щораз швидше йдемо ми до катастрофи, до неуникненого знищення цілого нашого народу. Щораз дужче затискає нас залізний обруч обіжників, директив. Щораз жорстокіший людський терор. Щораз більше людей характерних і діяльних зникає з краю. Щораз більше тут ворожих жновників і солдатів. Щораз менше маємо голосу в найпростіших справах. Щораз більший вносимо визиск. Щораз більша загроза нам, нужда, і голод, нам – українцям, спадкоємцям найродючішої землі світу. Ми самі вбили нашого духа і нашу віру, а тепер бачимо, як легко відбирають життя від нас. Прийде час, коли марно буде шукати по степах і ярах українців. Там буде повно калмиків, киргизів, кацапів і якутів. Наші брати вже гинуть у пісках Туркестану, в зирянських тундрах, на забайкальських сопках, у сибірських тайгах. України вже нема! Знайте там усі, що нема України. Н а р і д, ж о в и р і к а є т ь –

ся Європи для Сходу, не стає народом Сходу, тільки перестає бути народом узагалі. Схід є один, неподільний, інтегральний. У нім не можна "брати участі". Можна бути тільки його невільником, його безвільним рабом".

Дніпром повлі сунулися задимлені пароплави, тягнучи довгі шерехи барж, оминаючи стрімкі мілини й виспи. На пляжах копшилися тисячі маленьких люденяток. По мостах повзли солітери постягів і грудочки вантажних авт. з низин тягло гарячим вітром. Усе було як колись, як 20 років тому. І тоді говорилося, що Україні нема, але тоді ніхто з українців не казав, що її не буде. Аж тепер оце прихильник Лореса і пристрасний читач Міцкевича, революціонер і борець український...

Я встав і попрощався коротко й брутално, сказавши просто, що йому не вірю, що не треба ототожнювати трагедії одного чи навіть двох поколінь з трагедією народу, що народ — вічний, що / тут я повісив вже не лише брутално, але просто по-хамському, мстися за колишнє паризьке чи бердінське повчання/, що часто політичні банкроти бачать у власнім банкрутстві катастрофу світу і думають, що їх загибель — це загибель людства.

Він слухав, не відриваючи очей від блакитно-кольорової далнини, в якій зливалися дві стрічки: Дніпро і Десна. Не рухнувся і не відповів ні слова, коли я закінчив: "до побачення". Залишився на обриві. Я пішов у бік міста.

Ішов я лихий і схвилюваний. Я тоді переживав період великого захоплення плановою господаркою і колективним суспільством. Недавно опублікований "п'ятирічний план" переростав мене, але й захоплював своєю потужністю, розмахом. В мені було багато погорди до європейського "ялового" індивідуалізму, бразеології, дрібномішанства, взагалі — до того всього, що для людей молодих і вражливих, але не дуже мудрих і досвідчених, є формою і змістом Європи. Я читав Маркса, Леніна, Каутського і ревізіоністів, усіх разом і одночасно, небагато розуміючи суть проблеми і лютуючися геніальною демагогією. Я тоді був переконаний, як люди молоді, що провели чимало часу в полі і в бої — що заслуги мусять бути винагороджені. Я не розумів, що супроти народу нема заслуг, а я тільки обов'язок.

І все це разом поглиблювало в мені почуття незадоволення всім, що не було точним здійсненням "князьких золотих снів", що відхилялося від візії "скляних домів", яку ми — люди окраїн — успадкували по наших дідах і батьках і яку приносили з собою на піски Мазовші. Кожен з нас був більш чи менш удатною копією Чаруса Барики і кожному з нас хтось дорогий, умираючи, шепнув на вухо якесь таємне доручення, що водночас було і мотором життя і затронувало кожную радість, нівечило спокій, тримаючи в постійній гарячій очікуванні.

Тому то й тоді, йдучи до міста, увійшовши, врешті поміж натовп, що перекочувався вечірньої пори вулицями серед міста, я був дуже переконаний, що в цьому місті і в цілому

краї будуватися нове життя, життя саме цього краю і народу. Відчувалося лише чужість і ворожість його до мене, як до людини з іншого світу. Проте, в глибині душі я заздрих, що не приймаю участі в цьому новому, чужому житті, що мені недоступні його зворушення, його ентузіазм, його можливості.

Діти на вулицях і площах, у крамницях і дешевих харчівнях були вбогі, нужденно зодягнені, вихудлі. Товари були низькоякісні, а вірніше — не було їх цілком. Замість них були якісь сгидні сурегати. Зате були повні антикваріати і комісійні крамниці. На площах і бульварах крутились безліч посередників, спекулянтів, продавців спідполі, що пропонували все: від почорнілого шматка сирого м'яса чи ковбаси — до біжухерії та перських шалів включно. Найбільш, проте, було молоді: дівчат у білих полотнянках і широкоплічких нелехатих парубків у випущених на полетняні саморобні штани сорочках. Ускрізь було чути українську мову. Обличчя були поважні, сміху чулося мало, проте, життя пульсувало виразно. Перед вітринами книгарень гурти оглядали макети розпочатої будівлі Дніпрельстану, кольорові мапи "індустрії Радянської України", діаграми першої п'ятирічки.

Того ж дня увечері я був у театрі. У прекрасному, як бомбеньєрка, будинку "колишнього Соловцова" гастрювала трупа харківського "Березоля" під управою "українського Ієрхольда" — Леся Курбаса. Грали п'єсу молодого українського драматурга Куліша під заголовком "Народний Малахій". На сцені я побачив знову Україну, правдиву Україну. В майстерному імпресіоністичному охопленні подано село, мале містечко, інтер'єри. Все було залите світлом, розвеселене червінню і золотом соняшників.

Сільський листар Малахій пробув останні роки війни і перні літа революції в лікарні для божевільних. По видуженні питає, що сталося і яке це нове життя. Ніхто не мав ні часу, ні охоти інформувати та поучувати видужалого. Йому дали прочитати книжки Маркса і Леніна. Малахій пильно вдивлявся до них, знову віддаляючися від дійсності. Осяяний уявленням нового життя іде Малахій, нарешті, між людей, ходить від уряду до уряду, від села до містечка і ніде не бачить ні "соціалізму", ні "комуні". Знаходить їх щойно тоді, коли знову опиняється в лікарні для божевільних.

Стаку п'єсу грали на другому році першої сталінської п'ятирічки в передовому українському радянському театрі. Публіка /разом зі мною/ сприймала її з ентузіазмом. Випродав кілька годин глядач, втомлений клопотами щоденного життя, затишеним клішми твердого режиму в службі і вдома, упоєно виживався, знаходячи в монологах і репліках акторів свої власні найскритіші думки. Зі сцени ли-

нула-- що там кажу линула - бухала - Україна гарною, най-співучішою побіч італійської мовою, соняшними барвами і саявом, анархією думки, влучністю сатири й дотепу, зоологічним шовінізмом і тим, єдиним у своїм роді, розгуканим, гайдамацьким націоналізмом.

- Україна... справжня, нев'януча і непокірна Україна, - думав я, зачарований п'єсою-і незвичайним Крушельницьким - чудовим Малахієм.

- А що, не казав я вам недавно, що це - Україна, а не Росія, ніяка там друга радянська республіка, лише нова, молода Україна, - прошепотів мені до вуха мій су-сіда-глядач. Був це відомий поет, з яким я познайомився кілька місяців тому в потязі поміж Одесою і Києвом і який підорожчю доказував мені, відриваючи в запалі всі гудзики з моєї маринарки і камізацьки, що Європа нічого не розуміє з того, що діється в Совегах, що "наймити капітала-лістичної преси" /слова ці наголошував із смаком, поглядаючи іронічно на мій заграничний крават і попелінову сорочку/ виписують нісенітниці про поневолення України і українців.

Підчас перерви ми вийшли у скверик. Були це ще часи, коли чужинця не оточувано. /навіть у столичних містах/ зграєк підглядачів і шпидів, коли нагляд ведено ще тільки в конкретних випадках, а советський громадянин не вважав ні з страху, коли його про щось питав чужинець. Отже, ми розмовляли досить свобідно про мистецтво і життя. Поет був ентузіястом, як колись у вагоні. Я помітив, проте, що тепер у його ентузіязмові наче б нові, нечутні давні - ще нитки.

-Звичайно, звичайно, - говорив, вимахуючи величезними ручиськами, - ми, українці, боремося. Ви ж самі бачили хвилину тому. Але це боротьба за тактику, не за принципи. Там, у Москві, хотіли б мати першенство у всьому. Чи ж це дивне? Призвичаєння до політичного і духового імперіялізму увійшло їм у кров. Але марксизм-ленінізм змінить це цілковито. Що треба - зламає, а що треба - попросту здушить. Ми беремися на цілому фронті. Україна наша. Україна є і буде українська. Ви читали наш останній художній альманах? Тичина - як? Сосюра - як? А Рильського переклад "Пана Тадеуша" - як? А кажуть, що ми не можемо мати кон-такту з Європою! Адже тепер уже він наш, стоїть колись ваш "Пан Тадеуш". А сатира? Остап Вишня - як? А Микитенка останню драму ви читали? Виставлятимуть у театрі імени Франка. Ну? А бачили ви, що діється на виступах Садовського і Саксаганського? Хто ж посміє сьогодні здушити цей ентузіязм, цю динаміку? Соціалізм увиходить у народ, у село, в про-летаріят, і народ потужніє в соціалізмові, як народ український, а не якийсь без обличчя союзний елемент. Ми ростемо, а не падаємо. Мало того - ми стаємо потугою у все-

своєму масштабі. Наші українці засідають у центральному уряді, наші комуністи радять у центральному комітеті, а навіть у Політбюрі. Ми здоровші, сильніші, менше бжиті, ніж росіяни, а навіть, коли хочете, більш інтелігентні від них. Хто знає, чи тим способом Україна не станеться головною нарядною республікою в цілій радянській імперії. Звичайно, звичайно — спохватився на цій слові — мусимо бути лояльними, дуже лояльними...

— Мусите, чи вас змушують? — запитав я, не подібною для мене самого охотою суперечити.

— Не лише мусимо, але хочемо. А втім, наша праця на нашій власній землі є нашою найбільшою силою і потугою. Землі треба триматися, Земля варта того, щоб задля неї піти на найбільші уступки. А зрештою, кого маємо триматися? Європи? Вона ж нас виріклася. Відіпхнула... — тут знову спохватився. — Крім того, ми не віримо в Європу. Європа є гнила з демократією, з пороховнявим індивідуалізмом. Майбутність перед Росією. Росія жива. Мусимо йти в Росію.

— Мусите чи вас змушують? — запитав я, не знаючи сам, чому ця балаканина злостить мене щораз більше.

— Ви чіпляєтеся до слів. Я сказав: не лише мусимо, а й хочемо... — замовкнув, мабуть, ображений.

За хвилину похилився до мене і запитав пошепки: "Чи не могли б ви мені достарчити політичних часописів чи видань закордонної України?"

— Хіба ж може вас цікавити, що пишуть, оті "наїмити капіталістичної інтервенції", "служки гнилої Європи"?

— Звичайно, звичайно... лише, бачите, в тій боротьбі, яку ми ведемо, було б нам легше, коли б був другий фортеп'яні. Ви розумієте — другий фортеп'яні, це помітно облегчило б тут наше становище. Бо, ніде правди діти, часами нам важко, дуже важко. Натиск звідти посилюється з дня на день... Часом понад силу...

І більше ми не балакали. По виставі я мандрував бічними вулицями в ясну місячну ніч. На одному з перехресть почав мені переходити дорогу величезний натовп потворних обшарпанців, лахманників. Натовп вражав не лише нужденністю вигляду. Страшно була мертва тиша натовпної процесії. Юрбу кривоювала когорта озброєних гепістів...

Я запитав прохожого, що, спершись на дерево, чекав, як і я, на перехід.

— Хто це?

Глянув на мене півпритомно і знову вп'яв очі в похурний похід, наче б шукав у нім своїх близьких.

— Це — куркулі. Розкуркулені українці... Розкуркулені... Розумієте? — вибухнув істерично. — Україна — це багатий край. Самі куркулі. Треба, отже, всіх українців розкуркулити, щоб збудувати тут, в Україні, соціалізм.

Я вийшов над Дніпро. Він плинув у сяві місяця ще

прекрасніший, ніж удень. Вдивляючися в його мерехтливе срібло, я забув про процесію, забув про розпuku чи сумніви моїх співрозмовників. Думалося знову, що Україна є і буде вічно...

Минули літа. Сбох моїх співрозмовників — і того в Аскольдової могили, і того в театру — розстріляно. Лесь Курбас і більшість його труп опинилися на Соловках. Згинув і сатор п'єси "Народній Малахії", як і багато інших поетів, письменників і літераторів. Максим Рильський написав "Оду до Сталіна" і врятувався, дабто, — життя, пишучи вірноспідданські дифірамби. А найважніше — загинули сотні тисяч, мільйони розкуркулених українців. З на-роду залишилися лахміття й ганчірки. Позбавлено його всього: історії, пісні, радості, краси, майна і майбутності.

З року на рік переконувався я, якою великою істиною були слова: "С х і д є с д и н, н е п о д і л ь н и й, і н т е г р а л ь н и й. У н і м н е м о ж н а п р и й м а т и у ч а с т и". Можна тільки бути його невільником, його безвільним рабом".

Стже, де скажу тобі, моя бідна, добра пані? Що тобі скажу, щоб ти мені повірила відразу і без пагань, коли я сам не хотів вірити людям, які гинули на моїх очах?
/Переклад з польської мови А.К./

— о о —

Юрій Клен

НА СХІД ЗА ЄНІСЕЕМ...

На схід за Єнісеєм повноводим,
Там, де на півночі кінчався бір,
Тен до морів, що криті вічним льодом,

Лиш бовваніли купи мерзелих гір.
Холодним подувом там вітер студить
Навіки скутий кригою Таймир.

Рівнина мертва, де той вітер блудить,
Де голі скелі гребенем стирчать,
Якого вкрила крижана полуда.

/Мов одягла у панцир білу рать/,
— Все місячний нагадує краєвид,
Куди заслав Господь, щоб укарать

Самотністю. Ти м'в Адам без бви,
Нема круг тебе звіра і рослин,
Мине століттів п'ять, і сім, і дев'ять -

І будеш ти навіки тут один.
Навколо тебе місячна пустеля;
Здається, з-поза мертвих верховин

Вночі, борознячи небесну стелю,
Земля поплине диском золотим,
Щоб криті синіми снігами скелі

Згори облити блиском неживим.
На ній покинув жінку ти і друзів,
І ти впізнавеш крізь блакитний дим,

В нещасливій, у надлюдській тузі,
Європи очерк, милий дорогий,
На тім сріблястім і далекім круві,

Той неприступний континент, який
Вгорі горить тобі, мов світле чудо,
Колись близький тобі, - тепер чужий...

Таймирський край... Найлом довбають люди
Той ґрунт, що не росте на нім трава.
Там золоті і платинові руди.

Два тільки тижні літо потрива,
Болота зверхній шар ледь-ледь розтопить,
І анзв морозом візьметься жорства.

Півострів той вмістив би пів Європи
На обширі, що тундра обняла.
З рабами мали там великий клопіт:

Температура саме досягла
Вже тридцять дев'ять ступенів морозу,
І руки їм ставали - мов зі скла.

У черепі закаламутивсь розум,
Бо сонце тепла в чарці золотій
Лише аптекарську давало дозу.

Гули раби, немов бджолиний рій,
Вже кожному із рук валився заступ,
І враз один зривів, мов сам не свій:

"Гей, досить каторги! Страйкуйте! Баста!"
І стягну куртку, катанки, штани,
Став голий, мов Адам, на сніжнім насті.

"Нехай мене шмагають буруни!
Протест мій всесвітові я шпурляю
У вічі, в лоб. Гей, сукині сини,

Дивіться, як я муку зневажаю!"
Гарвисто, як дитиноньку весна,
Його дозорець лайкою квітчав.

А тей Йому: "То ж пан твоїй — сатана.
Тч тільки пес його. Мовчи, собако!
Хто розмовля зі псами чабана?"

Он колом отчили небораки
Відважного. Мов дерево, струнчить
Він у снігу. Неначе білий накип,

Вкривав шершені тіло. Кожну мить
Він підбивався все вище, вище
І від ступні аж до колін біжить,

Біліють стагна вже. А вітер свище.
Страйкар стоїть, прокляття шле катам;
Не дивиться, як холод тіло нищить.

Простори вторять грезам і громам
Його страшних промов. Аж он дозорець
Підходить і говорить: "Годі вам

Стояти тут, бо вас мороз заморить.
Гайда до хат!" Мов вітер-буревій,
Метнулось до героя все, щоб скоро

Наволікти одежі міхові
На те зовсім уже збіліде тіло,
Бо руки, мов гиляки неживі,

На холоді залякли, задубіли.
За мить бігом помчала вже юрба,
І перед віз у ній страждалець смілий.

Воміхнувся Данте: "З хлопцем тим журба
Мені мала. Він честь боронить вашу;
Гуде на холоді, мов та труба,

І не чіпляється до нього кашель;
Один са всіх ладен іти на скон,
Хлептає баланду й не просить каші..."

Озброєний совітський міщанин
— Ми вгледіли — гнав гурт людей обдертих.
"Кудит?" — спитався я. "На Каларган!"

Хтось відказав: "То з жертв обрані жертви".
Похмуро проводир мій пояснив:
"На Каларган женуть тих напівмертвих,

То їхню кров упир ще не допив.
З заслання одного в заслання друге
Ідуть вони, щоб кат їх там добив.

Там бісові розстрілюють їх слуги".
До мене обернувся молодіць
З того на смерть рокованого круга

І, мовив гучно: "Жде мене кіноць.
П'ять кіт на Маркса критику писав я
Нечами й знищив Леніна в нівець.

Великий мій рукопис закопав я
Вгорі, : там, де модрини дві шумлять.
То ж відкопай його. То добрий кавяр

Яким Європу треба годувать."
І мовив Данте: "Проти пекла й світу
Таких людей вести б на про, на рать.

Безсмертний дух у них не вмер, а світить,
Як серед безсмертних скель маяк."

С. Верес

А П С К А Л І П Т И Ч Н Е

Понад землею многоплодною
Встає кривавий жах,
Сім янголів підносять у руках
Сіяли з яростю Господньою:

І виливають кров на світ,
На владарі, пихою сп'янені,
На лжу, на сонмища поганині,
На пурпур, золото, самоцвіт.

Немає каменя на камені —
Все звержене ригю гроз,
Доми невинних падають також,
Легомі пламенем,

І тупотить юрба народів чорна,
В полях толочить квіт і злак,
І язики гризе: "О, горе нам!
Де знак, спасіння знак?"

Але ізбранніє. Крізь адський чад
Призначено їм душу винести.
Душе моя! Чи неспалимости
Тобі призначена печать?

Відень, 25.2.45.

Ганна Совачева

Артистка УНТ Зальцбург

50 РОКІВ ТОМУ

/Спомин для молодих adeptів української сцени/

Я закінчила середню освіту в цісарському інституті 1893 року і виїхала до брата на провінцію. Майже негайно запросили мене до аматорського гуртка. Гурток був дуже сильний, складався виключно з інтелігентних членів, мав доброго режисера і працював у тому місті не перший рік. Я була цінним забутком гуртка, бо мені абсолютно не залежало, чи я зграю велику чи малу, стару чи молоду дієву особу. Сміючись, я казала сама про себе, що я є на амплуа "кого не вистачає". До того ж, я тільки вийшла з-під суворого інститутського режиму і була дуже пунктуальна та обов'язкова при повній відсутності якоїсь зарозумілості, прикмети, якими не виначаються аматори.

Грала я — от, як Бог навчив: "нутром", "темпераментом", "переймаючись ролю". Сценічний образ забирав мене вою. Я зовсім не думала над типом, образом — я їх відчувала і якось попадала в потрібний тон та контакт із партнером. Грати було насолодою, а чому — я й сама не знала. Я нікого й нічого не бачила в залі, жила в рямцях сцени і, пам'ятаю, перші оплески, що зірвалися в час дії, зробили на мене враження холодного туша. Вони мене отверезили, збили з тону і текоту, і я довго не могла привести себе до нормального стану. Словом, я грала виключно для себе, зовсім не думаючи про те, що хтось на мене дивиться, хтось мене слухає. Впадала в якийсь транс! Якби хтось мене спитав тоді про мій мистецький світогляд, про підхід до ролі, про психологію чи логіку моїх сценічних образів, я б виричила очі. Для мене все було ясно й логічно, а до других мені не було ніякого діла. Очевидно, рятувала мене лише моя безпосередня щирість. Я не грала ролю, а просто перетворювала в ту особу, ролю якої я грала. В аматорських гуртках п'єси рідко коли повторювалися, міняти свою шкіру доводилося мало не щодня. Образ народжувався в моїй уяві, чи правильний чи ні, то вже інша справа, — відтворювався і вмирав, далеко не доведений до досконалості.

Грати доводилося під різними режисурами. Були поміж нами і фахові люди, і молоді автори драматичних п'єс, і аматори. Пам'ятаю, як один фаховий актор Державного Московського театру ставив у нас п'єсу Остров-

ського і спитав мене: "Чому ви тут говорите й робите саме так?" Я щиро відповіла: "Не знаю. Хочеться так робити". Він засміявся: "Для аматора — типова відповідь, а для вас незадовільна!". "То ж я й є тільки аматорка, — почала я виявлятися. — Ну, тому що це груба, лінива купчиха, що нудить світом", — додала я згодом. — "О, то вже краща відповідь, — похвалив він, — Ось так і треба підходити до ролі: сав — хди подумати "чому", і "для чого". Ви ж мусите знати, чому саме ви робите так, а не інакше?" "Та ж сам текст вказує на те, що їй нудно, вона пріє від спеки і не знає, що з собою почати. Я ж те відчуваю і розумію з тексту, чому ж зайва балаканина?" — подумала я.

Режисери з драматургів хвалили мене, голосним чином за те, що я, ніби, даю саме той образ, який вони уявляли собі. Чи воно було саме так і чи не було це лише "чемністю" з їх боку, не знаю. Режисери з аматорів мали до мене незрозумілий респект. Я слухалася їх, як і інших, не мала з ними ніяких непорозумінь, але вони самі, едєбільша, залишали мені повну свободу в трактуванні ролі.

Взагалі, всіх режисерів, з якими довелося мені працювати до і після школи, я згадую з великою подякою. Від кожного з них я чогось навчилася, з кожним із них зв'язана частина моєї душі. Не люблю тільки згадувати співпрацю з одним і то тому, що він відзначався повою, демагогією і безрозумілим переконанням про свою досконалість, чого, на мій погляд, у мистецтві бути не може.

В ті часи, однак, я про сцену, як фах, ніколи не думала. Робити з мистецтва свій зарібок здавалося мені профанацією. Крім того, родина моя радила мені студіювати медицину, і я отаранно вчилася латини. Та несподівано трапилися мені дві події, які перевернули всі мої наміри догори ногами,

В Москві, куди я приїхала 1894 року, довелося мені прийняти участь у одній виставі з фаховими акторами. Ішла п'єса Островського "Без вини винуваті" і якийсь водевіль "Медвідь за свата". Не знаю, з якої причини випадом мені грати в обох п'єсах. Син дядька був моїм партнером. Решта обсади складалася з фахівців Московського театру. Ми хвилювалися страшенно, але мали успіх. Особливо водевіль пройшов блискучо. По виставі режисер і актори запропонували нам підписати контракт на літній сезон у Москві. Очевидно, голови нам запаморочило, тим більш, що й дядько, великий театрал і суворий критик, не втримався від похвал на нашу адресу. Він мусив ужити всього свого авторитету, щоб стримати нас від помилкового кроку. "Не пушу вас неуками на сцену, — рішучо заявив він. — Скінчіть вашу освіту, а тоді робіть, що схочете". Ми скорилися, але...

Було так, що на вакації я їздила до брата в Се-
строріцьк під Петроградом. Там я грала в аматорському
гуртку, який провадив драматург Туношевський. Там
звернула на мене увагу одна колишня артистка Державного
театру. По одному моему виступові запросила вона мене
до себе. "У вас нема матері, а в мене — дочки, — сказала
вона, — дозвольте ж мені говорити з вами, як з моєю до-
нею. Я була на всіх ваших виступах і, повірте, знаю, що
кажу. Я маю ім'я, як артистка, була на цесарській сцені,
але тепер ви бачите перед собою каліку. Я набула тяжку
хворобу серця за час моєї сценічної праці. І не від пере-
втоми тією працею, яку любила над усе, а від підлоти і
завдирости моїх товаришок. Я мусіла уступитися перед ни-
ми. Якщо ви не підете шляхом такої ж підлоти, з вами бу-
де те ж саме!" — "Борони мене Боже, — відповіла я, почер-
вонівши. "Я передбачала таку відповідь, — засміялася во-
на. — Це пересторогу я мусіла вам сказати. А тепер ска-
жіть мені, чи ви чули коли-небудь, щоб якийсь чоловік або
склипаль виступав у концерті, не вчинивши грати? Чому
ж ви відважуєтеся виходити на сцену, не вчинивши теат-
рального мистецтва? Ви маєте всі дані, щоб бути доброю
артисткою. Ідіть учитися! Навіть, якщо ви не підете зго-
дом на сцену, чого я вам від щирого серця бажаю, ви нав-
читеся у школі розуміти мистецтво, а це вже велика вті-
ха у житті".

Вийшла я від неї і зачарована, і сентиментальна.
Вперше зостановилася я над питанням, що це я, власне,
маю студіювати: медицину чи мистецтво? І латина пішла
спати, а я з осені зробилася ученицею Музично-Драматич-
ної школи при Московській Філармонії. Почалося нове жит-
тя!

Шкільні роки

В 90-х роках минулого століття молодь жила га-
рячковим життям. Ускрізь закладалися освітні гуртки, а
та частина молоді, що студіювала мистецтво або цікави-
лась ним, гуртувалася за своїм фахом і вшерть виповню-
вала галорії всіх театрів. Ті, так звані "гальорки", були,
так би мовити, "біржею" мистецтва. Тут знайомилися, спе-
речалися, ворогували, закохувалися, добивали торгу — все
на ґрунті мистецтва. Часто-густо прихильники якогось ак-
тора об'єднувалися в один гурток і ворогували з прихиль-
никами другого. Будучи прихильниками на одній і тій же виستا-

ві, прихильники якогось актора поводитися, як кляко, /правда, безінтересно/, аплодуючи своєму божкові в той час, як противники його школи шикали і свистали. Гамір і галас по закінченні дії підносився страшний і продовжувався добрих кілька хвилин. Актори знали, що ті гарячі голови не раз робили їм таку овацію, з якою і дирекція театру не могла не рахуватися, і посилали нам окремі уклони та чаруючі усмішки. Розпалений завзяттям цілий натовп студентів і учнів різних шкіл біг по закінченні вистави ще до артистичного ганку, щоб при появі свого божка ще раз вигукнути своїм молодечим, але вже захриплим голосом "браво такий то" /ім'я рек/. Аж смішно згадувати, скільки енергії вкладали ті ентузіясти, до яких належала і я, в ушанування своїх божків! Які гордість роздирали наші груди, коли пдавалося якомусь щасливчикові піднести упуцену тим божком рукавичку або хустку. Сдержати в подяку на посинілі під морозу нію, — квітку, погляд, усмішку! Як весело і бадьоро розходилися ми гуртом в усіх напрямках Москви, протавивши всі трамваї, свідомі доконаного героїства.

Гурток, до якого належала я, збирався у мого дядька кожної суботи. Читалися і виконувалися дойно написані нові літературні і музичні твори, обмінювалися думками, читалися реферати та випівалося кілька самоварів чаю з булками. Часто ми ставили собі завдання: до наступної суботи подивитися всім якусь п'єсу, послухати нову оперу, прочитати якийсь твір, відвідати концерт, щоб на найближчих сходинах перевести дискусію і критику. Боже, як же ми палко захоплювалися і як жорстоко критикували всіх і вся! Як гаряче сперечалися, відстоюючи свою думку! Життя кипіло може надто зухвало, але буїно по-молодечому!

Дуже швидко, відвідуючи різні "публічні" лекції університетських професорів, полапалася я на тому, що була абсолютним неуком. Те, що я знала кілька мов, добре гуляла, непогано грала на фортепіяні й співала, не мало вже для мене вартости. Я почала читати все, що попадало в руки і з наукової — особливо історичної та природознавчої — літератури, і белетристику, і біографії. В школі було теж багато праці, хоча в ті часи нас не вчили того, чого вчать тепер. Одначе згодом, коли я взяла до рук Станіславського "Праця актора над собою", я в суті речі — небагато знайшла в ній нового, скажу навіть — майже нічого.

В 1897 році відбувся "Перший всеросійський з'їзд акторів". Відбувся він під час Великого посту в Москві, коли актори з провінції з'їздилися до Москви для підписування нових ангажментів. Потреба в цьому з'їзді, очевидно, була гостра, бо в ті часи добитися дозволу на з'їзд було нелегко. І справді: — з'їзд цей довів, що в театральній ділянці необхідно перевести основну реформу. Багато акторів з провінції виступали з рефератами, підкрес-

лювали незорганізованість та низький рівень інтелігенції й моралі акторів, протекційність, недисциплінованість і т.д. Внаслідок цього прийшла постанова, що звання актора може одержати лише людина з бодай середньою освітою, а для контролю й упорядкування анархії в театральних справах засновано було "Союз акторів" з осідком у Москві.

Я ходила на цей з'їзд із дядьком Василем. На цьому з'їзді, між іншим, були прийнятими і М.К.Садовський, і Саксаганський. З'їзд цей ще більше роз'явив і без того розбурхану молодь. Появилася між нами течія ригористів. Ми присягалися високо тримати протягом усього нашого життя прапор гідності актора, поборювати всяку несправедливість, недисциплінованість, неінтелігентність, аморальний кар'єризм, шпакство і вже не пам'ятаю що ще. Ми складали свої правильники, збирали підписи і т.і. На жаль, під час різних евакуацій, окупацій та інших "ацій", я загубила всі матеріали того часу і пам'ятаю лише кілька пунктів з одного такого правильника, під яким підписалась би й зараз, маючи вже за собою добрий шмат сценічного шляху. Наводжу тут ці пункти лише тому, що вони є виявом світогляду, який панував у ті часи між нами.

1. Нема поганих ролей, є погані актори.
2. Прислухайся більш до своєї душі, ніж до суфлера.
3. Щоб відповідати в тон, треба знати текст і настрій партнера.
4. Пануй ти над текстом, не він над тобою!
5. Дбай більше про партнера, ніж про себе.
6. Знай, звідки і для чого ти вийшов на сцену.
7. Краще недограти, ніж переграти.
8. Розумом контролюй сам себе на сцені.
9. Грай більш, коли мовчиш на сцені.
10. Не страждай і не смійся більш від глядача.
11. Пануй над темпераментом і нервами.
12. Бійся похвал, люби критику.
13. Успіх — це вобов'язання до дальшої праці.
14. Свідомість зіпсованої ролі — ознака росту й поступу.
15. Задоволення собою — ознака смертельної хвороби або й смерті актора.

Таких пунктів було дуже багато. Цінні вони лише тим, що складали їх жовтодезоби, а не професори драматичних студій. Довго дискутувалося над кожним словом перше, ніж занести його до правильника. Імпульсом до тих диспутів завжди було щось, зауважене кимось із нас на виставі або почув від когонебудь з товаришів. Такі правильники були виявом нашого настановлення до сценічної пра-

ці. Для нас сцена не була засобом попису своєю зовнішністю, не була погоней за оплесками і кар'єрою, — для нас сценічна праця була чимось значно глибшим і чистішим.

Нема нічого дивного, що при такому наставленні у нас з'явилася думка заснувати наче б Орден чи Братство під назвою "Лицарі мистецтва" з дуже суворим статутом, довгою кандидатурою і мало не посвяченням. В статуті заборонялося горілку, розпусту, кар'єризм, грошлюбство і т.д. Лоунгом цього випріяного Братства було слово: "Все для мистецтва, бо воно чисте, безмежне і недосяжне". Воно чисте і вимагає чистої душі та тіла. Безмежне, бо вимагає сталої праці. Недосяжне, бо досконалості це ніхто в ньому не досягнув. А кінчався статут словами: "Нехай мистецтво буде тобі святощами, театр — посвяченим місцем, вистава — ритуалом, режисер — головним жерцем, актор — братом".

Ясно, що з нашої вигадки нічого не вийшло. Ніякого братства ми не заснували, але все це я з гордою усмішкою егадую, — тих рожевих ідеалістів, до яких належала і я.

Саме тоді заснувався Московський Художній Театр, так званий тепер МХАТ, на чолі із Станіславським та Неміровичем-Данченком. В цьому театрі ми добачали почасти втілення наших ідеалів. На чолі цього нового театру стояли два інтелігентні фанатики театрального мистецтва. Державний театр з його, хоч і геніальними акторами, але рутинною в репертуарі й постановках, попав відразу під оувору критику всього поступового громадянства, а ми кидали просто грим і блискавиці на нього. МХАТ же кожною постановкою здобував усе нових симпатиків. Від нього віяло чимось новим, свіжим. І безбарвна завіса, що бездумно розсувалася, і сам театр з вигідними, але не яскравими фотелями, все це хвилювало у глядача якийсь поважний, зобережений настрій. З моменту притемнення залі двері замикалися; оплески й уклони були заборонені; оркестри не існувало. З піднесення завіси ніщо не розпорошувало уваги глядача. Перед його очима розвивалася акція на сцені, даючи йому життяву діяльність в повному розумінні цього слова. Ніякої афектованості, ніякого патосу або фальші в тоні або в русі не допускалося. Форма ніколи не брала переваги над змістом. Не тільки актор, але й глядач почував себе зачарованим ритуалом на честь богині Мельпомени. Сама щирість, життява правда примушували глядача забувати, що він сидить у театрі, примушували його жити й відчувати лише те, що проходить перед його очима. Це приголомшувало глядачів, що вперше попадали на виставу МХАТ у, а згодом виховувало його в глибокій пошані до театрального мистецтва й актора. Мхатовці не бавили публіки, і публіка ходила туди не для забави, як це буває з іншими театрами. Там вчилися або римського побуту з вистави

"Юлій Цезар" Шекспіра, або стародавнього московського - з п'єси "Дідь Федор Іоаннович" Толстого, або логічної розв'язки найскладніших психічних переживань звичайної людини.

На нас, молодь, театр цей робив колосальне враження. В перший склад акторів цього театру увійшли мої старші товариші по школі: Книпер / згодом Чехова /, Загребін, Меєрхольд і інші, - п'ятеро вісім осіб. Я, хоч і молодша на два курси від них, звикла бачити їх учнями такими ж, як і я, але тепер вони вирости в моїх очах у якісь зачаровані постаті, уділом яких було щодня мінятися і перетворюватися. Ми, члени гуртка, до якого я належала, завжди намагалися дізнатися про кожне розпорядження Станіславського в театрі, про спосіб їх праці на пробах і вдома тощо. Перші часи Константин Сергійович перебільшено захоплювався технікою акторів і просто мордував їх виправами. Проте, згодом він дійшов до переконання, що технікою можна зробити доброго актора, але артистом такий треба народитися. Володимир Іванович Немірович-Данченко, віддаючи повне признание техніці, все ж надавав перевагу психологічному розумінню образу, побудованому на суворій логіці. Працювати з ним було насолодно для кожного інтелігента. Він, як найдосконаліший чарівник, розкладав на складові частини найбільш запутані формули. Але, не зважаючи на деяку розбіжність у підході до праці, а може саме завдяки їй, вони обидва стреміли до одного: досягнути в своїх постановках життєвої правди - чим, власне, і відірізняється правдивий реалізм від всіляких інших "ізмів".

Крім непередбачених впливів на наш гурток коловальну роль підіграв ще вплив мого дядька Василя. Людина дуже культурна, він з дитинства пристрасно кохався в театрі. В його книгозбірні було все, що в ті часи видавалося друком про театр. Він дуже високо ставив театральну техніку. "Хіба ж можна щодня переживати свої нервами й істотою те, що людьми пережила лише раз за все життя своє" - казав він. - Грати так, значить вичерпати і знищити себе за 2-3 сезони. Але й сама техніка без нервового підкладу ніколи не дасть повної ілюзії життєвої правди. От така буде різниця, як між електрикою і сонцем. Перша - світить, навіть сліпить, та не гріє, а сонечко - і світить, і гріє. Проти природи нічого не вдієш, - треба з тим погодитися, але треба вміти з'єднати природу з технікою".

Офіційно учням школи заборонялося виступати перед публікою, але це не переслідувалося, і я таки продовжувала грати і під час вакацій на Сестроріцькому курорті, і на периферіях Москви по фабриках. З огляду на те, що ті виступи в Москві відбувалися під фірмою: То-

вариства тверезості", режисуру їх обіймали звичайно добрі актори Державного Московського театру. Проби наші відбувалися зимою - в "Чайнік" на Смоленському Ринку, а літом - у театрі Зоологічного саду. Але я ще й далі, виступала, як аматорка, і безпосереднього постійного зв'язку з професійними акторами не мала. Якщо дородилося грати з ними, то я, розуміючи їх вищість, корилася їх авторитетові. Театральних відносин я не знала, закулісного побуту зовсім, я йшла до них з ентузіазмом, яка марила мене часом улюбленої праці, з відвертою душею, а тому епізоду, який мусив би бути мені пророчою пересторогою, я не зуміла оцінити, жодні.

Славний директор зоологічного саду в Гамбурзі, Гансенбек, спроваджував від часу до часу до Європи для ознайомлення з екзотикою представників різних екзотичних країн. Ті гості мали показати свій побут, костюми і звичаї, а тому для них призначалося якусь площу, ставилося шатра під голим небом і вимагалося від них лише перебути призначений їм термін, не змінюючи ні свого зовнішнього вигляду, ні способу життя. За прикладом Гансенбека якийсь імпресаріо привіз до Москви з такою ж метою австралійців. Примістив їх у своєрідних шатрах надалеко від театру, де ми робили проби. В хвилини вільного часу я любила, сидячи на болоні проти австралійського табору, спостерігати моїх чорних, розкуйовджених колег, бо це була трупя, яка грала щодня на відкритій сцені зоологічного саду. Режисер їх окладався з однієї чи двох воюючих племен, які нічим, на мій погляд, не різнилися одна від одної. Слово в них не грало жодної ролі, всі бігали по сцені в коротеньких спідницях з очерету або з якихось морських рослин, з застромленими в розкуйовджене волосся прикрасами, кричали щось та падали, удаючи забитих стрілами ворога. Шеф табору, високий стрункий паруб'як, він же директор, режисер і чоловік кількох, а може й всіх, артистів трупи, тримав своїх акторів у великій субординації. Під час вистави він бігав по сцені з палицею у руках, кричав голосніше за всіх, бігав швидше за інших та немилосердно дупкав своєю палицею за помилки чи маркування своїх братів-акторів, які все з острахом оглядалися на нього. Курава, крик і галас розносилися далеко та бентежили бідних звірят зоосаду. До речі, згодом, коли я працювала в українському мандрівному театрі і ми "удавали" за кулісами "стотисячний натовп" або "військовий табір", мені завжди здавалося, що я чорнію, як австралійський мурич.

Одного дня ми почули нелюдський вереск з боку цього табору. Ми перервали пробу і побачили, як дві, майже голі, австралійки, вчепившись в кучері, одна одній, копали себе ногами, дряпали пазурами і верещали, мов недорізані поросята. Решта трупи, обступивши змагунок голом, з подиву-

гідною байдужістю обсервували цей двобій. Очевидно, такі поразки нікого з них не дивували й не турбували. Але ось появився, надбігши звіткілясь, шеф. Запустивши пальці в розкуйовджені зачіски своїх примадон, він шарпнув їх разів два за волосся і відкинув у різні боки. Обсерватори з переляком і криком повтінали під свої шап-ра і лише зрідка крадькома глянцували з-під них. Відкинуті жінки попадали, але за мить скочили, як кітти, на ноги і з більшою іще завзяттям кинулися знову одна на одну, — та між ними весь час в'являвся їх володар. Суперниці обсипали себе, очевидно, лайкою, плювалися, шкряпали зуби, слопом, піднявши найбільшу лаш кінчого темпераменту, не зважаючи на те, що, внаслідок миротворчих заходів шефа, в повітрі носилися цілі жутки втраваного волосся. Одне, з часом наскоки суперниць ставали все менш енергійні, а відця, постоявши ще кілька хвилин у наполеонівській позі, видав наказ починати виставу. За кілька хвилин обидві артистки преспокійно виступали разом зі своїм шефом на сцені.

Цей гротесковий епізод згодом набрав для мене значення перпообразу пізніших моїх театральних спостережень. Правда, наші білі крехні Мальпомени уживали в своїй боротьбі більш модерної зброї /все йде вперед, все має свій розвиток і поступ/, але зміст залишився той самий. *Le ton fait la musique*, — кажуть французи, — от же, музика була ніби європейська, але тон її залишався австралійський.

Я мало пишу про саме навчання в школі, а поринаю більше у власні переживання і спогади з позашкільного життя. Але кому це цікаво — дізнатися трохи дисципліни, з яких ми складали іспити щороку на відділі драми або опери. Важне, на мій погляд те, на чому складався мистецький світогляд молоді 50 років тому, бо й пишу я ці спогади саме для моїх молодших друзів і товаришів сцени.

Ми, цебто, молодь минулого століття, були ідеалістами, вірили у все добре, прагнули знання, тому хвапалися за все, що тільки попадало під руку і що могло поповнити нашу освіту. Тепер зміст не той, більш реалістичний і може тому більш нечесливий, але серед цієї молоді, з якою я тепер маю діло в театрі, все ще є кілька таких пазлицип, як і я. До них і звертаюся з заклинком: "Гей, хто там зі мною? До сонця полинемо!" Бо мистецтво є таки сонцем, що угріває і ушляхотнює найбільший бруд і білі людського життя.

Є байка про мистецтвника, який мріяв зловити якогось чарівного білого птаха. По-раїв на ці родини багато років і прешті — знеможений, вказав у безлюдних горах. Нараз почув, що на його груди щось упало. Погодаючи зором

опостеріг він, що це біле перо само того штаху, якого шукав він ціле життя.

Хай же кожен, хто шукає щастя й досконалости, вірить, що такі шукання не пропадуть марно і що, вираючи, він так само буде щасливий, як і сесті мисливця, коли б навіть за всі свої бурини і терпіння одержав одну лише пір'їну харівного штаху!

ДРАМАТУРГ — ДРАМАТУРГІНІ

Американський драматург Оден Девіс, автор багатьох п'єс, що з незвичайним успіхом обійшли американські сцени, уложив для своїх, менш досвідчених, товаришів пера наче б порадиш, як писати п'єси, у формі 12 заповідей. Оце вони:

1. Не зачинай писати, поки не знаєш напевно, що маєш сказати.

2. Нічого не занотовуй. Того, що не втримається в пам'яті, не варто й записувати.

3. Якщо вже придумав зміст п'єси, знайди собі жеріпу, якій його розкажеш. Дружини авторів є для цього найбільш відповідні. Не обов'язково, щоб це були любі дружини.

4. Сучасна п'єса повинна мати, передусім, цікавий зміст. Зміст є важливішій, ніж ситуація.

5. Не зачинай писати першого акту, поки не знаєш, як закінчиться останній.

6. Не пиши ніколи середовищ, яких докладно не знаєш.

7. Якщо якась тирада, написана тобою, видається тобі надзвичайною, викресли її чимскорше.

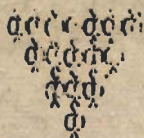
8. Ніколи не журися з кількістю осіб у твоїй п'єсі, ні коштами її постановлення. Якщо п'єса добра, то дирекція театру на голову стане, але виставить її, не зважаючи на кошти.

9. Добра п'єса складається зі 100 тисяч слів: 20 тисяч, що залишаються, і 80 тисяч, що мандрують до носа.

10. Не дозволяй перешкоджати тобі при писанні.

11. П'єса добра тоді, коли відповідає всім. До простіша лона, то більший матиме успіх.

12. Головна примета драматурга — відстага! А тепер — до діла!

НАУКА І МЕТОД

Від найстаріших часів людина намагається пізнати і зрозуміти все те, що її оточує. Матеріальні об'єкти, природні явища є перші, до них концентрувалася увага людини. На початку концентрація людської думки мала характер випадковий, навіть хаотичний, але згодом хаотичність і випадковість замінюються на систематичність, яка послідовно виявляла причиновість і закономірність природних явищ. Наслідком такої зміни пізнання накопиченого світу в уривчастих знань первісної науки повстає систематична наука сучасності, що намагається зрозуміти оточуючий нас об'єктивний світ в його сукупності, в його закономірності, в його причиновості. Об'єктивний світ протиставляється суб'єктивному, а самоаналіз приводить до виникнення філософських наук про матеріальний та нематеріальний світи або про матеріалізм та ідеалізм з їх напруженомітнішими модифікаціями.

Всі ті знання, до яких людина придбала за час свого, порівнюючи короткого, існування, ми зовемо наукою, або виразніше — сума всіх знань людства є наука. Останнє визначення найвідповідніше для сучасного розуміння науки, бо в ньому найяскравіше відбивається уявлення про сучасні знання людства.

Відповідно до зміни пізнання об'єктивного світу змінилися і методи дослідження. Власне, на початку розвитку людської культури не існувало жодного методу, того методу, який ми тепер розуміємо сукупністю так званої системи засобів або способів дослідження, пізнання чини вивчення об'єктивного світу. На початку не було якихось сталих норм дослідження чи вивчення, а тому всяке пізнання чи дослідження переводилось без будь-яких правил чи способів.

Лише згодом, на підставі довготривалого досвіду, рекомендувались різні способи дослідження і особливо навчання молоді в школі. Вже в стародавній Греції і пізніше в Римі ми знаходимо трактати про методи пізнання, які згодом перетворюються на цілу окрему науку про методи пізнання об'єктивного світу. На початку нової історії ми знаходимо таких дослідників методу як Амос Коменський /1592-1670/, Джон Локк /1630-1704/, а пізніше Песталотці /1733-1827/, Жан-Жак Руссо /1712-1778/ та цілий ряд інших дослідників, до яких рекомендували різні способи й різні системи дослідження і особливо навчання недо-

го покоління, вкочуючи, як краще передавати знання одного покоління другому, молодшому.

В цій роботі ми не будемо зупинятися на деталях еволюції методу за останні два століття й відсилаємо читачів до відповідної й досить численної літератури щодо цього питання. Тут нас цікавлять методи досліджень у науковій роботі, яких уживалося протягом ХІІ і в першій половині ХІІІ століть, бо якраз в цей час методи досліджень відіграли надзвичайно велику роль в поступі та розвитку науки і особливо природничих. Як змінилися методи, якої набули форми і характеру, є такі різкі результати? А саме на цей час припадає відкриття клітин, законів спадковості, каріокінезу, мутацій тощо. В цей же час було визнано теорію еволюції органічного світу, що вплинула на розвиток майже всіх наук і особливо на біологію, філософію та соціологію. Не даром ХІХ століття називають століттям природо-

знавства. Величезний поступ такого розвитку природничих наук у великій мірі залежав від методів дослідження, їх удосконалення, а також від спеціалізації дослідників-фахівців. До того ж в минулі часи ми зустрічаємо в наукових творах лише загальні й абстрактні думки, що подавалися здебільшого апріорно /а priori/, без будь-яких фактів, досліджень і аналіз складних природних явищ. Згадаймо хоч би ту численну схоластику літературу середньовіччя, що виникла у наслідок обговорювання морфології та анатомії сільсько-господарських тварин, у якій посилались на авторитет Аристотеля, Галена й інших замість того, щоб підійти й обчислити зуби в коняки, корови тощо. Як відгуки старих методів середньовіччя можна навести той факт, що німецько-філософ Окен /1779-1851/ - гірший представник абстрактної, спекулятивної філософії, після того, як Шлейден /1804/ відкрив клітини у рослин, претендував на пріоритет відкриття клітин тільки на тій підставі, що він раніше Шлейдена висловив думку, за якою тіло живих організмів складається з дрібнесеньких пухирців, сповнених рідиною /флюїдом/. Сам же Окен ніяких досліджень і спостережень в галузі мікроскопії не переживав, а відтак ніякої клітинної структури у живих істот не бачив. Тут подаємо лише один приклад, а їх в історії розвитку природничих наук є дуже багато.

Дев'ятнадцяте століття стало на інші засади дослідження й розуміння явищ природи. Властивий для середньовіччя метод у викладанні основних тверджень і світогляді змінюється у ХІХ ст. на індуктивний, основою рисою якого є те, що твердження й висновки завжди подаються постеріорно /оперті на численних матеріалах і фактах/.

Вже на початку ХІХ ст. Дарвін /1791-1882/ зібрав численні факти, щоб довести свої погляди і твердження про

змінливість організмів і передачу цих змін нащадкам. Лямарк у своїй науково-дослідчій роботі тримався індуктивного методу, який тільки на експериментах та численних фактах оснований або будує нові твердження, нові висновки в науці. Отже, індуктивний метод змінив принципи не тільки досліджень, а навіть і мислення. Науковці-дослідники й філософи робили свої висновки на фактах та експериментах не так, як робилося за попередніх століть, що нові думки, нові світогляди просто видумувалися без будь-яких підстав та фактів і, зрозуміло, не відповідали дійсності. От чому часи схоластики багаті філософськими системами, найрізноманітнішими світоглядами, а в той же час всі ці системи не зробили й кроку вперед у розумінні природи й зокрема розвитку природничих наук. Природні явища лишалися й далі незрозумілими, фантастичними. Досить сказати, що тільки для однієї спадковості у тварин та рослин до Менделя подано біля 250 теорій і ні одна із них не ґрунтувалась на фактах і дослідях. Тому всі ці теорії легко були відкинуті й забуті, коли з'явилася нова теорія Григорія Менделя, основана на дослідях на фактах і явищах спадковості.

Дев'ятнадцяте століття вперше проголосило, що в природничих науках істинною є експеримент, бо тільки та думка вважалась правдивою, яка побудовувалась і підтверджувалась експериментом. І тому цілком справедливо, що апріорні твердження і висновки французьких матеріялістів другої половини XVIII ст., - Гольбаха /1723-1789/, Ламетрі /1709-1751/ та інших, які подавалися у вигляді абстрактної спекуляції, скоро відпали, а натомість з'явилися нові, конкретні й реальні думки та погляди, що виникали на засадах експерименту. Наведемо такий приклад: у творі "Чоловік - машина" Ламетрі подав вульгарно-матеріялістичні й механістичні твердження про природу тварин і людини, які не мали під собою будь-якої наукової засади. І тому вже в двадцятих роках XIX сторіччя вульгарно-матеріялістичні спекуляції відпадають, а на їх місце стають відомі дослідження Велера /1800-1882/, а згодом Шлейдена, Шванна /1810-1882/ та інших, що дали нові підвалини, нові засади для розвитку і прогресу природничих наук. Більшість учених першої половини XIX ст. подали вже нові погляди про морфологію, фізіологію й анатомію організмів на підставі реальних фактів, мікроскопічних досліджень, порівняльно-анатомічної структури й хемічного аналізу, одночасно роблячи апостеріорні висновки про значення відкритих нових структур у житті організму, як цілого.

Ге виразніше побудував Ляйель /1797-1875/ свої погляди про непереривність геологічного процесу, утворення земної кори, розвиток органічного світу й життя ви-

мертві організми на підставі численного палеонтологічного матеріалу, який на той час був відомий у науці. Твір Лямеля, ір був побудований на фактичному матеріалі, зробив величезний вплив не тільки на його сучасників, але і на подальший розвиток геології, як науки. Власне, Лямель перше довів на підставі численних конкретних фактів, що розвиток органічного світу відбувався протягом довгого геологічного часу, то морфологія земної поверхні не є стала, а під впливом ексгенних та ендегенних процесів постійно змінюється і змінюється і тепер. І якщо Кюв'є /Cuvier/ 1769-1832/ можна вважати за основоположника палеонтології, то Лямель є основоположником історичної геології. Твір Лямеля дав основи і підготував до сприйняття еволюційної теорії, до її подав Ч. Дарвін у 1859 році.

Наведені приклади показують, що природничі науки з самого початку XIX ст. перейшли на засади індуктивного методу. Такий спосіб дослідження і мислення дав змогу не тільки відкинути всякі спекулятивні тлумачення природних явищ, а й з'явився імпульсом для масових досліджень в різних галузях природознавства. От чому із застосування індуктивного методу розпочався розвиток природничих наук, бо тільки він давав справжнє розуміння навколишнього об'єктивного світу. Саме на цей час припадає подиву гідна відповідь філософа Гаґеля /1770-1831/, який на запитання, чи факти не підтверджують його висновків /дедуктивних/, - відповів: "тім гірше для фактів", бо він, як і всі його попередники, був переконаний у тому, що мисленню людини підпорядковується об'єктивний світ. Тим, власне, й пояснюється численність ідеалістичних суперечливих абстрактних теорій попередніх століть.

Як уже зауважено, теорія Дарвіна має особливе значення для розвитку природничих наук, а тому по праву вважається за найвидатніший твір XIX століття. В чому ж полягає цінність і велич цього твору? Адже ідею мінливості і поступового розвитку організмів у природі ми зустрічаємо навіть у римського філософа і поета Лукреція Кара, який у своєму творі "De rerum natura" ..., подав майже всі основні думки, що знаходимо у Дарвіна, а також визнавав боротьбу за існування факторів еволюції. Пізніше ідею еволюції ми знаходимо в творах філософа Бона, Гете, Лямарка і інших. Навіть сучасник Дарвіна - Альфред Воless залежно від Ч. Дарвіна дійшов до таких самих висновків про еволюцію органічного світу, як і Дарвін. Проте, пріоритет еволюційної теорії, основаної на поступовому розвитку простіших форм у складніші, наслідком природного добору, цебто, виживання найпристосованішого в боротьбі за існування - належить Ч. Дарвінові.

Отже, цінність твору Дарвіна визначається не ідеєю, що її він подає, вона бо в науці була відома багато років до Дарвіна, - а в методі викладу, застосованому дар-

ном /1859/ у його творі "Походження видів". Дарвін уперше, на численному фактичному матеріалі, обґрунтував ідею мінливості та еволюції органічних форм. Фактичні докази були остільки численні і разючі, що для більшості науковців і взагалі освічених людей здавалось не тільки переконливим, але й непохитним. До того ж, Дарвін не обмежився тільки констатацією мінливості організмів, як це робили його попередники, а водночас вивчав складне явище мінливості й, привівши до певної системи, встановив, що тільки невизначена мінливість має значення для еволюційного процесу. Крім того, Дарвін уперше встановив, що не всі зміни організмів передаються по спадковості, а ті зміни, що по спадковості не передаються, для еволюції ніякого значення не мають. Нарешті, Дарвін вказав на фактори еволюційного процесу і дав пояснення, до чого часу загрозливі доцільності побудови організмів, вказавши, що мінливість будови живих істот є результатом протидії боротьби за існування. Всі згадані основні моменти еволюційної теорії зробили її зрозумілою для більшості і вона посіла на той час чільне місце серед природничих наук та мала численних прихильників. І хоч такі видатні вчені, як Луї Агасіц /1807-1873/ та інші в гідно відкидали теорію Дарвіна, їх уже не слухали, а твердо стояли на засадах дарвінізму, який і справді дав основи для подальшого наукового поступу.

Стже, Дарвінова наука виразно відрізнялася від попередників своїм методом дослідження і викладу. Аналізом складних явищ мінливості, розчленування їх на елементи - складні частини мінливості та пояснення їх численними фактами. Так чи інакше, Дарвін не тільки обґрунтував еволюційну ідею в біології, він є основоположником нового, досконалішого, методу дослідження і викладу, що поклало закріплені охолодастичні форми натурфілософії середньовіччя. Завдяки Дарвінові біологічні науки почали прогресувати швидкими темпами на тлі реалізації матеріалізму.

На початку другої половини XIX ст. ми знаходимо ще один приклад досягнень нового методу досліджень, якого живі Григорій Мендель /1822-1884/. Д. Григорія Менделя спадковість вивчалася над тваринами і рослинами шляхом спостережень, з яких робилися апріорні висновки, нерідко дуже фантастичні. Навіть Кельрейтер, що в двадцятих роках XIX ст. переводив вивчення спадковості шляхом схрещування тютюну, не досягнув ніяких результатів тільки тому, що він не зрозумів явища спадковості у проміжних гібридів та обмежувався дослідженнями тільки над першими поколіннями. Гойно Григорій Мендель, застосувавши нові методи в своїх дослідках, розв'язав складне питання

що в еволюції відіграє роль тільки спадкова мінливість,

спадковості.

Чим же відрізнялися досліди й роботи Г. Менделя від його попередників? На таке питання дають відповідь методи його дослідів, описані ним у його першій роботі "Versuche zum Pflanzenghybriden" /1865/ з цієї роботи ми довідуємося, що:

1. В своїх дослідах і спостереженнях Г. Мендель опоміж численних ознак, успадковуваних від батьків до дітей, вибирав лише поодинокі, найвиразніші, "паристі", як от: жовте й зелене забарвлення горошин; червоне й біле забарвлення квіток у гороха, круглі й вугласті форми горошин, цебто, обирав споріднені пари ознак після певного аналізу й стежив за їх передачею наступним поколінням.

2. Схрещував горохи з різними ознаками й стежив за передачею цих ознак не тільки в першому поколінні, а й у другому, третьому і т. д.

3. Застосовував математику у вивченні спадковості й точними обрахунками встановив числові взаємовідношення між успадковуваними ознаками.

Вгадані тут методичні засади, до їх ужив Г. Мендель, дали йому ґрунт і змогу встановити три правила, або закони спадковості: 1/ домінування, 2/ розщеплення, 3/ незалежність ознак або чистоти гамет. І ми знаємо, що закон чистоти гамет, встановлений Г. Менделем на підставі числових відношень поміж домінуючими й рецесивними ознаками в наступних поколіннях, через 40 років цілком підтвердився дослідями з цитології, які переводили Бовері /1906/, Вільсон /1912/, Цайнгер /1914/, Огума і Кихара /1930/ та інші.

Отже, і в дослідній роботі Г. Менделя, що сталася підвалиною сучасної науки про спадковість, метод дослідження мав вирішальне значення. В наступних роботах Боля /1879/, Ван-Ванедена /1889/, Мек-Кленга /1892/, Міс Стевенс /1909/ і других ми з подивом довідуємося, що всі основні засади Г. Менделя, встановлені ним дослідями над горохом, цілкомито підтверджуються пізнішими роботами мікроскопістів-цитологів, що вивчали утворення та ділення статевих клітин, статеві й соматичні хромосоми, ядра й інші елементи клітин. Варто зауважити, що всі вгадані роботи з цитології, які підтверджують менделізм, у свій час вважалися наймодернішими, прогресивними. Бо кожна з них вивчала вже не всю клітину, а лише окремі її деталі, цебто - будову клітини вже було аналізовано і вже на тлі цього аналізу вивчалися її складові елементарні частини.

Наведені приклади нас переконують, що поступ науки полягає в аналізі явищ, об'єктів та речей, вивченні наново виниклих... фрагментів та елементів, які знову підпадають дальшому аналізу, іншими словами поступ науки - це прогресивний аналіз

являються об'єкти та їх середовища й усвідомлення ново виниклих по аналізі фрагментів або їх деталей.

Так визначення наукового поступу пояснює нам негловірне розростання різних дисциплін, а зокрема - фізики, хемії, біології та геології. Якщо Карл Ліней в середині ХІІІ ст. викладав в університеті медицину, фізику й природу, то в теперішній час лише одну фізику викладають декілька фахівців. Електрика, що недавно в університетському курсі фізики творила лише невеликий розділ, тепер становить окремий курс, який викладають декілька фахівців.

Ще ж саме можна сказати й відносно хемії. Протягом майже всього ХІХ ст. хеміки вивчали хемічний склад білка та його структуру. Вивчення перелодилося шляхом хемічного аналізу білкової речовини, але десятиліття дослідження з таким методом не дали будь-яких результатів. Недарем відомий скептик, Вайнінгер, з приводу цих досліджень сказав, що біологи переводять дослідження тільки над екскрементами життя, а не над живою речовиною. І дійсно, хеміки перед початком аналізу білка умертвляли його, наслідком чого білки "зверталися", втрачали властивості живої колоїдальної речовини і набирали зовсім інших хемічних та фізичних властивостей. Тому ці хемічні аналізи й не давали результатів.

І коли Е. Фішер /1852-1919/ наприкінці ХІХ ст. вжив інших методів хемічного дослідження білків і від їх аналізу перейшов до синтезу аміно- та амінокислот, на які розпадаються білки під впливом ферментів у органах травлення тварин, то результати були блискучі - хемія білків швидким кроком поступила вперед, переводячи це й тепер дослідження хемічного складу білків за методом Е. Фішера, Абдергальден /1877/ та інші, шляхом синтезу амінокислот і інших речовин, досягли величезних результатів, які викривають нам не тільки хемічну структуру білків, а й таємницю живої речовини і навіть життя, як процесу.

Отже, новонайдений метод хемічного дослідження білків став імпульсом дальшого поступу й розвитку хемічних наук.

Цікаво нагадати, що ще на початку ХХ ст. атомна теорія лежала в основі хемічних явищ, а вже, починаючи з двадцятих років, Мозлі вводить електронну теорію, яка лягла в основу сучасної хемії й фізики. Тепер у зв'язку з енергією атома ми стоїмо напередодні цілком нових засад енергетики, побудованих на принципах, що за сучасного стану фізики ще не достатньо досліджені і вивчені, і

недалеко той час, коли з невеликого розділу фізики виникне окрема наука про атомову енергію, яка, без сумніву, приведе до нових можливостей володіння силами природи.

Те саме слід сказати й про інші науки, що бурно розвиваються з початку XX ст. Вже тепер хімія, геологія, біологія та інші науки остільки розрослися, стільки нагромадили в собі матеріалів, фактів, що їх не збагнути одній людині протягом її короткого життя. Уже тепер ми примушені вибирати фах лише з одного невеличкого розділу фізики, хімії, ботаніки, зоології чи якоїсь іншої дисципліни. Спеціалізація знання набирає пораз постріпших форм і не тільки тому, що в ній є практична необхідність, але й тому, що вона стає вимогою сучасного стану наук.

Потреба вузької спеціалізації, або краще сказати стенофаху^х унаслідок цього вже під час самого навчання у вищих школах. Якщо університети 30-40 років тому мали лише чотири факультети — чотири основних фахи, то за наших часів кожний колишній один факультет поділяється на декілька самостійних факультетів з вузьким фахом, а саме: фізико-математичний, факультет поділений тепер на математичний, фізичний, технічний, біологічний, геологічний, географічний та інші. А до того — ножен із цих факультетів побудовано так, що останні два роки навчання переводяться суркаціями, цебто надається студентам — майбутнім абітурієнтам — зовсім вузький фах. Для прикладу візьмемо біологічний факультет, на якому існують суркації: гідробіології, іхтіології, орнітології, ентомології, фітопатології, альгології тощо. Відповідно до вузької спеціалізації факультетів виклад дисциплін повинен переводитися науковцями-педагогами на вузького фаху, або стенофахівцями.

Ми намісне зупинились на численних прикладах, щоб показати, що нагромадження фактів та матеріалів у різних дисциплінах веде до їх диференціації й подальшої спеціалізації окремих галузей, а навіть до виникнення нових дисциплін.

Відповідно до такого настановлення повинна бути й дальша спеціалізація фахівців-дослідників, аж до найвиразнішого стенофаху, бо в сучасних, а тим більше в майбутніх умовах тільки стенофах дасть можливість дальшого поступу науки.

Тому ж, що історія розвитку природничих наук показує, що методи дослідження розвиваються рівнобіжно з наукою, але навіть швидкий поступ окремих наук залежав від застосування нових досконаліших методів, то у майбутньому розвитку наук є удоско-

^х/ Подасмо новий термін.

належання методу для кожної нау-
кової дисципліни, для кожної
наукової галузі, навіть найвуж-
чого фаху, найвужча спеціалі-
зація з найобмеженішими дос-
лідчими матеріялами й об'єкта-
ми. До того ж, в удосконаленні методу повинна прояв-
лятися його специфічність для даної дисципліни чи для
даної наукової галузі знання.

Тільки специфічність методу та вдосконалення
його в дослідженнях і викладі різних природничих наук
є запорукою дальшого поступу й розвитку окремих наук, і
взагалі, знання.

Подані висновки виправдовувалися в минулому та
й тепер виправдовуються постановкою наукової роботи по
науково-дослідчих закладах та вищих школах окремих дер-
жав. Для прикладу наведемо декілька фактів.

Останніми роками особливо відзначалася бурним
розвитком селекція сільсько-господарських рослин. Якщо
проаналізуємо причини цього розвитку й успіху, то вста-
новимо, що на всіх селекційних станціях світу запровад-
жено методи Григорія Менделя, які 80 років тому дали
такі цінні наслідки в його дослідках. По-друге, на се-
лекційних станціях, силою обставин і специфічності на-
уково-дослідчої роботи, вже давно запроваджено отен-
сисів, цебто вчених з найвужчим фахом, як наприклад:
фахівець - селекціонер гороху, фахівець - селекціонер
життя, фахівець - селекціонер ячменю, фахівець - селек-
ціонер пшениць, фахівець - селекціонер цукрових буря-
ків і т.д. Іншими словами на кожну сільсько-господар-
ську культуру запроваджено фахівця або вірніше - спе-
ціаліста, який, працюючи роками з однією культурою-рос-
линою, має час і можливість не тільки стати на здо-
бутки світової Науки з його вузького фаху, а навіть
може ще удосконалити методи селекційної роботи в ро-
слинній культурі. Але ж подиву гідні наслідки праці Мі-
чуріна, Лютера Бербанка та інших полягають у тому, що
саме вони удосконалили методи міхридових і міхридових
схрещень, які до них вважалися або неможливими або ви-
падковими. Завдяки вдосконаленню методу міхридових, а
особливо міхридових, схрещувань /вплив ментора/ Мічурин
випів нову овочеву рослину, а к т и н і д і ю й багато
інших, а Лютер Бербанк випів б е з ж і с т о ч к о в у
с л и в у й ряд інших овочевих рослин, яких до того ча-
су зовсім не зустрічалося в природі і які без участі лю-
дин не з'явилися б, бо безквіткові рослини виникли в
наслідок схрещування європейської сливи *Prunus domestica*
з сливою японською *P. trifolia*, а актиніди -
від схрещування європейського винограду з манжурською

рослиною, близькою до винограду. Відстань поміж ареалами цих рослин така далека, що в природних умовах до такого схрещування дійти не могло. Ще більших результатів чекаємо від пшенично-житніх гібридів, бо вони дають надію одержати багаторічну пшеницю, яка матиме величезне господарське значення.

Та разючіші результати методу й стенофаху в дослідчій роботі ми спостерігаємо в дослідженні й вивченні атомової енергії. Двадцять років тому відомо було тільки про перші спроби дослідження атома датського вченого Бора, але, завдяки надзвичайній концентрації дослідів та вузькій спеціалізації дослідників-винахідників, апаратури та приладдя, за порівняно дуже короткий час удалося не тільки виявити атомову енергію, але й застосувати її, як вибухову енергію величезної сили. З черги ж — відкриття атомової енергії поставило науку перед новою проблемою: поставлення енергетики на службу всього людства. Як бачимо, потрібний подальший аналіз, подальша диференціація матеріалів та об'єктивних явищ і вивчення результатів аналізу ще вужчими фахівцями, ще модернішими приладами й ще досконалішими методами дослідження. І тут ми бачимо той самий прогресивний аналіз матеріалів та середовища й потребу усвідомлення щораз нововиявлюваних фрагментів та деталей, характеристичні для поступу науки.

Наведені приклади переконують нас, що найдоцільніше буде таке керівництво науковим процесом, яке у навчанні застосує вузьку спеціалізацію, а в науково-дослідчій роботі — найвиразніших стенофахівців і модерні удосконалені методи.

Справді, з європейських держав особливо Німеччина дотримувалась дуже вузького фахового навчання у вищій школі й вузької спеціалізації в науково-дослідній роботі. Німецька наука в кінці XIX ст. стояла на першому місці в світі. Досить того, щоб нагадати імена таких німецьких вчених, як Рентген, Кох, Відергоф, Гекель, Вірхов, Л.Пляте, Гробен, Шпеман, Страсбургер, Гельмгольц, та багато інших, що вславились застосуванням нових удосконалених методів дослідження в галузі фізики, порівняльної анатомії тварин, ембріології, медицини, цитології тощо. Особливо слід згадати про мікроскопічні роботи Шпемана з мікроманіпулятором, доведений ним до віртуозності, а маркуванням ембріонів він створив новий метод, новий напрямок дослідження ембріонального розвитку тварин.

Німецькі рибоводи штучними заходами надзвичайно збільшили біологічну продуктивність водоймищ — ставків, а відтак темп росту і приросту ваги у риб на багато збіль-

шився. До того ж, в Німеччині не тільки поліпшено породи ди-культурних коропів, але також виведено холодожорд-ного лаузіцького коропа, який є педевром рибоводства. Та-кий успіх можна пояснити тільки тим, що у всіх державах фахівці-рибоводи є одночасно фахівцями не лише ставко-вого, але й річкового, а навіть фарелевого, рибних го-сподарств, у Німеччині ж вони дотримуються вузького фа-ху або, як вище вже сказано, етенофаху. У Німеччині на-віть фахівці ставкового рибного господарства поділяють-ся на ще дрібніших фахівців, що вивчають окремо культур-ні породи коропів. Такі у Німеччині є фахівці для гали-ційського дзерняльного коропа, для айшгрундського коро-па, для лаузіцького коропа тощо. Такий етенофах німець-кого рибовода - дав йому можливість вивчити галузі даної з-морфології, фізіології, екології та генетики культурних коропів, застосувавши на нових засадах нові методи, вивели нові форми чи породи коропів, на що у других країнах та державах не спромоглися. Такий же етенофах спостерігався в Німеччині й серед спеціалістів інших га-лузей теоретичного й практичного знання, атому й відбувався такий прогрес німецької науки.

Отже, успіх німецької науки полягав не в здіб-ностях цього народу, який у своїй масі не виявляє заці-кавлення будь-яким знанням, - а в методах роботи та вузь-кій спеціалізації окремих фахівців, які, до речі, зав-жди одисципліновані й здебільшого дуже працьовиті. Справ-ді, якщо здібна й працьовита людина не зосередить ово-бі уваги на якомусь одному питанні з науки, то вона на-завжди лишається дилетантом. В цьому випадку виправдо-вуються слова А. Воєса: "Я визнаю за науковця таку лю-дину, яка знає щонебудь про все і все про щонебудь".

На початку XX ст, за німецьким зразком зоргані-зували в себе вищу освіту й науково-дослідчу роботу Спо-лучені Штати Америки. Наслідком цього, а навіть ще даль-шої спеціалізації фахівця, є те, що в науково-практичному відношенні США стали передовою країною світу. Щоправ-да, в американців до методу й спеціалізації долучуєть-ся ще й третій чинник - практицизм, цебто матеріальна-зацікавленість так робітника-науковця, як і установи, що в ній він працює. Цей третій чинник до м о р а-л ь-ного задоволення науковця додає ще матеріальний добробут, що має неаб-яке значення в житті сучасної людини.

Слід також згадати про Советський Союз, де за останні десять років організовується навчально-дослід-чу працю вищих і навіть спеціальних середніх шкіл за принципом вузької спеціалізації. При Академіях Наук, уні-верситетах та спеціальних вищих закладах утворені інсти-тут аспірантів, які дають можливість з набагато більших

студентів вищих шкіл, за порівнюючи короткий час, підготувати вже високої якості викладавців вищих шкіл та наукових робітників не тільки вузького фаху, а навіть з окремих питань науки: атомове ядро, хромосомний апарат клітини, систематика зернових культур тощо.

На підставі всього сказаного ми приходимо до висновку, що наука й метод нерозривні між собою в пізнанні об'єктивного світу та в поступі свого розвитку.

Виникнення нових дисциплін уже в наш час приводить до стенофаху, цебто найвужчої спеціалізації фахівців-науковців.

Подальший розвиток науки можливий лише з подальшою диференціацією та ще більшою спеціалізацією фахівців-науковців.

Наведені приклади й аналіз шляхів розвитку природничих наук говорить за те, що хаотичне й випадкове знання про об'єктивний світ на світанку людської культури повільно змінюється на систематичне, що ґрунтується на засадах експерименту, спостереження, суб'єктивного переконання. З нагромадженням матеріалу, науки підпадають прогресивному аналізу, наслідком якого виникають нові дисципліни, для розроблення яких виробляються нові методи дослідження, які й стають не тільки засобами, а й стимулами та основою подальшого наукового прогресу.

XXXXXXXX

XXXXXX

XXXX

X

В. Гловінський

М Е С Я С

П Р А В Л Е Н Н Я Д О Г О С П О Д А Р С Т В А.

Ідеал класичного лібералізму — зробити з держави "нічного сторожа" — цебто обмежити втручання держави в життя людини до справ внутрішньої і зовнішньої безпеки і правосуддя — цей ідеал так і не був досягнутий навіть за часів найбухнішого розквіту ліберальних ідей — в середині минулого століття. Все економічне ділянки господарчого життя, що перебували або під контролем держави або під її цілковитою управою. Все держава бачила собі певний вплив на ті або інші суспільні явища, не залишаючи безучастним слідком тих господарчих або соціальних процесів, що відбувалися в суспільстві.

Втручання держави в господарчі діяльності носить в економічній науці назву "інтервенціонізму". І можна ствердити, що за останні сто років спостерігалося все більший розмах інтервенціонізму, все більше напруження державного втручання. Пораз ширші ділянки господарчого життя охоплює державний догляд, державна контролія, пораз нові галузі господарчого життя підпадають під керівництво держави або делегованих нею органів.

Отже, якщо брати сучасний стан речей, то можна прийти до висновку, що на сьогодні — інтервенціонізм або певне активне ставлення держави до суспільно господарчих явищ — це стан нормальний і що інтервенціонізм цей має тенденцію збільшуватися. Інтервенціонізм може, в залежності від часу і місця, від держави і умов, приймати різні форми, досягати різних ступенів напруження. Якщо спробувати провести класифікацію цих різних ступенів інтервенціонізму, то можна, здається, встановити такі його форми: I/ інтервенціонізм звичайний / що існував у всіх без винятку державах перед першою світовою війною/; II/ господарка керована або директована /як наприклад "нова доба" Фр. Рузвельта/; III/ господарка регульована / націонал-соціалістична або фашистська економічна політика/, господарка планова /СССР/. Перші три форми означають плановість часткову, цебто, що поруч із плановим, регульованим державою, сектором існує ще сектор приватно-господарчий, на який держава має вплив лише посередній; чет-

верта форма - це запровадження суцільної або інтегральної плановості з виключенням приватно-господарчого моменту в ділянці виробництва і обміну.

Плановість притаманна всім державним інтервенціоністичним заходам, бо, як правило, держава діє планово, за попереднім означенням і накресленим планом. Але, зрештою, і кожне індивідуальне господарство діє за планом. Тільки ці індивідуальні плани виробляються і перетворюються незалежно один від одного, без порозуміння і узгодження, тому приходять до виникнення стихійного, як кажуть, анархічного народного господарства. В такому господарстві діють стихійні сили, що походять з гетерогенії цілей, які ставлять собі провідні господарючі одиниці. Своїм втручанням держава хоче опанувати ці стихійні господарчі сили і спрямувати їх в корисне для країни русло, керуючися засадами господарчої доцільності і соціальної справедливості.

Спроби опанувати стихійність господарчих відносин не обов'язково мають виходити від держави. Вже від якось 50 років такі спроби проводять різні могутні приватно-капіталістичні об'єднання, що виступають під різними назвами: картелі, трести, синдикати. Вони намагаються устійнити цінову політику, розподілити ринки збуту, взяти в руки продукцію. Проте, натурально, їхній вплив поширюється лише на одну якусь галузь народного господарства, в гіршому випадку - на кілька споріднених. А тому, що їхні заходи базуються на добродійній згоді, планова господарка цього, т. зв. "в'язаного", капіталізму має обмежене значіння.

Але плановість у господарстві визначається тим, що вона має тенденцію все поширюватися, захоплюючи все нові ділянки господарчого, а то й суспільного життя. Взаємна залежність господарчого життя зросла в останні часи до надзвичайних розмірів. Зросла вона особливо в межах координованих народних господарств, але її вплив поширюється і на господарство світове.

Вплив держави, що скорочений в бік запровадження все більшої плановості, в останні часи з посереднього стає безпосереднім. Це означає, що все більше галузей господарства переходить до рук держави, під її безпосередню управу. Цей процес носить назву н а ц і о н а л і з а ц і ї, або удержавлення. Поза тими галузями народного господарства, які вже віддавна були в обсязі державної господарки - як грошова справа, пошта, телефон, телеграф, іноді залізниця, - до рук держави переходять інші "командні" висоти народно-господарчого життя. Сюди належать головні банки, аскураційні установи, транспорт і т. зв. "ключеві" галузі промисловості, себ-

то ті, які належать всі інші галузі промислового виробництва: машинобудівна, електроенергетична, машинобудівна.

Такі великі європейські держави, як Великобританія і Франція, вже започаткували у себе серію подібних реформ. Те саме бачимо в Польщі, Венгрії, Чехословаччині, і варті дискусії на тему націоналізації ідуть в Австрії.

Треба відзначити цікавий факт. Зasadниче ставлення широких зацікавлених кругів до проблеми націоналізації тепер виявляється трохи іншим, ніж воно було, наприклад, перед першою світовою війною. Тоді для тих робітничих мас, які об'єднувала ідея соціалізму, націоналізація чи соціалізація засобів виробництва була бойовим гаслом. Тепер, після того, як в деяких країнах прийшло до здійснення цих гасел, коли робітництво побачило, що націоналізація не розв'язує ще всіх соціальних проблем, а в той же час збільшає і свою відвантажувальну сторону, — непомірне збільшення сили держави та укорочення робочого дня, — помітне певне розчарування і більша терпеливість ставлення до проблеми.

Чотиріччя ті, що zasadничо відкидали раніше націоналізацію, для яких соціалізм був припарком, до згадки сон уночі, підходять тепер до цього питання більш спокійно, ухвалюючи, що націоналізація певних галузей господарства є проблемам господарчої доцільності, що у державні справи деяких галузей це не означає катастрофи сучасного суспільного ладу, а в певних випадках вона може бути навіть потрібна і корисна для налагодження господарчого життя, особливо в тих, пововинних умовах. Отже, протилежності нібито зменшилися, легше доходити до порозуміння.

Плянорність тісно пов'язана з націоналізацією. Здійснення планоності, поширення інтервенціонізму іде з націоналізацією в парі. І коли говоримо про інтегральну планоність, то чим самі розуміємо інтегральну націоналізацію. Без усунення індивідуального господарства, орієнтованого на рентабельність, досягнути суцільної планоності неможливо.

Отже, існує zasadнича різниця поміж частковою планоністю, яка залишає певний простір для виявлення індивідуальної підприємливості, збереження свободи диспозиції індивідуального господарства на ґрунті приватної власності і свободи договорів, та повною інтегральною, що означає не тільки усунення приватної ініціативи і приватної власності, але неминує провадити до обмеження індивідуальної свободи, до прикріплення робітника і до запровадження господарки примусом.

Аргументи, що дискутуються проти інтегральної плановості та інтегральної націоналізації, численні та різноманітні. Виходять вони так із критерія господарчої доцільності, як із критерія соціальної справедливості. Не зупиняюся на цих аргументах. Моїм завданням є підіграти до справи плановості з іншого боку і довести, що шлях інтегральної плановості є шлях дуже небезпечний з погляду продуктивності народного господарства і що цей шлях може привести до зменшення національного доходу.

За рільної господарки вільне ціноутворення означає високу зиску господарчого підприємства. Вільна конкуренція створює тенденцію до автоматичного встановлення рівня зисків у всіх галузях виробництва, яка в науці політичної економії має назву "закону рівності зисків". Правда, назву "закон" тут можна застосувати лише умовно. Це є тенденція, непряма закономірність, яка морально б тоді цілковито виявляти себе, коли б не стояли їй на перешкоді різні пертурбаційні моменти як економічного, так і позаекономічного порядку.

З одного боку, як перешкода до повного виявлення цього закону рівності зисків, діє перевага основного капіталу над оборотом, перевага, що в сучасному господарстві все збільшується. Кожний розуміє, що капітал, вкладений у машини і устаткування для виробництва певного типу, дуже тяжко перенести до виробництва іншої галузі. З другого боку — діє певний консерватизм, упористість господарюючих осіб, які дуже неохоче покидають ту галузь господарства, до якої приурочилися, і переходять до іншої.

Натомість улегшує справу дію цієї тенденції до рівності зисків розвиток фінансового капіталу, а саме той факт, що, на сучасній стадії розвитку капіталізму, промисловий капітал репрезентований є капіталом фінансовим, виявленим в акціях і облігаціях промислових підприємств. Ці, т. зв. фондові папери, особливо різного роду акції, легко змінюють свого власника і є дуже чутливим барометром, який сигналізує про дисоту зисків промислових підприємств.

Цей механізм автоматичного саморегулювання капіталістичного господарства не діє, розуміється, ідеально. Не перешкоджає він ні утворенню надмірних, спекулятивних прибутків, ні руїні і втраті капіталістичних підприємств господарчих криз. Але він має ту важливу сторону, що своїм автоматизмом ставить певні межі людській зоді, є нібито компасом, до по ньому

кожний капітан господарчого корабля може орієнтуватися в правильності обраного ним шляху, лише рівень зисків встановлюється в наслідок конкуренції однакової, то висота зиску залежить від рівня товарних цін. А товарів ціни не товари, що вільно репродукується, регулюються за вільної конкуренції, тими витратами продукції, при яких досягається рівновага між попитом і пропозицією.

Отже, ми тут знову зустрічаємося з економічним "законом" рівноваги попиту і пропозиції. І цей "закон" це лише, як певна тенденція до встановлення економічної рівноваги, і, як ми знаємо, ця рівновага буває дуже часто порушена. Як надпродукція, так і субпродукція є явищами дуже частими в капіталістичних країнах. Але позитивна сторона цього "закону" полягає в автоматизмі пристосовування продукції до потреб, який забезпечує до певної міри людині свободу у виборі потреб і у виборі засобів для їх задоволення.

З чого ж складаються витрати продукції?

Різні можуть бути способи класифікації витрат продукції. Спеціально для цілей цієї статті впроваджується тут поділ цих витрат на витрати, що безпосередньо пов'язані з продукцією, і витрати, що зв'язані з нею посередньо.

Збільшення витрат першого роду впливає на збільшення продукції /сировини, удосконалення виробництва/ і з другого боку - збільшення продукції вимагає збільшення цих витрат /допомічні продукти, машини, будови, заробітна плата/. Натомість, витрати другого роду, які називатимемо для скорочення посередніми, на збільшення продукції впливати безпосередньо не можуть і не завжди мусять йти в парі зі збільшенням продукції. До цієї групи належать переважно всі видатки адміністрації, видатки на контролі й догляд над роботою. В науці про ефективну економію ці видатки дуже часто носять назву "сталих" видатків у тому розумінні, що коливання продукції в бік збільшення або зменшення - на них не відбивається. Розуміється, збільшення збільшення продукції потягнуть за собою і збільшення цих "сталих" витрат. Коли, припустимо, підприємство, яке виробляло 100.000 одиниць якогось товару з якою перед тим затруднювало в бухгалтерії, скажемо, 20 осіб, починає виробляти 150.000 або 200.000 одиниць, - кількість персоналу бухгалтерії мусить збільшитися. З другого боку, удосконалення бухгалтерії, збільшення контролю чи догляду, зв'язане з збільшенням персоналу, може, в певних випадках, потягнути за собою поліпшення продукції, зменшення браку, більшу пильність робітників, а отже, посередньо привести до збільшення продукції. Проте, пропорційності між витратами і збільшенням продукції, а тим самим між

витратами і зисками не може бути. Тоді дуже часто ці витрати можуть стати і непродуктивними, неоправданими з погляду піднесення кількості чи якості продукції. Тоді вони або впливають на піднесення ціни або, коли піднесення ціни з огляду на конкуренцію не є можливе, ідуть за рахунок зменшення зисків. До таких витрат, що в більшості ідуть за рахунок зменшення зисків підприємства, належать т. зв. облігаторійні витрати, які підприємство зобов'язане робити згідно з існуючими законами і правилами: витрати на охорону праці, на соціальне забезпечення. Але ці витрати, являючися втратами з приватно-господарчого погляду, з народно-господарчого вони є зиском, бо збільшують споживчий дохід частини населення. Їх треба розглядати в тій же площині, що і видатки на заробітну платню. Збільшення цих видатків може йти або за рахунок зменшення доходів інших груп населення, або за рахунок зменшення тієї частини доходу, що йде на заохочення і на дальшу розбудову продукції. Правда, вистота цих видатків мусить мати певні межі. Безпосередній їх результат – підняття життєвого рівня робітничої класи – посередньо може а la longue вплинути й на підвищення продуктивності.

Інакше справа стоїть з тими витратами, що не впливають ні на піднесення життєвого рівня робітництва, ні на збільшення продуктивності підприємства.

Розрізняємо тут дві категорії таких видатків: р о з б у д о в і і п е р с о н а л ь н і. До перших належить, напр., розбудова і прикраса адміністративних будинків. Видатки подібного роду все ж таки, з народно-господарчого погляду, знаходять своє виправдання в тому, що спричиняються до похвалення діяльності інших господарчих галузей, які виконують відповідні замовлення. Видатки персональні – надмірна розбудова адміністративного, контрольного, наглядового та іншого апарату – такого виправдання не мають. Правда, вони дають роботу або квазі-роботу новим силам, таким чином може бути досягнуто повне zatrudнення, але це повне zatrudнення буде фактично ілюзорним. Повне zatrudнення – це zatrudнення всіх працездатних у продукційному процесі. П р а ц я є п р д у к т и в н а, к о л и в о н а т в о р и т ь н о в і ц і н н о с т і, а б о д о п о м а г а є ї у т в о р и т и. Надмірний адміністративний апарат такої ролі не виконує. Навпаки, він відтягає людей від праці, яка б могла бути продукційною, і створює тільки ілюзію "повного zatrudнення".

Але як треба розуміти під словом "надмірний"?

Тут саме ми й підходимо до ядра проблеми. Річ у тому, що якихось логічних меж для розбудови адміністрації, письменодства, статистики, контролю, власиво,

нема. Той, хто працював на адміністративних посадах у промислі, знає, що всі ці справи можна розбудовувати дуже широко, що можна запровадити дуже широке й розгалужене звітування, що статистичні дані можна урізноманітнювати і обробляти на різні способи, що контролю можна доводити до абсурду. В такій надмірній розбудові надзорного апарату вже віддавна побачали головну хибу т. з. е т а т и з м у, коли господарчі підприємства знаходяться в руках державної бюрократії. небезпека надмірної розбудови адміністрації, збільшення паперового господарювання, наказів, об'єктів, звітів, статистичних повідомлень, контрольних запитів і відповідей є тим більшою, коли маємо справу з плановою господаркою. Плани вимагають накреслення, узгодження і сталої контролю над їх виконанням.

Розуміється, на це можна дати відповідь, що плановість приносить зате великі користі і усуває ті недомогання вільної господарки, які у вигляді криз і безробіття приводить до шкідливої розтрата народно-господарчої енергії, до зменшення продукції і національного доходу. Збільшення витрат цього роду є необхідним елементом планової господарки і б о н о м о ж е компенсуватися тими вигодами, що приносить план. "Може", але не "мусить", бо коли ці витрати переходять певний рівень, то приносять замість користей втрати; замість збільшення національного доходу — його зменшення. Це має місце, коли, як ми вже сказали, вони є "надмірні", коли вони в остаточному результаті не приносять ані збільшення продукції, ані поліпшення її якості і коли плановості можна досягнути з меншими витратами.

Тепер виникає питання про м і р и л о "надмірності". За вільної господарки мірило для таких і подібних видатків дано в тому законі рівності зисків, про дію якого, хоч і обмежену, ми вже говорили. Коли планова господарка здійснена лише частково, коли поруч із націоналізованими чи усуспільненим сектором існує певний сектор приватно-господарчий з вільним ціноутворенням, де діє закон рівноваги попиту і пропозиції та закон рівності зисків, то цей приватно-господарчий сектор, а власливо, його ціни, посередньо впливає на сектор націоналізований. Ціни цього останнього орієнтуються на ціни сектору приватного і знаходять в тих цінах певне мірило для висоти зисків.

Інакше стоїть справа, коли запроваджено інтегральну плановість, коли приватно-господарчого сектору не існує зисків, або, як це часто буває за такого стану, він переходить "до підпілля", на нелегальне становище. Тоді зв'язку між цими двома секторами, легальним і нелегальним, не існує; поруч із офіційною го-

спочатку існує господарка ч.з., в якій діють свої закони, і це на ціні впливає у великій мірі, крім закону рівноваги попиту і пропозиції, елемент ризику. Ціні в секторі націоналізованому не мають такої необхідного обертя; вони встановлюються довільно і авторитарно-плановими органами. І тоді для зростання отих непродуктивних, необґрунтованих витрат на надмірну розбудову адміністративного і контрольного апарату залишається дійсно вільне поле. Частина людської сили і енергії, частина робочого часу, яка могла бути зужита на випродукування нових цінностей, зуживається непродуктивно. Може бути досягнуто повне затурання, може відчуватися брак робочих сил, і в той же час це напруження національної енергії не приносить належної користі господарству.

Ці тенденції можна було б ілюструвати численними фактами з емпіричної дійсності. Наведу з них лише два.

В СРСР кількість міністерств, відомств, управлінь, державних справ, зросла надзвичайно. Так, загально-союзних міністерств утворено 27, союзно-республіканських — 10. Крім того, в кожній із союзних республік існують міністерства місцеві промисловості, які не об'єднані в загально-союзні органи. Ті десять союзно-республіканських міністерств, крім центрального загально-союзного міністерства, мають відповідні міністерства по союзних республіках. 27 загально-союзних міністерств мають по союзних республіках уповноважених, з відповідним штабом урядовців. В останні дні дійшла відомість про утворення ще двох союзно-республіканських міністерств: харчових резервів і резервів матеріалів. В це число ми не включили міністерства зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення, зв'язку, фінансів і торгівлі, бо такі міністерства існують і по інших державах. Тільки 39 (якщо брати лише центральні міністерства з осідком у Москві) відповідають в інших державах, властиво, лише двом: міністерству промисловості і міністерству хліборобства. Це є та надбудова над націоналізованим промислом, яку створено для впровадження в життя інтегральної плановості. Вона не виключає дирекції чи управління різних трестів і різних промислових підприємств, в яких урядовий персонал набагато менший, ніж в аналогічних підприємствах приватних.

Це є ті "надмірні" витрати на адміністрацію і контроль, які обтяжують господарство егерів. А до як бачимо знизу господарчої піраміди, біля її основ, у колективізованому сільському господарстві? В середньому колгоспі з 300-350 дворів маємо: правління з 3-х осіб, бухгалтерія з 3-4-х осіб, бригадир — 1-5 осіб; іноді

те секретар партійки. Отже, мінімум ІО
осіб виконує функції адміні-
страції доглядати у й обрахунку там,
де переш тим не було жодної,

Підходимо до висновків. Планова господарка має
свої економічні межі і ці межі полягають у тому, що в
народному господарстві повинен залишитися приватно-гос-
подарчий сектор. Його ролі — сприяти автоматичному ре-
гулюванню цін, яке в наслідок тісної залежності обид-
вох секторів передається секторові націоналізованому.
Сектор приватно-господарчий повинен залишатися досить
великий, щоб цю свою роль міг успішно виконати. Розумі-
ється, державна інтервенція може і повинна розпорядку-
ватися й на сектор приватний, лише ця інтервенція має
обмежуватися до регулятивних заходів, не переходячи до
націоналізації чи удержавлення.

Які ж господарчі ділянки мають залишатися в
секторі приватно-господарчому? Мені здається, що, попер-
ше, сільське господарство, тому що там індивідуальне
господарство ввійшло вичні переваги і велику живу —
чість; по-друге, ті галузі промисловости, які виробля-
ють предмети індивідуального споживання, які тяжко на-
даються до стандартизації: різні предмети одягу, при-
краси різного роду, все те, що зв'язане з різноманіт-
ністю смаків і уподобань.

Господарчі реформатори сучасности мають перед
собой тяжке завдання. Інтервенція і план — це вимоги су-
часної повоєнної дійсности. Але охоплення планом одних
господарчих ділянок тягне за собою необхідність за-
провадження плановості і в інших ділянках. Проте, піти
цим шляхом — означає піти по лінії найменшого спроти-
ву. Навпаки, середня лінія, часткова плановість, вима-
гає уміння й рішучості зустрітися перед привабливим,
але шкідливим, шляхом. А це якраз та лінія, що відпо-
відає правильно оціненню народно-господарчим інтересам
сам країни.

П Е Н І Ц И Л І Н

Одним із найцінніших здобутків періоду другої світової війни в ділянці науки і винахідництва, а може навіть єдиним найціннішим є, безумовно, лік п е н і ц и л і н.

Стосований спочатку, з уваги на трудність і коштовність випroduкування, лише по військових і фронтових шпиталях Союзних Армій і лише у випадках безсумнівної небезпеки для життя, пеніцилін став з бігом часу все більш поширеним ліком і сьогодні вже рятує життя сотням, якщо не тисячам, хворих споміж цивільного населення цілого світу.

З уваги на таке значення пеніциліну та на можливість уже в недалекому майбутньому стосувати його, як лік, доступний для всіх і потребуючих, не від речі буде поінформувати наших читачів про найважливіші, бодай, етапи науково-дослідних змагань за цей винахід та про способи практичного стосування його в лікувальній медицині /те рачі/.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ д-ра ФЛЕМІНГА.

У 1928 р. директор Лондонського Бактеріологічного Інституту, д-р Олександр Флемінг, спостеріг, що при зіткненні культури хвороботворчих бактерій з грибом зеленої цвілі - *penicillium notatum* - /тієї, яка звичайно покриває у волюмі місці сир, картоплю тощо/, ця остання цілковито винищує культуру бактерій. Це спостереження спонукувало Флемінга розпочати дослід для всебічного вивчення сили та границь бактерієзбивчих спроможностей цвільного грибка.

За допомогою платинової голки д-р Флемінг спробував переносити дрібки стафілококкової культури /годівлі мікроорганізмів ланцюгового укладу/ на скляні плити, покриті поживою для бактерій та цвіллю. На слідуючий день уже можна було ствердити, що стафілококкова культура згнинула, а цілу поверхню скляної плити вкривали гарно вирощені коштам бактерій грибки цвілі. Від знятих бактерій, як результат перебігу речовин самих грибків, залишалася лише піниста і каламутна рідина. Випробування цієї рідини виявило, що вона має незвичайну бактерієзбивчу силу, а саме - навіть при 800-кратному розводненні є тричі більш смертоносна для хвороботворчих мікроорганізмів, ніж, напр., карболева кислота.

З уваги ж на те, що карболева кислота, тобіч очисуваль-
ної здатності, впливає шкідливо на живі клітини, зри-
нула совсім нова й цільна до вирішення проблеми засто-
сування в практичній медицині нововідкритої бактерієзбив-
чої субстанції, названої вже тоді д-ром Флемінгом "

ВІД СУЛЬФАМІДІВ ДО ПЕНІЦИЛІНУ.

По першій відкритті д-ра Флемінга проминуло май-
же десятиліття, на протязі якого світ не довідався про
якісь нові досягнення в ділянці практично-лікувального
стосування пеніциліну. Виглядало так, наче б то відкрит-
тя д-ра Флемінга відійшло в забуття.

І зраз .. проблема пеніциліну наново, з іме біль-
шою силою прикувала до себе увагу медичного світу. Стало-
ся це тому, що широкопрактикована хімічна терапія сір-
кових сполук, званих сьогодні с у л ь ф а м і д а м и
і відомих під такими специфіко-продукційними назвами, як
Sibasol, Pleudron, Sulphathiazol, Sulphadiazin, Pronto-
nil і т.д., дійшла до краю своїх спроможностей, ви-
явивши, що оскільки сульфамідові препарати в боротьбі
проти певних недуг мали справді надзвичайну лікувальну
силу, оскільки супроти цілого ряду інших занедужань вони
були цілковито неактивні. Треба було вирівняти цю неспро-
можність сульфамідів новим винаходом. Саме пеніцилін вва-
жався на це придатним, бо ж: якщо зелена цвіль може ни-
щити культури бактерій на скляних плитках, то чи не де-
лося б цю силу застосувати в боротьбі з мікроорганізма-
ми, що жирують на такій поживці, як людський організм?

Вирішенням цього питання в напрямі винайдення
пеніциліну-ліку зайнявся тихо й таємничо, разом із сво-
їми співробітниками, професор патології Оксфордського
Університету д-р Г. Флорей.

Почато продукувати пеніцилін - порошок. Видобу-
вався його внаслідок складних і довготривалих процесів
зі спеціально розмноженої рідини .. грибової поживи.
Сотки літрів треба було цієї рідини, щоб здобути ледве
один грам чорного-жовтого кристалічного порошку, здатно-
го при розводненні / 1 : 1,600,000/ вичити бактерії. Ве-
личезні маси призначеної на це грибової цвіль клали в
спеціальних кітлах з перепаленої глини.

Д-р Флемінг працював також у тім самім напрямі.
Як міру для видобутого пеніциліну прийнято о н с -
ф о р д с ь к у с д и н и ц ю, дебо, таку кількість
ліку, яка в розчині 50 см. бульйону могла зупинити роз-
виток одної спеціальної стафілококкової культури.

Годуючи й вирощуючи грибки в кімнатній темпера-
турі, д-р Флорей видобував з 1 куб. см. грибової лжи-

ви 30-40 одиниць пеніциліну.

І ця кількість була далеко недостатньою в практичному відношенні, здобути з поживи якнайбільшу кількість активного пеніциліну - сталося основним завданням усіх дослідників.

Видобувалося пеніцилін із пиллової субстанції при Р_н 7, та по розводненні її й заквашенні кислотою, змішеною з етером, амільацетоном або хлороформом. Остаточне очищування видобутку переводилося хроматографічними методами.

Скоро, проте, було спостережено, /Маер та інші/, що пеніцилін, внаслідок очищування втрачає до 50% первісної сили. Ця страта ставалася завдяки посиленню закваски в кімнатній температурі /17°/. Довелося переводити екстракцію в льодових пушках.

Однак, непрактичність величезних мас потрібної поживи, довгий час, потрібний для розподілу амільацетонної культури /4-12 годин/, врешті - хроматографічні методи дальшого очищення пеніциліну - все це й далі стояло на перешкоді до виходу праць із царини наукового дослідництва та до широкого практичного стосування пеніциліну, як ліку.

Треба було - насамперед - знайти умови екстрагування пеніциліну без утрати його сили. Виявилось, що найбільшу кількість протибактеріальної субстанції вдається витягнути за допомогою бутилового алькоголю при Р_н 6,4. Цей спосіб дав змогу найлегше презавляти пеніцилін різних кольоруючих складників, які відходять, як осад, а також - переводити потрібні процеси зі значно меншою кількістю рідини, ніж при інших способах. Щодо часу, то на виділення пеніциліну з розчинів бутилового алькоголю вистачало 10-15 хвилин. Випродукований цим способом лік, якщо його переходувалося в льодових скринях, зберігав свою активність на протязі двох днів.

Додаючи до пеніциліну вугляного розчину соди, втворювалося забезпечену від утрати сили сирову сіль пеніциліну. Так удалося сягнути 15-40-кратну концентрацію ліку. Дальші пошукування дали, врешті, розчин, що в 1 куб. см, мав 3.000 - 4.000 одиниць. Цей пеніцилін, у постаті жовтого порошку, як продукт довгого й старанного очищування, переховуваний у льодовій скриньці, задержує свою лікувальну силу впродовж двох місяців. Не гинуть безупиночно також і другорядні продукти цих очищувальних процесів: у значно слабшій концентрації /280-500, одиниць/ стосується їх, як пеніцилінські мазі та краплі до очей.

Передумовою високої продукції пеніциліну - так щодо кількості, як і щодо якості - є, поперше, найвідповідніша для доброї годівлі *Penicillium notatum* пожива, по-друге - можливе найменші кошти цієї годівлі.

Останніми часами поживу пеніцилінових культур ро -

битися з картоплі. Один кг. картоплі наливається двома літрами води з 20 см. згущеної подневохлороїдної кислоти при pH — нейтральній. З цього одержується ж. глюкозоль — 3. 360 см. Додається до цього 36 см. / 10% збіжжевого екстракту, 3% азоту соди і пів % тягару картоплі — активного тваринного вугілля / *Carbo animalis* / Врешті ще 10% води. Цю мішанину дається до автоклаву за нормою: 10 хвилин для 1 літра води при 1 атмосфері тиску.

Рудавий розчин легко відколюється по доданні тваринного вугілля. Чорний колір вугілля зникає по доданні амльацетону. Але ні цей колір, ні інші занечисчення не є шкідливі.

Картопляна пожива має, крім глюкози, азотних сполук, також інші неорганічні солі, /азотан соди Na No 2 / необхідні для одержання виссооякісного пеніциліну.

ДЛЯ ПЕНІЦИЛІНУ НА ОРГАНІЗМ.

Початкові дослідження дії пеніциліну на організм перепроваджено на кріликах.

Доза 20 см. із 60.000 одиниць розчину содової соли пеніциліну, впрскнена дожилно, не виказувала ні відразу, ні згодом жодних шкідливих реакцій. Ця сама доза, впрскнена підшкірно, викликувала легкий запальний стан шкіри, який, проте, швидко зникав. При дожилному впрскуванні часами повставала тромбоза або тромбофлебіт / тромбозне запалення жили /.

Гірше очищені сир. зі пеніциліну, фільтрати культури, силою лише 2-10 одиниць, було стосовано при місцевому лікуванні інфекційних ран, проте — з двох причин виявилось це недоцільним, а подекуди й небезпечним. По-перше — наявний у цих фільтратах у великій кількості білок може, при стосуванні на широкій поверхні ран, викликати алергічні симптоми. По-друге — в цих культурах без дріжджів і збіжжєвих екстрактів може витворитися друга сильна бактерієвбивча, а водночас і отруйна, речовина — *Potatin*.

Механізм дії пеніциліну не є ще досконалим. Пеніцилін не нищить, а загальмовує розвиток бактерій. Завдяки чому лейкоцити мають час і змогу винищити напасників у організмі — бактерій.

Значним мінусом пеніциліну в порівнянні з препаратами сульфаміду є також те, що його не можна давати хворому *per os* / ковтати /. Хоча пеніцилін у шлунку ресорбується так само, як і сульфаміди, проте, кислоти шлунка і такі бактерії кишкового проводу, як бактерія кишкова / *B. coli* /, а також і сизими — нищать лікувальну спроможність пеніциліну.

З організму пеніцилін видалюється легко і швидко

з сечею, а тому дуже надається на лікування інфекцій сечового міхура.

Вигідність подавання ліку пер ор змушувала й змушує шукати способу зменшити загрозу для пеніциліну з боку шлункових кислот. Пробувано давати пеніцилін з двовугляном соди, але саме цей додаток, як виявилось, зменшував активність ліку. Давано пеніцилін у желатинових капсулах, але при застосуванні таких людей розпускалися в різному часі, в залежності від соків, екзимів і т. п. у їхніх шлунках. Досвіди ведеться й далі. Тепер пеніцилін впроваджується в хворий організм за допомогою дожильних, дом'язневих, а найрадіше підшкірних ін'єкцій. Лік, поданий у м'язи або жили, дуже швидко виділюється з організму, скорше, ніж устигне подіяти.

Одною з цінних прикмет пеніциліну є цілковита його нестримливість, цілковита нешкідливість для таких органів, як селезінка, печінка, кістяний шпик та нирки.

Спосіб прикрих реакцій організму на пеніцилін, які треба приписати заневищенню препарату, слід занотувати крім іншого в бієпсіс, яка виступає в 5% пацієнтів і виявляється або запальним станом шкіри, або звербінням на обличчі і геніталіях без запального стану, Проминає в короткому часі.

ПЕРЕДУМОВИ ПОВНОЇ ДІЇ ПЕНІЦИЛІНУ.

1. Подавати довгий час достатню кількість ліку.
2. Подавати, поки організм іще зберігає оборонну здатність, цебто - коли ще скільки еритроцитів і лейкоцитів є в нормі.
3. Найкраще діє дом'язнева ін'єкція.
4. Потрібну концентрацію ліку в крові / 0,020-10,000 одиниць на куб см. / можна досягнути, впрорікуючи біля 20.000 одиниць щотри години день і ніч.
5. Терапію пеніциліну почати на початку недуги.

СПОСОБИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕНІЦИЛІНУ В ОРГАНІЗМ.

1. Дом'язнева. Впрорікується точно щотри години день і ніч - по 10.000-50.000 одиниць як розчин у дистильованій воді, або з фізіологічним розчином кухонної соли силою 5.000-10.000 одиниць на 1 куб. см.

2. Дожильне вливання. 30-40 крапель в хвилину, так зв. краплівка. Сила: у літрі фізіологічного розчину кух. соли - 20.000-80.000 одиниць. Прерісна денна доза - 60.000-240.000 одиниць у трьох літрів розчину. У тяжких випадках можна комбінувати дожиле вливання з дом'язневим.

3. Впорскування до мозго-
во-стрижневого каналу: 10-20 см. пе-
ніциліну в концентрації 1000 одиниць на 1 см. фізіоло-
гічного розчину кух. соли, цебто - 10.000-20.000 оди-
ниць до-12 годин. Часто цей спосіб комбінується з до-
жильним або дом'язневим.

4. Мієцеве впорскування:
5.000 одиниць на 1 куб.см. при гнійнім запаленні олегоч-
ної в олегочну яму, в суглобові ями та в ями по абце-
сах. При абцесах - мозгових боляках - впрорскується в
згущенні 1.000 одиниць на 1 куб. см. фізіологічного
розчину кух. соли або дистильованої води.

НЕДУГИ, ПО ЯКІ ПЕНІЦИЛІН ПОВОРЮЄ.

Людина в змаганні з недугою за життя хапається
всіх можливостей, щоб лише себе врятувати. Одержану по-
міч приписує то окремим особам, то "чудотворним" лікам.
Співаче, для найбільш "чудотворних" засобів має свої ме-
жі. Так було з сульфамідами, так є з пеніциліном. В ос-
новному, пеніцилін являється спасенням при недугах, ви-
кликаних мікроорганізмами постаті зерен, т. зв. кокка-
ми або зерняками. Цілий ряд недуг, спричинених мішани-
ми кокковими бактеріями /стафілококками, стрептококками/
лікується сьогодні пеніциліном.

А саме:

1. Карбункул.
2. Гостре запалення кістяного шпик.
3. Повільне запалення всердя / Endocarditis len-
ta,
4. Запалення легенів.
5. Секундарні прояви Acne vulgaris /в молодो-
му віці/.

При перелічених інфекціях є вказане дом'язнє
впорскування свіжого пеніциліну в силі 15.000-40.000
одиниць, відповідно до сили хворобового процесу, до три
години, пересічно в сумі 1.000.000-2.000.000 одиниць.

Після зникнення гарячки треба продовжувати впрор-
скування аж до зникнення ознак недуги. При затяжному лі-
куванні часто доводиться збільшувати кількість одиниць.
Щоб лікування дало наслідки, напр., при запаленні кістя-
ного шпик, треба усунути оперативним способом відділену
гнійним процесом частину кістки. Так само при запаленні
олегочної передумовою вилікування є усунення матерії з
олегочної ями, після чого можна впрорскувати в яму 50.000-
20.000 одиниць, а далі - двічі денно по 20.000 одиниць
дожильно до повного зникнення температури.

При повільнім запаленні
всердя впрорскується до три години 20.000-40.000

сдиниць - 200.000-300.000 одиниць денно впродовж 4-6 тиж-
нів.

В боротьбі з менингококко-
вою інфекцією - запаленням мозгових оболонок або менингітом - пеніцилін дає прогарні наслідки. Впро-
скується 1-2 рази, денно по 20.000 одиниць день і ніч аж до
покращання здоров'я хворого.

При запаленні мозкових обо-
лонок, викликаному галочкою - пневмококком - пеніцилін
дає 75% видужання, тоді як сульфаміди - лише 40%.

Пеніцилін діє краще й успішніше від сульфамідів
також при лікуванні венеричних бадуг.

Відносно малою дозою пеніциліну, впроскуваного до-
м'язнево по 25.000 одиниць до три години при 5 ін'єкціях
денно /200.000 одиниць/, можна вилікувати понад 90% ви-
падків неосложненого триперу, бадуже - гострого чи
хронічного, відкритого на сульфаміди чи ні.

ЛІКУВАННЯ СИФІЛІСУ.

Пеніцилін лікує лише т. зв. первинний
сифіліс, коли на статевих органах з'являється
перша ознака зараження - виразка з твердими-берегами, май-
же неболюча, без гнійного підкладу, звана твердим
шанкром.

Така виразка може з'явитися і через позастаттєве
зараження: на губах - по поцілунку з зараженою особою,
внаслідок їди з одної миски; на голові - від стрижія
і т. д.

Лікування: впроскується дом'язнево по 20.000 оди-
ниць по три години. По двох ін'єкціях часто підноситься
температура до 38° C, - так звана Гершгаймєрівська реак-
ція. На другий день боляк-своєм очищенні. Вицвіли із сече-
вої цівки зникає, Вассерманівська проба крові дає вислід
негативний. По 14 днях у виразці не виказується вже зараз-
ника сифілісу - *spirochaeta pallida* Вассерман - далі не-
гативний. В дальшому - отосувати на виразку склади фізіо-
логічного розчину кух. соли.

У випадках занедбання хвороби, коли по 1-2 міся-
цях вона переходить у секундарну стадію, що триває ро-
ками, пеніцилін не може перемогти інфекції. Так само не
діє пеніцилін у третій стадії сифілісу, що настає, зви-
чайнo, по п'ятих роках від хвилини зараження, коли в
різних органах тіла утворюються вже так звані гуми
- тверді тузи, що розпадаються, гниють і часто нищать
такі важливі органи, як печінка.

Не діє пеніцилін лікувально з сифілісу централь-
ної нервової системи, а так званих давніше хворобах
метасифілітичних, як напро, тубер чи прогресивний параліж.

Добре діє пеніцилін при ангіні Плавт-Вінцента, при триперному запаленні очної spojки, трахомі та при актиномікозах.

КОЛИ ПЕНІЦИЛІН БЕЗСИЛНІЙ?

При слідуючих недугах пеніцилін не діє зовсім і стосувати його проти них нема сенсу. Це:

1. Всі недуги, викликані вірусом.
2. Тиф черевний і паратифи.
3. Поліомієліт /дитячий параліз - хвороба Гейне-Медіна/
4. Туберкульоза.
5. Дифтерія.
6. Ульцерозний коліт.
7. Лімфогранульоматоза.
8. Бактериальна дизентерія.
9. Всі інфекції кишкової бактерії і сипітисів.
10. Всі металостичні стани.
11. Малярія.
12. Рак.
13. Левкемії.
14. Поліатрити гострі й хронічні з винятком таких триперного походження.

Чи принесуть людству баста найшвидші літаки - продукт зброєвих перегонів другої світової війни - це невідомо. Важко вгадати також, що несе людству відкриття атомової енергії: нову добу розквіту й добробуту чи цілковите знищення. Натомість - добродійність і спасенність для загроженої смертю людини нововинайденого, також у часі другої світової війни, ліку пеніциліну - поза всякими сумнівами. А імена винахідників цього ліку - імена безсмертні у всіх закутках земної кулі.

XXXXXXXX

XXXXXX

XXXX

X

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИЗ ТЕОРІЇ ЧИСЕЛ

Теорія чисел — це одна з найабстрактніших галузей математики, що має на сьогодні порівняючи дуже обмежене застосування в практиці. Але це не повинно знеохочувати цікавитися цією галуззю математики та розвивати її далі. Коли якась математична теорія наразі не має практичного застосування, то це зовсім не означає, що вона і далі не матиме ніколи значення в практиці. З історії математики можна навести чимало прикладів, які підтверджують протилежне.

Як відомо, ще стародавні грецькі геометри винайшли к о н і ч н і п е р е р і з и /еліпсу, гіперболо та параболу/ і виявили чимало властивостей цих кривих. У стародавні часи ці криві не мали практичного застосування. Але згодом /коправда, через багато століть/ було доведено, що ці криві відіграють величезну ролу в астрономії, що саме по цих кривих рухаються небесні тіла, що ці криві корисні і в технічних конструкціях.

Теорія к о м п л е к с н и х ч и с е л, що виникла у XIX-му столітті, деякий час не мала практичного значення. Але згодом /XX століття/ виявилось, що ці нові числа корисні в авіації.

Аналогічний цікавий приклад дає нам історія фізики: коли вчений Ньютон /XVII-XVIII ст./ винайшов с т р у к т у р у с о н я ш н о г о п р о м е н я /спектр/, вченим-фізикам, можливо, і не спадало на думку, що згодом спектр стане могутнім засобом для вивчення хемічного складу дуже віддалених від нас небесних світил.

В основі сучасної теорії чисел маємо вчення про н а т у р а л ь н і /аритметичні цілі/ ч и с л а: 1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; ..... Цей ряд чисел є нескінченний. Серед цих чисел особливу увагу вчених з давніх часів приваблювали до себе так звані п е р в і с н і ч и с л а. Так зветься числа, кожне з яких має лише д в а д і л ь н и к и: 1 і самого себе. Це, наприклад, такі числа: 2; 3; 5; 7; 11; 13; 17; ... Числа ж, кожне з яких має більше, як два дільники, зветься с к л а д н и м и ч и с л а м и: 4; 6; 8; 9; 10; ... Щодо 1, то це число не є ані первісним числом, ані складним, бо 1 має лише одного дільника, а саме — 1. Число 1 посідає в натуральному ряді виключно окреме місце.

1. Першим питанням щодо первісних чисел, яке повстало ще в стародавні часи, було питання про к і л ь

к і с т ь п е р в і с н и х ч и с е л: чи має ряд первісних чисел кінець? Чи існує в натуральному ряді чиясь межа, за якою вже нема первісних чисел, а йдуть самі складні числа? Це питання з чудовою вичерпністю було розв'язане ще стародавнім грецьким математиком Евклідом. Він довів, що такої межі в натуральному ряді чисел не існує, тобто, що ряд первісних чисел є нескінченним. Ця істина була підтверджена в нові часи тим, що ряд відсортних величин первісних чисел

$$\frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{5} + \frac{1}{7} + \frac{1}{11} + \frac{1}{13} + \frac{1}{17} + \dots$$

є ряд розбіжний, тобто, сума цього ряду необмежено зростає.

П. Другим цікавим питанням є питання про характер розміщення первісних чисел серед чисел натурального ряду. Написавши достатню кількість послідовних натуральних чисел, можемо безпосередньо бачити, що первісні числа розміщені нерівномірно: спочатку вони зустрічаються досить часто, а далі рідше і рідше; далі зустрічаємо все більші й більші інтервали між первісними числами. Дослідження показують, що ці інтервали можуть бути різно великими. Зайшовши у натуральному ряді чисел досить далеко, можемо натрапити, наприклад, на такий інтервал, в якому 1000.000 чисел підряд складні, але, пройшовши цей інтервал, натрапляємо знову на первісне число. Ми можемо навіть точно вказати, де саме лежить той чи інший інтервал із самих складних чисел. Наприклад, укажемо в натуральному ряді інтервал, в якому підряд лежать K складних чисел. Це будуть такі числа:

$$\begin{aligned} & /K + 1/1 + 2; \\ & /K + 1/1 + 3; \\ & /K + 1/1 + 4; \end{aligned}$$

$$\vdots$$

$$/K + 1/1 + /K + 1/.$$

Маємо K послідовних чисел; усі вони складні, — бо перше ділиться на 2, друге — на 3, третє — на 4 і т.д. Останнє ділиться на $/K + 1/$. Слід узяти під увагу, що бажані інтервали можуть зустрітися в натуральному ряді значно рідше, ніж інтервал, що його дістаємо тільки що зазначеним способом. Щоб у цьому переконатися, вистачить, маючи перед собою достатню кількість послідовних натуральних чисел, надавати K перших невеликих числових значень. Чи існує якийсь закон, за яким первісні числа розміщені в натуральному ряді, — питання це з давніх часів залишається нерозв'язаним.

П. Деякі вчені намагалися винайти загальну формулу первісних чисел, тобто формулу, яка давала б усі первісні числа. Досі такої загальної форму-

ли не винайдено. Залишається нерозв'язаним досі і зуж-
че питання: знайти таку формулу, яка давала б, хоча і не
всі /первісні числа/, але виключно первісні числа. На-
приклад, у свій час здавалося, що $2^n - 1$ при всякому на-
туральному значенні n дає первісне число:

$$\begin{array}{ccccccccccc} n & 0 & 1 & 2 & 3 & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 2^n - 1 & 1 & 1 & 3 & 7 & 15 & 31 & 63 & 127 & 255 & \dots \end{array}$$

Але згодом виявилось, що ця формула не при всякому нату-
ральному n дає первісне число. Це показав священник о.
Первушин /-/.

ІУ. Ще за давніх часів повстало питання, як швид-
ко пізнати, чи дане число первісне, чи складне. Наявність
сучасних докладних таблиць первісних чисел /навіть до
10.000.000/, історія складання яких починається відомим
Ератосфеновим решетом, не дає, звичайно, розв'язання цьо-
го питання. Той спосіб розв'язання, до ми його маємо, є
саме спосіб послідовних спроб, і непрактичний, і незруч-
ний. Справді, візьмімо число 65537. Первісне воно, чи
складне? Спробуємо ділити його послідовно на всі ті пер-
вісні числа /2; 3; 5; 7; 11; 13; ...../, які не
перевищують $\sqrt{65537}$, тобто які не перевищують 256. Дове-
деться зробити як би спроби ділення, щоб, нарешті, пере-
копатися, що 65537 - первісне число. Це вимагає дуже ба-
гато часу.

Цікаво теоретичне розв'язання цього питання по-
дає відома теорема Вільсона /нові часи/: щоб число N бу-
ло первісним, необхідно і досить, щоб справджувалась
конгруенція

$$(N-1)! + 1 \equiv 1 \pmod{N},$$

тобто, щоб сума $(N-1)! + 1$ ділилася націло й без оста-
чі на N . Цілковита непрактичність цього способу розв'я-
зування поставленого питання очевидна: навіть при неве-
ликих числових значеннях доводиться мати справу з фа-
кторіалами велетнями. Спроби якось спростити теорему Віль-
сона покищо не дали бажаного результату. Отже, способу
швидко розпізнавати чи дане число первісне чи складне -
досі не винайдено.

У. Також ж важкою залишається досі й пов'язана з
попередньою задачею: як швидко розкласти будьяке дане
складне число на первісні множники? Наприклад, розкла-
сти 421301 на первісні складники. Доводиться зробити 96
спроб ділення /не 2; 3; 5; 7; 11; ...../, щоб, нарешті,
осягнути бажаний розклад: $421301 = 601 \cdot 701$.

швидшого способу досі не винайдено.

УІ. Цікавою є також проблема так званих первіс-
них чисел "сусідів" або первісних чисел "близнят". Сусі-
дами або близнятами зводяться такі два первісних числа, ріж-
ниця яких є 2. Напр., 3 та 5; 5 та 7; 11 та 13; 17 та 19;

29 та 32; 41 та 43; 59 та 61; 71 та 73; 101 та 103;.....
 Скільки пар первісних чисел-близнят існує в натураль-
 ному ряді чисел – скінченна кількість чи нескінченна, тобто,
 чи існує в натуральному ряді чисел межа, за якою первіс-
 них чисел-близнят уже немає? Це питання також іде не роз-
 в'язане. Цікаво, що ряд відворотних величин первісних чи-
 сел близнят: $\frac{1}{3} + \frac{1}{5} + \frac{1}{7} + \frac{1}{11} + \frac{1}{13} + \frac{1}{17} + \frac{1}{19} + \frac{1}{29} + \frac{1}{31} + \frac{1}{41} + \frac{1}{43} + \dots$

є ряд уже збіжний, тобто, сума цього ряду є скінченна. Але
 це, звичайно, не каже про те, що кількість первісних чисел-
 близнят у натуральному ряді є скінченна. У сучасній теорії
 чисел є серйозні підстави думати, що первісних чисел-близ-
 нят у натуральному ряді є також нескінченна кількість. Про-
 те, це ще не доведено.

УП. Наводимо, нарешті, цікаву проблему Гольдбаха
 /ХІІ/. Він висловив таке твердження, не подавши його доведен-
 ня: кожне натуральне число або саме є натуральним числом,
 або є сумою двох чи чотирьох первісних чисел. Наприклад:

$$\begin{aligned} 27 &= 2+3+3+19 = 2+5+7+13 = 2+3+5+17 = 2+7+7+11; \\ 30 &= 7+23 = 11+19 = 13+17 = \\ &= 2+2+3+23 = 2+2+7+19 = 2+2+13+13 = \\ &= 3+3+7+17 = 3+3+5+19 = 3+3+11+13 = \\ &= 3+3+5+17 = 3+5+11+11 = 3+7+7+13 = \\ &= 5+5+7+13 = 5+7+7+11. \end{aligned}$$

Багато працював над цією проблемою математик Ви-
 ноградов /ХІІ ст./ і, мабуть, значно наблизився до її роз-
 в'язання. Він прийшов до висновку, що кожне непаристе
 число /починаючи з певного/ може бути поданим, як сума 4-х
 первісних чисел, а кожне паристе число, як сума 4-х пер-
 вісних чисел. Можна сподіватися, що ця проблема незаба-
 ром буде цілком розв'язана.

Слід зазначити, що проблема Гольдбаха, а також і
 всі інші питання відносно суми чисел – дуже важкі пробле-
 ми в теорії чисел.

Перелічене далеко не вичерпує собою всіх тих про-
 блем, що їх маємо відносно первісних чисел у сучасній ма-
 тематиці. Багато ще нез'ясованого є в множині первісних
 чисел. Різні вчені-математики докладали й докладають бага-
 то зусиль до розкриття особливостей цієї множини чисел,
 і часто навіть видатні математики не спроможні були від-
 разу розв'язати ту чи іншу проблему. Проте, не слід ду-
 мати, наприклад, так: якщо видатні математики не спромог-
 лися розв'язати це, то що ж тут можемо зробити ми, дале-
 ко не видатні математики. Така думка була б помилковою. Трап-
 лялося, що видатні вчені проходили повз навіть не дуже
 складних явищ у математиці, не помічаючи їх /іrrраціональ-
 ні числа, десяткові логаритми.../, натомість невидатні вче-
 ні, іноді навіть не фахівці з математики, а просто люди, що
 віддавали свій вільний час цій науці, ці явища пізніше ви-
 кривали.

ХАРЧУВАННЯ - ДІ ЕРЕЛО ЖИТТЄВОЇ СИЛИ НАРОДУ.

Невідомо, чи який інший народ, що сотнями років не мав спокою на власній землі, або цілком на довгий час втрачав свою державність, - зумів так зберегти своє обличчя, як зберіг народ український.

Нахливі історичні умови, які оточували цей народ, або які він сам собі на свої муки створював, не поделали цього - справді великого - народу.

Поздовж цілого свого історичного шляху розгублювали українці свої духові цінності, не один з них змучений був іти на прикрі службу до сильніших сусідів, а проте всенародна спільнота між ними завжди лишалася.

Знищували до центру вороги наші давні матеріальні цінності: то горіли замки-фортеці Батурина, Умані, Мезибожа, то нищено майже всі церкви на Наддніпрянщині, а проте, збереглися й досі досі золоті ворота та Софіївський і Андріївський собори, а в народі живуть творці найновіших матеріальних цінностей.

Були часи, коли ніби цілком була винищена духовна еліта українського народу, - і за недовгий час вона знову з'являлася. Були часи давні і оце зовсім недавні, коли винищувалося масово мечем, голодом або засланням хліборобське населення країни, - і за кілька років відносного покращання умов країна знову гомоніла ретаями, знову біліли садби серед чарівних краєвидів.

Незгасимою прикметою цього народу були і є: велика сила до життя, бажання творити і залишити по собі творче покоління.

Невідомий французький інженер Гійом де Васер де Боплян, що в роках 1630-1647 був на Україні, писав, що українці "будовою тіла міцні, легко переносять холод і голод, спеку і спрагу". А в наші часи австрійські лікарі, оглядаючи хорого українця, мимохіть задивляються на гарну побудову його тіла.

Що ж давало і дає таку завжди велику моральну і фізичну силу цьому народові? Чому серед вічних страждань і боротьби, серед нищення і пожеж кількість українців зросла з двох мільйонів 1600 року до 45 мільйонів передвоєнних днів? Чому пересічний вік українця є довший, ніж у інших народів Європи, які мають навіть щасливішу від нашої державну долю?

Нема сумніву, що джерелами цієї життєвої сили, в першу чергу, були сприятливі природні умови України. Багатство української землі дозволяло народонаселенню виплекати насичених добрим здоров'ям людей. Цим здоров'ям наших предків-прадідів тримаються ще й теперішні покоління. Хто і коли лише мандрував по наших землях, — завжди дивувався з її краси й добробуту. І всі мандрівники відразу розчаровувалися, коли виїздили поза її межі, чи на північ чи на захід. Це дуже яскраво стверджує наприкінці минулого століття вчений Йоган-Георг Коль, що переїхав всю Україну від Харкова — через Полтаву, Одесу, Чернівці — аж до Перемишля. А Парло Аленський, що мандрував у XVII ст. з патріархом Антіохійським Макаром, називає в своєму опису Україну "Благословенною країною". Мандрівник М. Литвин 1550 року писав: "Грунт Київський до такої міри родючий і зручний для обробу, що лан, впроваджені тільки раз паром биків, дає великий урожай..." А про Дніпро він сказав: "Цю ріку називають текучою медою і молоком тому, що вона у своїх верхніх ях тече лісами з багатством бджіл, а нижче — по степах з випасами і тому постачає силу меду і молока для свого населення".

О. Бальзак називає Україну "царством квітів і зелених". Він писав: "Не можна уявити собі просторів та прохолоди на цих землях, яких ніколи не угноють і на яких горюх сіють".

Серед таких надто сприятливих природних умовин сформувалася українська людина. Ці умовини, можливо, вплинули на нас низку під'ємних духовних ознак, як своїм ліністством, нехиль до дисципліни, що вічно руйнували громадське і державне життя України.

Але, поруч із цим, природа України дала народові також велику життєву силу. Із соків рідної землі протягом багатьох поколінь створив український народ своєрідну страву, віками закріплені традиції харчування, диктовані інстинктом самозбереження, які й надали йому фізичного здоров'я.

Страва українська завжди відрізнялася від способів харчування інших народів.

Українці найбільше споживали продуктів збіжжівих, далі йдуть ярина й олові, молочні продукти, невелика кількість м'яса, порівнюючи багато тобтів і, на перемелений халь, в останніх століттях, забагато алькоголю, та це й у вигляді міцних напоїв.

Зі збіжжівих та всіх інших продуктів найперше місце займає хліб. Хліб, а гластиво, так звані паляниці, відрізнялися завжди високою ароматичністю, поруватістю та мали приємний красний і це особливий присмак. Останні властивості залежать цілком від засобів перемелювання збіжжя та випікання тіста. Велика амплітуда кольорів

та (орні житніх чи пшеничних палинці або паротів скла-
лади горлоні господні. І, напакі, ганьбою господні
був т, зв, "гледний хліб", тобто, малопоруватий і надто
поркні, до за науковими дослідженнями мало набрякає.

Спрощений білий хліб, в теперішньому нашому ро-
змінні, мало коли випікався, жібало зі здобом, або у
вигляді різних печив на свята, звичайно пшеничні пали-
ниці, коржі, перепічки, млинці, бублики, маючи чудовий
смак, несли в собі лише деяку кількість корисної для
здоров'я зернової оболонки. Споживач завжди надавав пе-
ревагу хлібоні з ярої пшениці, порівнюючи з пшеницею
озимою.

Окрім хліба, дуже багато споживалося збіжжєвих
продуктів у вигляді вареного тіста: галушки, вареники,
в Галичині - пироги, з різними начинками / вишнями, ка-
пустою, сиром, картоплею, м'ясом тощо /, варениці /без
начинки/, ложичина, затірка, лемішка тощо.

Цікаво, що в Україні знаходимо рідкий випадок
в харчуванні людства, а саме широке використання гре-
чаної муки для т, зв, "гречаників", - стради, до являє
собой варене тісто.

Щодо кількості споживання вареного тіста, то з
нами можуть конкурувати хіба що італійці, які так само
люблять свої макарони. Проте, в узарі на засоби виго-
товлення і форму, макарони ніби то краще перетравлюються
людськими шлунками, ніж галушки та вареники. Цей про-
дукт мусить поповлі засвоюватися в процесі перетравлюван-
ня. Колоїдна будова вареного тіста не є схильна до швид-
кого набрякання, чи творення розчинів, до є важливою
прикметою доброго харчового продукту.

Далі з черги споміж збіжжєвих продуктів треба
назвати каші: гречану і пшоняну. Серед інших європей-
ських народів нема такої високої популярності "грудоч-
ки кашки". Хоч сучасна наука і не встановила ще оста-
точно, які саме особливо корисні речовини може мати зо-
крема пшоно, яке часто також вживають для так званих
кулішів, проте, безсумнісним є, до пухка структура цих
отрап дуже підходить гіпогам перетравлення, а своєю
калорійністю каші мало чим поступаються в порівнянні до
хліба.

Цікаво те, до, не дивлячися на великі й різні
простори землі, які завжди спричиняють екстенсивні фор-
ми господарювання. Це з давніх давен український народ
кохався в городництві й садівництві. Ця складна і високо
інтенсивна галузь хліборобства свідчить про працю-
вистість української жінки та про високу, іноді наче б
приховану, культуру усієї людності.

За розвідками проф. М. Грушевського, вже на по-
чатку князівської доби навколо Києва існували господар-

чо-купецькі об'єднання городників типу сучасної західноєвропейської або американської кооперації.

Венецький посол А. Вінін з часів Хмельниччини свідчить, наприклад, що на Україні дуже поширена була культура шпараги і то не гіршої від відомих тоді найкращих перонських гатунків. Ця делікатна і високоцінна культура зникла на наддніпрянських землях до 20-40 років цього століття.

Ще в давнину племена в Україні високоякісні та різні гатунки ярини і овочів.

Загальні напрямки породництва в Україні цілком овоєвідні і таким лишається до наших часів. Для галузь хліборобства, на відміну від сусідів, дала для страви поодинокі загальноприйнятими продуктами дуже багато: червоних буряків, білої голокучасті капусти /плітки середземноморського басейну/, цибулі, часнику, огірків, гарбузів, динь і кавунів /плідки південно-східних культур/.

На тлі багатства ярини народ створив особливо популярну страву, що називається борщ. Ця страва є головною і фактично роденна і в піст і в святі, а часом і днічі на день. До речі, треба сказати, що в Європі відомо лише три гатунки борщів: український, польський, литовський /ніби на пригадку давніх історичних зв'язків цієї групи народів/.

Борщ український /який варять наддніпрянці/ являє собою великий запашний "букет" яриновий, з переважуючою кількістю капусти і червоних буряків. Цей борщ відомий на 75% українських теренів, має завжди кислий смак. Треба сказати, що смаки: хліба, борщів, кислих молочних продуктів, овочів та інших страв і напоїв /узвари, сирівці тощо/ надають загальний кислий характер продуктам споживання.

Кислі страви і напої, безперечно, штучно підносять кількість органічних кислот у шлункових соках і це, напевно, підпоріть фізіологічним потребам народу.

Велика користь від споживання ярини і овочів загально відома. Тканини цих рослин багаті на вуглеводи, жири, сполуки, що легко засвоюються; вони особливо багаті на мінеральні солі, вітаміни, ферменти, різні етеролі і ліпіди. Остання група речовин збуджує різні секреції під час процесу травлення, а тканинна структура продуктів полегшує травлення, сприяючи його динаміці. Рослинні продукти називають також в теорії харчування добрими "наповнювачами". А коли пригадати, що кожний борщ, багачучий або м'ясом і сметанкою або рибою, то її висока користь його є зрозумілою. Тому, що борщ завжди заправляється тваринним або рослинним товстем, у ньому протя-

гом багатьох годин добре зберігаються схильні до окисдації вітаміни та ефірві олії.

Дія товщів у цьому випадку виявляється в тому, що вони на поверхні створюють непроникливу для повітря товщину плівку. Ось чому мати -селянка, хоч і не знала законів сучасної біохемії, спокійно ще вдосвіта варила густий і смачний борщ і аж в обід виносила його в поле до трави. Як же жалюгідно виглядають у порівнянні з цим Вениграти в сучасних ресторанах, які по багато годин стоять на відкритому повітрі, захищені лише сіткою від мух! Навіть скроплення такого продукту оцтом не може остаточно захитити його від втрати вітамінів та літких етерів.

При порівнюванні страв різних народів можна підкреслити таке:

Німці, наприклад, шанують багато різних видів капусти: калафір, листову, волоську, червону та інші. Українці шанують лише білу, головчасту капусту.

Німці найбільше споживають свіжої капусти у вареному вигляді, росіяни - з квашеної капусти варять "кі", а українці - найбільш шанують "бігус", цебто, смажену, квашену капусту з м'ясом, або варять свої, відомі, борщі.

Німці багато споживають різних страв з молодого і стиглого гороху, різні сорти квасолі. В українців споживають стиглий горох, і квасолу, порівняно, в обмеженій кількості. Для озеленення супів німцям смакує залера, пастернак. Українцям - кріп, петрушка.

Весною загально населення використовує для борщів також дикорослі трави: молодесеньку кропиву, квасок, лободу, а навіть і пленає їх. Молоденька кропива має дуже багато вітаміну С, значно більше ніж, наприклад, капуста,

Відомий французький "суп- жульєн" має багато в собі червоної моркви, а всі види ярини роздрібнюється на геометрично правильні частинки. Український борщ складається з більш грубих, посічених від руки, частинок ярини та є значно густіший своєю консистенцією. До речі, морква, шпинат, так звані в зах. Європі і дуже багаті на каротину, з якої під час перетравлювання створюється вітамін А, в Україні майже не вживаються: українець обмежується тими джерелами каротину, які він дістає з молочними продуктами та з гарбузів. Це ярина, мало поширена в Україні, це - салата і томати. А зата, як ніде в світі, вживають українці багато молодих огірків, динь, стиглих соковитих кавунів та молоді, звареної з качаном, кукурудзи.

Лише один продукт городництва знайшов у цілій

Європі спільне визнання і найбільше поширення, це - картопля. Поміж трьох видів картопляної страви: картоплі печеної, хареної і вареної, перевагу віддається в Україні першим двома гатунками. Треба сказати, що взагалі, український смак оцінює найкраще продукти так званого сухого теплого оброблення, тобто печіння, харення, смаження. Цей спосіб виготовлення страви дає продукти назагал більш концентровані /"круті"/. В них найкраще зберігається дуже корисні і найчутливіші до окисдації речовини, бо варячи, з водою чи поміж тканин вводимо частково і кисень.

Кухня українська має також більше різних гатунків консервів з ячмінні і овочів для змії, ніж західно-європейська.

Традиційною ознакою українського господарства є виготовлення мармеладів, а не консервів у повному розумінні. Це зумовлюється не лише нижчим ступенем цивілізації, тобто браком відповідної апаратури, блячених чи скляних слоїків, але також і своєрідними смаковими вимогами народу. Ніжинські солоні огірки, знані і голландськими, і німецькими купцями, квашені яблука, знаменитий червоний буряк та томати, особливо варення з агіт та сухе варення - здебільшого цілком невідомі в господарській практиці інших країн.

До останніх роїв на Україні існував дуже поширений спосіб сушіння думою вишень, сливок, груш. Цей, з зовнішнього вигляду примітивний, промисел має, проте, свою значну господарчу і навіть технічну рацію. Він здавна добре був відомий також серед слов'янських народів на Балканах.

Також і відоме по всьому світу способу його виробництва по-язує нас із південно-західними слов'янами. Справжнє полидло відрізняється смаком, кольором і консистенцією від загально-європейської мармеляди в такій примірній мірі, як наше варення від англійського джему. Батьківщиною мармеляди вважають Іспанію. В іспанській мові "marmello" означає назву олоців айри або пігви /*Cudonia vulg.*/, в яких є багато пектинових речовин, що надають мармеляді густої консистенції - головну рису цих продуктів.

Своєрідним продуктом української є також зм'якшений у з'яв'я, який варять з сушених олоців і який можна протиставити загальноїдомим компотам.

Із інших, сучасних харчових індустрій С.А. доводиться згадати велику кількість пляшок з напоєм, який цілком подібний до давнього звичайного узвару.

Споживання свіжих і в переробленому стані овочів до останніх десятиріч було дуже поширене. Овочі

завжди, за виразом одного видатного вченого, були "по-езією" в українському харчуванні. Ці продукти за тими самими ознаками, що й ярина /мають у собі багато квісів/, є дуже корисні. Дика калина користується зокрема увагою народу українського і здобула собі почесне місце не в народному епосі, не говорячи вже про пісні новішого походження /стрілецькі тощо/.

Після перших морозів, то має поважне наукове обґрунтування, збирали калину і, псв'язавши її в китці, зберігали до літа під стріхою хат. Цією ягодою, як і родзинками, або висско-улюбленим маком, оздоблювали хліб, пироги, настоювали горілку, варили добрі кисілі і навіть лікували... Тодію кілька років тому вчені довідалися, що ягоди червоної калини мають вітаміну С, цось у 10 разів більше, ніж яблука.

Тодію яблук, то в нас іздавна велике поширення як страви, мали печені яблук, тоді як, наприклад, у Америкі дуже їх оцінили лише в останні роки і почали особливим способом масово виготовляти з них консерви.

Цікало сполучуть в українській страві овочі з молочними продуктами: запечені яблук із сметаною, суниці з густим молоком тощо.

М о л о ш н і п р о д у к т и, — молоко, сметана, сир, — мали завжди велике призначення. Але наш сир не був сухий і смерточий, як голандський або швейцарський сир, а білді, пухкий і класнуватий.

Джерелом потрібних для людини білкових речовин поза молочними продуктами були також яйця, м'ясо і риба. Споживання яєць найбільш було поширене у вигляді яєшень на салі або маслі, а не варених чи то свіжих. Піджарювання білків викликає своєрідну коагуляцію /згортання/ білків, відмінну від зміни форми колоїдів під час варення.

Так само своєрідний підхід до м'ясної покири виробив в українській кухні особливі гатунки страв: улюблений холодець та українську колбасу. Виготовлення української колбаси, передбачає якнайменшу зміну в структурі свіжого м'яса, як найлегше теплове його оброблення, а це, мабуть, дозволяє зберігти білкові речовини у стані найбільш приступним до їх засвоєння. "Кільце колбаски", то складається з поодиноких навч б частинок м'яса і сала, мусіло "шкварчати" разом з цибулею на сковороді, видаючи сильні пахоти, а не бути розпарено погнутати, як звичайні європейські гатунки, зроблені з перемеленого м'яса.

Проте, в цілому споживання м'яса, навіть так поширених на Україні гусяй, голубів та курей, а також риби, було, порівнюючи, обмежене. Натомість, солоня, пуджена риба, а особливо оселедці і тараня, мали завж-

ди дуже великий попит.

Коли говорити про вживання товщів, то на першому місці треба згадати с а л о потім - рослинні олії і, нарешті, - королівче масло. В більшості інших країн ці продукти розташовуються в протилежній послідовності, а навіть донеда не знають цілком сала, як продукту для безпосереднього споживання. Дасить слухно чужинці говорити, що "українці люблять сало, як ведмеди мед". Цей продукт споживають найбільше в злегка присоленому стані, стже у майже у свіжому вигляді, а також у жареному разом з цибулею.

Відомий смаалець, порівнюючи з салом, де до втрачає в процесі витоплювання. Зате в перетопленому смальці не відбувається так швидко процес окисдації деяких олій, що так легко спостерігати на "перестарілому" салі. Темний колір старого сала - це, безперечно, продукт природної окисдації олій і він стоїть у близькій структурній спорідненості з тими брунатними речовинами, які утворюються при піджарюванні сала і які, разом із піджареною цибулею, так добре відповідають українським смаком.

Окрему групу української страви складають с о л о д и. За правом господарчих відносин і природних умов на нашій землі в останньому столітті вироблялося багато бурякового цукру. Але споживання його місцевим населенням було завжди обмежене. Треба припускати, що причина цього полягала не лише в цінах на цукор. Народний смак давно собі обрав з групи солодоців ті продукти, які містять в собі обмежену кількість цукрози ($C_{12}H_{22}O_{11}$), а натомість багаті на цукор інвертований /глюкозу, фруктозу - $C_6H_{12}O_6$ /, а саме: мед, варення, солодкі опочері киселі тощо. Цукор цих продуктів значно швидше засвоюється підчас перетравлювання і має разом з цим високий смаковий ефект. Коли врахувати, що в літі люди з'їдали безліч опочів, динь, кавунів, які мають в собі саме ці цукри, то протягом, скажімо, пір року показник споживання людністю цінних цукрових речовин в Україні буде високим.

До ласощів народних треба гіднести споживання сріхів, підсмаженого насіння белтєнських гарбузів та золотих соняшників. Ці продукти є дуже поживні, бо містять в собі до 10% олій. Смак до підсмаженого насіння перенесено до нас, правдоподібно, із земель Туреччини.

Где за княжої доби прибували до нас великим шляхом, що від Варяг в Греки", різні до сього високогатункові ласощі та пахощі південного походження.

В підсумку доводиться ствердити, що українська страва завжди була багата на всі необхідні харчові ре-

чужини, а разом з цим відповідала прикметам обсягових харчів.

Українець любить їсти зі смаком і багато.

Луківський хист українця відбито в загально відомій харківській пісні: "Коли б я був полтавський Сецький", а також і в "Енеїді" Котляревського.

Ми негадуємо про спосіб харчування нашого народу не для того, щоб нарікати на тяжкі воєнні роки та порівнювати з теперішніми харчами. Не треба також зля розуміти, що українець мусить відмовлятися від шоколаду, або помаранчів, бо то не походить з його земель.

Питуться ці рядки для того, щоб пригадати людям, яким доведеться, може, збирати банани чи полювати на алігаторів чи пити за американськими зличами, замість води, томатні соки про ті традиції, які склалися українськими поколіннями, які творили життєву силу нашого народу і лише на тлі яких і на базі яких треба сприймати чужий харчевий досвід. Де б і в яких умовах людина не опинилася, вона мусить не забувати ні за властиві свого народові способи думання, а ні за способи харчування.

Джерела майбутнього кожного народу є, без сумнівів, в природі і в культурі лише батьківщини, а тому змістом нашого життя мусить бути створення таких життєвих і харчевих умовин, які були б джерелом сили і незнищимості нашої і наших нащадків, як український харч і український побут минулого був джерелом незнищимості наших предків.

НАШІ ДИСКУСІЇ

Від Редакції: У відділі "Наші дискусії" вміщуємо і вміщуватимемо всі найцікавіші і найцінніші відгуки читачів на теми, порушені на сторінках "Керми", а також і на сторінках інших видань. Уважаємо, що лише в процесі вільного, негальмованого змагання думок, аргументів і вражень може викрісталізуватися й формуватися слушний оцінка всіх актуальних проблем і явищ.

В.Т.

УКРАЇНСЬКА ЛАТИНКА

У першому числі "Керми" вміщено наукову розвідку А. Коломийця на тему "Проблема української латинки" /стор. 99-118/, в якій автор надає також проєкт застосування латинкового алфавіту в українському письмі.

На перших сторінках цієї розвідки автор докладно зупиняється на виникненні та фізіологічних недоліках сучасної "гражданки" та на змінах, яких вона зазнала протягом свого існування.

Зауваження автора щодо фонетичних недоліків сучасного українського правопису та фізіологічних недоречностей української "гражданки" цілком слушні й дуже цінні для української філології і варто, щоб їх було взято під увагу та використано нашими мовознавцями у їхній праці над подальшим удосконаленням українського правопису. Проте, автор, подаючи проєкт латинкової системи /стор. 115/ та, так би мовити, новий правопис, сам впадає, висловлюючись його ж словами, в "нову недоречність", а саме: бажаючи бути максимально точним у передачі латинковим алфавітом усіх українських звуків, автор впроваджує цілий ряд букв, значкованих чи то згори чи то знизу.

Якщо розцінити цю систему з погляду практичності, то доведеться ствердити, що саме ці значковані букви є найбільшою перешкодою до застосування латинки в наших умовах. Адже наявні донкола нас друкарні не мають і цих букв і мусіли б їх виготовити на спеціальне замовлення, а це ж так само нелегко, як і виготовити цілий градянський алфавіт.

На нашу думку, коли вже переходити на латинковий алфавіт, то треба створити таку його систему, яка вимагала б, у порівнянні з "класичними" класичними буквами

латинки, лише незначних докомплектувань: одну-дві букви.

Треба було б опрацювати таку систему латинкового письма, яка передавала б точно всі фонетичні особливості української мови, а водночас якою можна б уже друкувати українські книжки та використовувати без коштовних переробок існуючі латинкові машинки до писання.

Як мала б виглядати така система, за яким принципом мала б вона бути уложена, — говорити про це не вважаю себе компетентним. Без сумніву, знайти таку досконалу систему — завдання важке, але водночас — зусиль гідне. Запропонована А. Коломийцем система може бути до певної міри орієнтовною віхою в дальших пошукуваннях у тому розумінні, що вона є конкретним показом усіх, притаманних нашій мові, фонетичних вимог, а також — виявленням плюсів і мінусів к л а с и ч н о г о латинкового алфавіту.

ДИСКУСИЙНІ КОНТРАСТИ

— По-моєму, основним питанням, що його треба вирішити, є: на якій зупинитися системі — однознаковій чи комбінованій, чи вживати буков значкованих чи ні?

Х.Х.

— Уважаю, що треба зберегти наш "рідний" — гражданковий алфавіт. Я — консерватист.

А.

— Серцем — при гражданці, розумом — при латинці. Життя неможливо веде нас до латинки. Серцем ми при рідних сторонах, а, проте, мусимо влаштовувати й зберігати життя своє і своїх рідних у тих обставинах, які заіснували навколо нас, не питаючи нашого серця.

М.Р.

— Не покидати гражданки! Тримаймося до кінця! Латинка? Ніколи!

— Латинка? Очевидно! Раніше чи пізніше — тільки вона.

— Я — проти інтернаціоналу. Латинка — це інтернаціонал.

— Латинка мала стати на сторожі своєрідності й незалежності нашої культури від експансивного сусіда. Латинка викрила шовіністичну суть маневру, що ховався під маску інтернаціоналізму. Латинка в нас — має вже свою історію і є вже люди, що, плативши життям, платили

вже одночасно й за свій латинковий "націоналізм і сепаратизм". Я — за латинку!..

Т а б о р о в и к

— Дивує мене, чому деякі люди з таким обуренням, немов на яке святотатство, накидаються на проєкт запровадження української латинки. Цієї ж справи ніхто нікому не накидає і силою не змушує відразу латинку прийняти. У всеукраїнському масштабі це питання, безумовно, може бути вирішене так або сяк лише всеукраїнською компетентною установою /Академія Наук, Парламент, Уряд/, але це не значить знову ж, що сьогодні ми не маємо права про це дискутувати. Можуть бути голоси за латинку і проти неї в принципі, можуть бути різні думки щодо самої системи алфавіту, але ж чи не можна про все це говорити чесно і вдумливо і, не за-
трокуючи злобою чи злобністю ні себе, ні читачів, висловити свої погляди зрівноважено і відважно, як це зробив А. Коломиець?

Ром.Рост.

— Ніяк не можу зрозуміти, чому латинкова справа — дискусійна справа. Коли хтось в принципі "проти", то про що в неї дискутувати? Якщо хтось є "за", — також нема потреби в дискусії.

Моя пропозиція: опрацювати кілька достосованих до української мови латинкових систем і опублікувати їх з проханням, щоб особи, які можуть внести в дискусію щось нового й позитивного, висловилися до порушеного питання в листах до "Керми".

С х і д н я к

— Досить, панове! Багато більше було б користи для справи, коли б ви про латинку не дискутували і не переконували себе навзаєм, а почали друкувати нею українські книжки й газети. Тверджу, що піонерський почин "Неділі" /Швайнфурт/, друкованої цілком латинкою, хоч і зовсім неупорядкованою системою, варт більш, ніж усі ваші статті й дискусії. Панове зороги української латинки! Чи уявляєте, скільки ми мали б уже досі на еміграції нових, цікавих і цінних книжок, коли б мали латинкову систему, а ще важніше — коли б ми мали вже раз відвагу перейти на цю систему? Направду, не раз складається враження, що ми самі — найбільш фанатично заштопорюємо наш власний розвиток і наше культурне збагачення!..

Ч и т а ч б е з з а б о б о н і в

ЧИ Є В НАС КРИТИКИ І КРИТИКА?

Таке питання ставить собі не один із нас, перечитуючи в наших часописах наші ніби-критики і ніби-рецензії.

Справді, яке завдання критики? І чи конче вона необхідна для творчого виступання наших мистців і мистецьких закладів?

Загально вважається, що критика — це співучасник творчих процесів усіх родів мистецтва. Критика: а/ заощаджує часу на відкривання відкритих Америк, б/ у хаосі творчого доробку розмежовує більш вартісне й оригінальне від менш вартісного й неоригінального, в/ допомагає відборцям мистецьких творів у виPLEканні доброго мистецького смаку і пагострює його голод на повноцінні твори, г/ мов прожектор на предмет у темряві, критика притягує увагу загалу до видатніших творчих індивідуумів, відкриває їх загалові, д/ допомагає творцям збагнути епоху, знайти самих себе і своє місце в процесі загального прогресу, е/ критика в стислих схопленнях і синтезах інформує загал і творців про творчі мистецькі досягнення в чужих середовищах і тим або заощаджує зусиль творцям пізнавати самі конкретні явища, або спрямовує їх увагу на ті якраз явища, які в цілій масі одночасних заслужують на пізнання, врешті є/ критика групує мистецькі явища за їх типовими й характеристичними ознаками, визначаючи, таким чином, стилі, норми, методи творчих становлень.

Мабуть, і цей довгий реєстр не є де повним вичисленням тих функцій, які властиві критиці, і тих мет, до яких вона мусить вести творчі когорти.

Зі сказаного випливає, що критик повинен знати коли не більше від творця, то ніяк не менше від нього. Не підлягає сумнівам також велика відповідальність критика і перед загалом і перед творчою індивідуальністю. Некваліфікованість критика, його низька загальна культура, неворотність думки і уяви, низька, так би мовити енциклопедичність — рівняли б його з лікарем, що не вмів ні діагностувати хвороби, ні лікувати даної недуги визначити.

Прсте, як існують лікарі-нетяги, так існують критики-дурноляпи. Ці ніби-критики обов'язково існують там, де є вакуум справжньої критики. А що-загал не дуже розбирається в вартості того, хто пише критику, і звичайно цікавиться лише тим, що пише він, то й шкоди, які робить критик-самозванець у свідомості широкого читача очевидно великі, а зацеплені смаки й погляди не раз просто згубні і для "сірої людини" взагалі, і для безталанного автора, що попав під "критику" такого "критика", — все одно, чи це була похвала чи догана. Похвала в невідповідний

момент і в невідповідному напрямі шкодить стільки ж, що й безтолкове необгрунтоване знання справи "різання".

Похвала й різання – також поняття умовні і не у всіх випадках мають один вплив і одні наслідки. Їх критики, за дрібку уваги яких автор чи актор віддав би багато, а є критики, похвали яких справжні мистці більш бояться, ніж "різання", і більш собі бажають "різання", яке компромітує того, хто ріже, ніж похвали, яка компромітує того, кого хвалять.

Самі критики не завжди відповідає її вартості, й часто два-три речення фахівця-критика дають для творчого зростання мистця багато, а безконечна балаканина претензійного критикомана вбиває зацікавлення твором не тільки в читача, але й у самого автора.

Ми питаємо: чи є в нас критики, що відповідали б цим вимогам, для яких оцінка твору чи мистецького явища не є безвідповідальним інтермедіо поміж іншими клопотами і амбіціями, але є їм найважливішим, найбільш улюбленим фахом з покликання? Чи є в нас критика, що помагає б нам створити в е л и к у літературу, в е л и к е мистецтво? Чи є в нас критики, що знали б життя мистецтва не тільки в своєму загумінку, що орієнтувалися б самі найкраще в чужому доробку і наших творців на нього орієнтували?

Засоромлені, відповідаємо: н е м а!

І тому саме не панує поміж нашими творцями й критиками атмосфера взаємодопомоги і співпраці, тому саме письменники й поети згирдливо споглядають на писання критиків, а ці знову ж – не мають кращої насолоди, як та, щоб у творі знайти "дірку на цілому", а письменника "ерізати". Нездорове і зловісне явище!

Критик – це посередник поміж громадою і творцем, а творець – це той, що не виросте й не змужніє без допомоги критика. Критик – це міра, термометр і сигнальний дзвінок. Творець – живло, для якого ці апарати існують. Критик станеться зайвим, якщо тільки "ерізатиме" і всіх переріже; існування ж і творча активність письменника – це передумова існування й кар'єри критика. Критик, що не відкрив ні одного мистця, закупає, по суті, себе і навпаки – відкриваючи мистця, підкидає заголові себе і собі забезпечує невмирущість або, в кожному разі, довговічність.

Висновок з цього такий: якщо хтось, хто взяв уже колинебудь перо в руки й про когось уже видав свій осуд і хоче далі це робити, то мусить так збагатити свої знання, так вишколити смак і хист, щоб письменник шмо волі змушений був числитися з тим, що критик скаже чи напише. Якщо критик хоче існувати, то повинен так благодійно впливати на письменника чи взагалі мистця, щоб той хотів тво-

рити, знаходив у творанні насолоду, щоб зростає і доскона-
нався, щоб знав, де манівці й марна витрата енергії та
часу, а де крута й найкоротша стежка на Чубок Парнасу.

Слово критика має бути "свiate" для читача, а від
імени його повинно вийти на світ такий чаром вибранства,
талановитості й посланства, яким віє від імен справжніх
улюбленців муз.

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА МОЗАІКА НАШИХ ДНІВ

П Е Р Ш А П' Е С А

Повоєнна дітшеність поставила перед німецьким те-
атром вимогу нового репертуару, нової тематики, нової про-
блематики. Німецькі драматурги вже роблять перші, і тре-
ба признати — відважні, спроби відповісти на це замовлен-
ня доби.

У "Зальцбургер Нахріхтен" з I.VI.1946 під заголов-
ком "Перша п'єса /або: актуальна подружня проблема в те-
атрі/" читаємо:

"Трьохактна п'єса, написана Гельмутом Вайсом і ви-
ставлена в Берліні, має назву "Після того". В цій п'єсі,
у другому акті, демобілізований воїн шукає свого найкращо-
го приятеля: "Чи міг би ти собі уявити, що ти єси з мо-
єю дружиною?" Пуанта номер перший: приятель приймає про-
позицію. Пуанта номер другий: дружині це подобається. Пу-
анта номер третій: в цей спосіб автор рятує подружжя.

"З театрального рукопису довідуємося про психо-
логічні мотиви цієї несамоїтної історії. Чоловік, бувши во-
як, повернувшись з полону, приголомшує свою дружину признан-
ням, що він, унаслідок поранення, не зможе вже бути бать-
ком. Однак, він хоче мати сина від своєї дружини. Він про-
понує їй, щоб батьком стався її приятель і фронтовий рова-
риш, якого він захоплено описує: "Високий, плечистий, здо-
ровий, повний святої простодушності і життєвої сили, що
вже саме по собі притягає". Дружина й приятель, зустрів-
шись, спочатку хвилюються й ніяковіють, згодом, проте, по-
довгій розмові, рідяться... "Після того" приятель так
точно зникає, а глядачеві вклоняється ласлива, в овілена
подружня пара.

"Тема поважна і, безсумніву, актуальна для бага-
тьох повоєнних подруж. Розв'язка, проте, що її прапорує

автор, викликає протест здорового людського розуму. Ми
емо з дозвіду, що тисячі подруж рятували себе в подіб-
ній ситуації усиновленням чужої дитини. Знаємо, як бага-
то інших подруж розводилося після "експерименту". Хто
знає суцільну силу театру, той повинен відразу енергій-
но перестерегти перед небезпкою, а саме -- перед небез-
пкою наслідування. По стількох роках браку моралі ми
мусимо мати лише моральні подружжя, щоб мати внутріш-
ньо відбудуватися.

Однако, про мораль не говорити треба, -- її тра-
ба мати. До того ж у просить голосу ще щось, що має не
менше значення: добрий смак. Те, що могло б бути прийня-
тим, як спорадична проблема, у вистиглізованому 400-сто-
рінковому, старанно вмотивованому психологічно романі,
стає несприятливим у формі есенційної балаканини.

Закінчуючи, автор цитованої замітки адемасковує
автора п'єси. Він вказує, до речі, які надано героям
п'єси -- приятелів і спасителів подружжя, -- є саме "ри-
си расовобеззакладного гітлерівського СС -- нараченого з
групою крови -0".

Цікаво, що голоси берлінської преси не є одно-
отайні в оцінці п'єси "Після того". Одні домагаються:
"Рішучо заборонити!". Інші кричать: "Більше нам таких!"

ПОМЕР Г. ГАВПТМАН

II. червня 1946 р. помер на 84 р. життя німць-
кий драматург Гергарт Гавптман. Кілька днів перед смер-
тю теперішня польська влада наказала хворому письменни-
кові виселитися з його власного дому. Чулося свого ча-
су голоси, що Гавптман, після приходу до влади Гітлера,
остав на боці нацивського режиму. Сучасна німецька й ав-
стрійська преса не ставлять Гавптманові такого закиду,
навпаки -- підкреслюють твердість його переконань, як од-
ного з перших і найважливіших оборонців прав покрит-
женої людини /Тжачі/. Нацивська пропаганда, натомість,
не один раз намагалася популяризувати у мистецькому світі
іменем драматурга конгловати, як іменем свого однодумця.

В довоєнній Польщі Гавптман був популярний не
тільки як драматург, але ще як автор повісти "Ванда", по-
будованої на польській темі.

***

***

***

•

І Т О Н - А Ч Е Р З І ? ..

"Европеїшер Beobachter" ч. 3 подає /за журналом "Ді Брі-ке"/ цифрові дані про письменників та їх твори в Советському Союзі. Довідуємося, кого друкують у Советах, якими тиражами, які письменники позасоветські мають доступ до советського читача. Орієнтуємося з цифр наклади, кого популярнується більш, кого - менш.

Отже, крім авторів советських /читає - росії - ських/ відігрують у видавничо-статистичних реєстрах і планах ще такі літератури: німецька, англійська, американська, французька, польська, чеська, скандинавська, італійська, бельгійська, голандська, болгарська, югославська, малярська, латино-американська.

Про літературу ж народу, який щодо кількості і щодо простору своєї території займає в Советах друге місце після Росії, якого офіційний представник засідає, мов єд окремої держави, в Сан-Франціско і в ООН; в ім'я інтересів якого поширюється територію Союзу за Карпати, - про літературу у к р а ї н с ь к у і про письменників у к р а ї н с ь к и х в розповсюдженні по Європі офіційні советські статистичі нема вже ні слова, ні згадки. Україну визволено, об'єднано, приєднано і - "скреслено з рахунку".

Дікаво, коли і в якому порядку зачнетися "скреслювання" літератур інших визволених народів: польського, чеського, болгарського, югославського?..

Ато на Черзі?

ТОТАЛЬНА... БРЕЖНЕВ

Як тепер виявлено, Японія нараховує рекордowo велику кількість неписьменних, а саме - 86%. Дікаво, що цей стан був донедавна старанно затаюваний японським урядом і до відомо світу подавався стан письменності в Японії - 99,6%.

ВИСТАВИ В ОБЕРАМЕРТАУ

Славні на цілий світ своєю оригінальністю, як рід театрального мистецтва, "Пасійні вистави" в Обер-амертау /Німеччина/, не будуть відновлені ще і в цій році. Характеристичною прикметою цих вистав було те, що євангельські постаті в них відтворювали мешканці Обер-амертау, при чому - для уподібнення себе до цих поста-

таї актори не готувалися і не наліплювали зарості, лише старанно його глибокували на собі. Деякі ролі були дідичні. Відвідуючі цієї місцевості в час вільний від вистав могли бачити при виконуваних щоденних господарських праць, мор. охивлених з церковних образів, вистоплів, миропомазців, навіть - Ісуса Христа.

Ак-подраз пресе, чимало з цих учасників "Вистав", а саме 160 осіб, іже не повернуло до Оберамергау з по-лону; понад 100 осіб полегло у війні.

Сама місцевість, що з водночас і тереном зван - гелльських вистав, війною не знищена.

ГОМОНІ І РІДГОМОНІ

"ЗВЕНІ"

/Література, мистецтво, критика. Ч. I. Інсбрук. Тра-пеня 1946. Редактор Володимир Крамський. Вдає Микола Де-ниськи. 80 стор. Ціна 9 шіл. Дубарвна обкладинка М. Ле-вицького./

Завдання преси на еміграції - бути документом працездатності і творчездатності емігрантських середовищ. Пишемо і друкнемо в порівняно важких умовах, а тому все написане і надруковане повинно служити в першу чергу не нам і інформації про нас. Якщо видавець або редактор міркують інакше, тоді виходить з друку... "Звені".

Перевага чужим авторам віддано в "Звені" з такою гостинністю й самоиреченням, що для своїх валилося по-рівняно небагато місця. Заходившись біля чужинців, Редакція добір своїх авторів робила вже похашем, окорше "для годиться", ніх для того, щоб було чим похвалитися.

"Звені" захверіло на Європу і не дбачило, що осяги Рільке, Рембо чи Рапена ніку не можуть бути мірою творчездатності у к р а ї н с ь к о г о літературно-ми-стецького осередку в Інсбруку.

З українських авторів анаходимо в "Звені" небага-то. Р. Клен дал уривок поеми "Попіл іперія". Нече б "від-чіпшого". "Заспів" до "Легенд" Л. Мосендза так само, як і його "Канітферштадт", враджує симптоматичне для нових творів цього автора сновільнення творчо-уявного пульсу та значну формальну розводненість. "Символи" Р. ондика, не зважаючи на відчутну силваність, так і не заблесли "Бо-жою іскрою" і нагадують отих спудеїв ХХІ ст., що в кур -

сі навчання мали також вітпущання й мусіли на завдану тему виписувати віршилища до поданої викладачем паперової мірки. Віршів Марти Налитовської ніяк не можна було пу-
скати в друк /хоч би й на цимлоостилі/, не перевівши в них сильної мовної коректи /"мчуться", "келим", "судьба", "чим" у значенні "ніж" тощо/. Але хто ж має зробити цю ко-
ректу, коли оповідання самого редактора - "Вточа" /до ре-
чі, шпанина всіх новелістичних стилів до Ю. Косача включно/
й його ж "Супротицне слово" дають цілу колекцію мовних
дивоглядів /"минувлість", "недовірчивість", "самообман",
"темнина", "клакоті", "крихожі", "зглядно", "другоцпинує-
мо", "п'ятно", "напримір"/.

Пасливю сторінкою в частині оригінальної творчо-
сти та напpавду свіжим постичним словом у плетиві творчої
нерішучості і, сказати б, "заоканости" "Звена" є сторінка
поезії Ю. Буряківця.

Вірші-переклади не рятують ні рівня журналу, ні
перекладачів.

З оригінальних статей маємо: "Народження Дон-Кі-
хота" - Л. Мосендза, "Розмови про мистецтво" - В. Свят -
ицької, "Репрезентація чи компромітація" - Актора. Ця
остання - найвартніша й найжиттєвіша з усього прозового
добробку "Звена", дорва, що Редакція виістила її "шляхом
диюкусії". Чи є, може, в Редакції хтось, хто вважає, що
Актор не має рації?

Висновки: видавати український журнал можна тоді,
коли є творчий актив, здатний понести на собі тягар жур-
налу. Якщо такого активу нема, то в д а в а т и укра-
їнський журнал, заповнюючи його чужими авторами, нема сен-
су. Зрештою, чуже культурно-мистецьке життя настільки ба-
гате, що образу його не подасть один якийсь журнал на ара-
зок "Звена", а тим більше - в такому виборі чужих авторів,
як це зробив інсбруцький редактор.

Якщо порівняти "Звено" з іншими емігрантськими
журналами, то, напр., "Рідне Слово" /мюнхенське/ є цікаві-
ше й вартніше. З гальцбургською "Кермою" не порівнюємо,
щоб не стрінути закиду локального патріотизму і необ'ек-
тивності.

Щодо назви "Звено", то думаємо, що це слово сьо-
годні, коли маємо вже своє "Ланка", не обов'язково було
втягати з російського лексикону. Але що кому доподоби.

Не зважаючи на всі хиби журналу, ми таки тішимося
його появою і сподіваємося, що Редакція повірить у добро-
зичливість нашого підходу до справи. В наступному числі
"Звена" хочемо побачити документ справді у к р а ї н -
с ь к и х можливостей і справді у к р а ї н с ь к и х
творчих досягнень інсбруцького літературно-мистецького
активу.

К. Кожум'яка

/наче б фейлетон, наче б рецензія/

Пиво — добре, коли на ньому багато піна. Молодість — подібна до пива. Одначе, коли піна з пива зникає, воно тратить смак, зате, коли молодість піни позбувається, тоді щойно те, що вона зробить, скаже чи напише, варті поважного вгляду.

Звено, треба думати, річ тверда, дунка, а вагою, одначе тому, що воно — журнал "молодих", і тому, що "така його доля", то в ньому наразі піна і піна, звена не видно. Зо два літературних дармовиси старшої дати, хоч і прикрашають "Звено", ні ваги, ні поваги йому не надають. У числі 2-го, поправда, піни вже дещо менше, ніж у першому, але чекаймо на третє: може в нім зникне піна зовсім, наразті, і в прозорій консистенції справді талановитого творчого зусилля можна буде побачити і відчувти справді **З В Е Н О** — поміж минулим і майбутнім нашої літератури, нашого мистецтва, нашої критики.

Р о м. — Р о с т.

П О З И Ч Е Н І " П Р Е Д К И "

"Якби ви вчилися так, як треба, то і мудрість би була своя". Так починає Ю. Дивич розгорнену інтерпретацію Шевченкового вадого слова в уривку з розвідки "Шевченків рубікон" /"Звено" ч.2/, так почнемо й ми, стривожені й прикро здивовані уривком з повісти "Предки" — "Світанок влади" В. Кримського у тому ж числі цього журналу.

Голосна назва — повість, ще голосніший заголовок — "Предки", а вже зовсім імпрозантно звучить — "Світанок влади". Втім, автор бере на себе надвозначне зобов'язання й величезну відповідальність, оголосивши світові, що мова йде про **у к р а ї н с ь к и й** неоліт. Здавалось би, що взявшись відтворити українську доісторичну мову — шину, автор виходить з археологічних, етнографічних та мовних даних саме нашого народу, використовує численні досліді й праці українських вчених останнього півстоліття /Хвойко, Ф. Вовк, Макаренко, П. Курінний, В. Петров і багато інших/. Насправді ж — автор по-рабськи купіє численні зразки доісторичної повісти західно-європейських поетів, найталановитішим з яких був Роні Старший. Поверхово позначена маніра без освоєння нашого глибоко історичного фактажу дає в результаті не епігонство навіть, а малування.

Насамперед, зупинімося на самій добі неоліту.

Новий кам'яний вік саме у нас на Україні пишно процвів відомою, так званою, "трипільською культурою". Досліди останнього 40-ліття привнесли дуже багато матеріалу в галузі будівництва, опосередкування господарювання, побуту, громадського ладу, мистецтва й світогляду цих перших поселенців українського чорнозему. Існує детально розроблена карта трипільських осель, густорозміщених по ріках Дніпрі, Дністрі й Бугу, об'єднаних одним типом культури. Саме в цьому типові культури знайдено неолітичне знаряддя, — кам'яні зернотерки, кремінні молотки, серпи, ножі тощо, а також і кістяне.

Номади-риболови доби неоліту, що передували осілим хліборобам, стояли на нижчому від них рівні і матеріальній і духовій культури. На володарів життя вони ніяк не впливали і вже аж ніяк не могли бути завоювачами хліборобів, своїх наступних поколінь.

Трипільські племена жили в своїх оселях століттями й тисячоліттями. Про мирний і незагрожений жодним напасництвом довготривалий період життя трипільців говорить хоч би й те, що розкопані трипільські житла добре влаштовані, із своєрідною, зпрактикованою архітектурою, будовані на одному місці не раз, а по 3-4 рази. Світової слави трипільська кераміка могла також розвиватися лише в умовах спокою й добробуту. Посуд особливо цінний, може ратуальний, коли розбивався, був добродивно окріплюваний. Деталь, гідна уваги, бо в наших до нас часах, тривожних і бурхливих, було вже не до посуду, техніка й орнамент біднішають та занепадають. Також характерно й те, що серед трипільських знарядь не знаходимо зброї: не було потреби в боротьбі за існування між родами, землі було більше, ніж тогочасна техніка могла обробити, природні багатства забезпечували всіх звіриною, рибою, медом тощо.

Ідеї влади й приватної власності, щобто, ті ідеї, що могли породити боротьбу, описану автором у "неолітичному" уривку, в неоліті ще не назріли. Вони з'являються щойно в наступній добі металу, яка характеризується становленням патріархального роду й яка розсадила трипільський неолітичний материнський рід.

Те, що хотів опосередкувати автор, і є та нова сила, що з'явилася в новій епосі, після неоліту. У автора вона вийшла абстрактно "роністаршівська", в дійсності ж — якраз вона мала суто-український характер, бо діяла в середовищі наших прямих предків. Ми навіть знаємо, як вони називалися. Вась південь України, — Крим, Катерино-славщина, Одещина, Херсонщина, — де відбувався буйний розквіт патріархального роду скотарів-номадів, в народі й досі зветься Таврією. Ми навіть самі себе тим прадавнім іменем називаємо: питома українська слово —

т о в а р и ш це — один з таврів, товариш, або ж, як каже "Слово о полку Ігоревім", с в а р о ж и ч, Дажьбожий внук. Той родовий знак, що ставив тавр на своїй худобі, т а в р о — і що нині є нашим національним гербом, Володимир Великий не вигидав, а взяв лише глибоко традиційний княжий родовий знак.

Слів цього кореня в нашій мові є безліч і аналіз кожного кидає зокраве світло на нашу далеку минувщину. Напр: т в а р — лице — найперше прикмета людини, те, що й сама людина, за тогочасним мисленням. Т в о р и т и — діяти силою божого початку, бо ж т а в р, по-літописному — т о у р і, в сучасній народній пісні — т у р, габто, б и к був і божим таврів, їх тотемом, недарма звали вони себе Дажьбожжми внуками. / Як бачимо, ми доводимося родичами Зевсові, який теж був б и к. Інакше кажучи, ми є прямими носіями загальноєвропейських традицій/. По Україні розкидані С а в — у мстили, під Києвом є село С а в а р к а, маємо прізвище С а в е р а, і м'я С е в е р и н.

Ми зачепилися за одне лише слово — і можемо тягнути й тягнути цю ниточку дуже далеко. А хіба мало таких слів у нашій мові, що допомогли б відтворити нашу далеку історію? Чи не від цього треба було б авторові "Світанку владі" починати komponування своєї повісті? Адже тоді напевно не помилився б на цілу добу нашої праісторії.

Зокрема докладніше про слово т о в а р. Одно значення — рогата худоба, а друге — крам, багатство. Випадку в збігові цих значень нема ніякого, бо товар-худоба, що його приручив чоловік, вперше народжує ідею приватної власності, багатства і влади. Чоловік /а не жінка/ приручив і розвів у стенах численні табуни і цей припід належить уже не всім, а лише тому, хто його розвів. Власник хоче передати товар своїм нащадкам, а не навідомо чийм дітям, — і от зароджується ідея батьківського права. Розмноження худоби повело за собою і сутички за межі випасів, захват чужого товару, бранців та підбивання слабшого роду.

Хвалити Бога, автор уривку також стоїть на тому, що людина не впала з місяця з готовими ідеями, а ідеї народжувалися. Це слушно, але так само слушно і те, що і д е я в л а д и народилася в людській голові не за материнського родового ладу, не в неоліті, — чого автор уже не спромігся збагнути. Влада матері не була відчутна, бо мати ж найбільш втілювала спільноту крові й справедливості. Була материнська влада тяжкою хіба для тих буйних, чи ледачих, чи недолугих зятів-приймаків, яких рід матері виганяв назад до його роду.

Наступна за нею перехідова до батьківського права влада, — брата матері /володаря худоби/ і голови роду передавала ідеї князя — але то був, знову ж таки, не володар, не пан, лише час від часу ватажок якоїсь експедиції. На це, знову ж, є свідчення, уже з нашої етнографії. У народньому-

весіллі молодий так і досі зветься **кн.я з е м.**

Звичайне звертання на селі "Дядьку!" також на - повно є традицією з тих часів, коли в роді пораджував не батько, а брат матері, коли в оселі всі старші чоловіки були тільки **д д д к и.**

З наших звичаїв, коли б "ми вчилися так, як треба", ми вчитували б мальовничо подану історію нашого краю, треба б тільки одавати справу, що є старіше, а що доліпилося згодом.

Очевидно, що змагання між старим тисячолітнім материнським ладом, опертам на традиції, з новим батьківським, опертам на захваті й насильстві, було уперте й тривале, коли воно відкладалося в цілий весільний обряд, живучий і до сьогодні. Отже, за неолітичними традиціями /і за весільним обрядом/ дочка все життя має перебути в роді матері, лише нові порядки - становлення патріархального роду - вимагають переходу жінки до чоловікового роду. Її мусять хіба умкнути насильно, ламаючи тисячолітні традиції. Князь із боярами й дружинами їде викрадати дівчину, а рід матері її боронить на чолі з матір'ю-чарівницею. Оце й є основний сюжет весільної учти.

Співцєві народження влади варто було б просте - жити не тільки весільний звичай, що відбив у своїх найчисленніших деталях зміни суспільних зв'язків та світогляду, але й інші моменти зростання влади. Наша земля була битим шляхом і ареною сутичок різних племен, неспоріднених крєвнє. Ідея влади виростала в умовах схрєщення різних племен, кожен мало свого князя, - і тоді ще Геродот помітив ту різку незгідливість наших предків, що допікає й нам, нащадкам. Як один ватажок сказав: "Я хочу так!", то другий відповідає: "А я так не хочу!" Бо ж і він князь! Коли в Англії королівська традиція дійшла до сьогодні, то в нас не було її зовсім, саме тому, що в нас ідея влади виростала не з уявлення про князя, як про ватажка своєї крєви, виразника крєвноспорідненої спільноти, символу святості роду і його волі, а з уявлення про нього, як про напасника чи насильника, жорстокий владі якого підбитий рід не хоче підкорятися.

Отже, й до Геродота, й до інших стародавніх істориків мусить заглянути творець доісторичної повісти, та й до сучасних дослідників первісних суспільств.

Автор же уривку з повісти "Предки" подає "світанок влади" зовсім по "рєністаршівському": нібито вона повстала спочатку, як влада над жінкою. Що за часів батьківського права, себто, тавро-скіфських, у боротьбі за випаси й товар, захоплювалося нарівні з товаром також бранців і бранок, що робилося з тих бранок безправних родильниць б а т ь к с в и х дітей - це так, але за часів неоліту шлюбні форми і правове становище жінки бу-

ло зовсім інакше.

По даних і цим разом далеко не ходимо, а звернімося до наших етнографічних даних. Народне українське весілля в усій повноті заховало неолітичний характер, — пригадаймо собі весільний хліб, коровай, цей родовий хліб, що мусить бути спечений з муки змеленої на камінних жорнах, з зерна, знесеного всім родом; що містить його з магичним дієством — співами й танками — заміжні жінки /не здови/; що хоч частину його мусять з'їсти у всі члени роду. От саме з цих неолітичних, трипільських часів, через 5-6 тисяч років і днів до нас культ матері, збережений у народньому весіллі з вражаючою, страсяючою силою. Очевидно, ця основа колишнього ладу була така міцна, що її до сьогодні ніщо не може витравити. В цій найбільшій учті людського життя батько ніякої ролі не грає. Зате мати виступає, як охоронниця, заступниця, співучасниця чудодійних сил і повновладна господиня долі своїх дітей. Як чарівниця, у вивернутому кожусі /уподібнена до божества/ вона творить усякі магичні заклинання і чини для охорони дочки. Зять-князь — матері дарує чоботи, матір ведуть із тріумфом і різними почестями до молодого. весь величезний весільний пісаний репертуар — наче створений для прославляння матері. Ось перша з країв весільна пісня:

Калуй мене, моя мамо,
Калуй мене,
У чуждї краї-сторіноньку
Не давай мене...

Та що ж жива археологія, матеріальна частина якої лежить під півметровим шаром чорнозему у вигляді найчисленніших зображень жіночого божества, матері з дитиною, богині — охоронниці й заступниці роду, посередниці між божеством і людиною. Відьма, що знається з силами природи, також походить з неолітичних часів, бо навіть давніших. Знавага матері /матірня лайка/ є найстрашніше закляття, — також відтоді.

Тому, хто пише про неоліт, треба знати, що ж і ніка нікуди з роду не пішла. В своєму материнському роді вона знаходила певне заступництво і була цілковитою господинею усього родового добра. Дітей виховував рід матері, життя батька нікого не цікавило, а здібність жінки відтворювати подібних собі вважалася за чудодійну силу, — тому й панував культ жіночого божества. Якщо були приймаки-чоловіки, то доживати віка верталися вони до свого роду, почувачи більшу спорідненість з родом матері.

Чи ж можна, отже, говорити про якусь владу над жінкою в неоліті? Чи найпопулярніше п'єса з українського репертуару — "Запорожець за часи" — не є відгомонам традиційного твердого становища жінки в українській родині?

Високе становище жінки за неоліту аж ніяк не до-

пускало, щоб її, як лантуга з половую, потягнув якийсь здобичник і пан до "найближчої хати" та ще й підчас похоронного ритуалу.

Автор намагається відтворити психіку доісторичної людини — пристрасність, сильне відчуття природи тощо, — але не врахував, що похоронні плачі й голосіння для первісної психіки є такої ж сили зворушенням. Еротичні емоції мали своє місце й час. Очевидно, це були буйні й тривалі гульбища з різноманітним містичним ритуалом, танками, піснями; відбувалися вони в урочистому, веселому, піднесеному, святковому настрої, як показує саме слово *воєілла*, у високомистецькому оформленні, а не так прозаїчно й брутално, як малює наш автор. Ще в доісторичні часи на Україні найбільш тривало найменше тиждень-два і було великою подією.

Отже, насправді дослідникові неоліту / а письменник, який береться за ці теми, повинен бути дослідником / описати в один гамуз похоронний ритуал і любовне єднання.

Чи було в неоліті суперництво? Варто задуматися. І знову ж, шукаймо джерел у наших звичаях. Ще на початку цього століття не тільки на театральних підмостках, але й у селах на "вулиці" танцювали парубки й дівчата *м е т е л и ц ю*. Цілком зберігся груповий танок у гуцульському побуті. Цей груповий танок в основі своїй не що, як пережиток групового шлюбу. Давність його заходить ще в палеоліт і можливо в неоліті він був лише танком, свіжим пережитком прадавніх шлюбних форм, коли група чоловіків була мужами групи жінок.

Не чоловік є ініціатором моногамії, а саме жінка, витікає це з її природи. І вона, маючи високе правове становище, захист цілого роду, намагалася відгородити себе від прав на неї цілого ряду товаришів-чоловіків. Стоді ж, напевно, в жіночій голові й зродилася та ідея, яка вважається тепер єдиною моральною шлюбною нормою.

А що, як не підгомін групового шлюбу є такий суцільний весільний звичай: коли молодий із чужого села веде молоду до свого роду, то на коловороті стоїть застава, — сім'ю парубки вимагають викупу за її чужинину. Якщо молодий із своєю дружиною й боярами почувається на силі й не дають викупу, то ще й поб'ються. Бо всі парубки села зможуть іти, правні, а чужий мусить те право відступити.

Якщо в неоліті й було суперництво / у збірив воно є /, то не зв'язане з владою й здобиччю, а із змаганням суперників у талантах. Бо й жінка в очах тогочасної людини була не альковною принадою, а посередницею між людьми і божеством. Не чоловік виконував всі релігійні,

чарівницькі обряди, а жінка, і їх ще багато можна ви-
збирати з сучасного життя. Прикладом: гаївки під чернвою
на Великдень - уламок колишнього релігійного обряду,
який могли виконувати тільки дівчата; щоб земля родила,
жінка вночі гола з заклинаннями оббігає тричі лан тощо,
тощо. Всі народні повір'я - уламки колишніх світогля-
дів.

Підсумовуючи ці принагідні думки, викликані
"урином з повістей" В. Кримського про український неоліт,
хочеться пригадати ще раз слова Ю. Дивича: "Національ-
на духовна самостійність - це свідоме й підсвідоме по-
чуття власної гідності, власного по-
ходження, власної природи й призначення народу.
Вона ніколи не потребує малювати... бо є органічно
своєю"... Або, перетворюючи: "Якби ми не малювали, то
й уривки з повістей були б не ті".

Д. Г.

"НЕКУЛЬТУРНО, СУМБУРНО, ХІМЕНО..."

"Звено" ч.2 умістило рецензію на І.ч. "Нерли".
Ця рецензія - гідний уваги документ про сучасні україн-
ські міжписьменницькі та міжвидавничі відносини на емі-
грації. Нічого з цієї рецензії не читусмо і полемізува-
ти з нею не будемо, це за нас уже зробили читачі обох
журналів. Найцікавішою, наче б. сінтєзом цих оцінок і від-
гуків є рецензійна замітка на "Звено" ч.2 /автор Ю.Д./,
уміщена в тижневику "Нові Дні" ч. 28/54, з якої "для істо-
рії" так би мовити, відписуємо кілька останніх рядків.

"... Редакція і далі має перед собою нездійснен-
не завдання створити повноцінний журнал. Між іншим,
прикро вражає некультурна, сумбурна
і хибна рецензія М. Г. на І.ч. "Нерли". Треба на-
діятись, що такий "голубельний" матеріал є випадковим
для "Звена", редакція якого певно розуміє велику і виключ-
ну роль літератури в тяжкій боротьбі за моральне здоров'я
і структурність нашого суспільства".

Коротко і ясно.

ГОЛОСИ ЗДАЛЕНА

Уривки з листів до нас і з листів про нас/

I.

Журт, 9.6.1946.

"Чую краєм вуха, що у Вас там люди видають різні книжки. Мені трапилося в руки тільки перше число "Звона". Видно, що Кримський хл-поці здібний, але так само видно й те, що бути редактором йому ще раніє. Художні твори слабенькі, Мосендєві переклади з Рільке й Біндікові дистихи мекнуть с пародією. Ідєалїїя журналу більш, ніж сумнівна: мішанина з Хвильового, давно перестерілих відригів дощовщини й невітнього австр-французького католицизму - це виглядає пратенсіїно, але не розумно й безсмачно. А мова - це щось страшне. Ввсь журнал треба було б перекласти на українську мову..."
Ваш Н.Н."

II.

Грац, 4.5.1946

"Довго не чули Ви нічого про мене й мабуть, не побачили б, якщо не попало мені в руки перше число "Керми"... Хочу привітати Вас із таким успіхом... Різні міркування залишає "Керма" в уважного читача. Перш за все - радісно почуття від серйозного літературного зусилля, від уважного і дбайливого підходу до цієї матерії... Та головне, що мене "взяло за серце" - це безпретенсійність журналу. У передовій накреслено програму так просто й лідерно, що вона зворушує... Після грімких теорій та високолетних фраз хочеться почути якогось приступного слова та хочеться відчутти, що за тим не криється пророчення. І тому слова "Звітуємо" промовляють до душі, бо звучать чесно і просто... Одну річ мушу згадати, як особливу, бо не див у мене, але й у інших залишила враження. Це - поема Вереса "Людина"..."

ОЛІВЦЕМ НА МАРТИНЕСАХ

Але чи конче відразу класти до вуст ціле гроно, щоб відчутти смак винограду, коли вистачить узяти одну ягоду?

Е. Олександрів: "Мої дні", лірика.

Найважче писати про близького співробітника: похвалиш - люди але зрозуміють, зганиш - він зрозуміє але.

Скажу правду, що я — в моїй ріці /понад 40!/, на чужині меланхолійно-непевний свого завтра, заздрю авторові в н о-т и його збірки. Саме ця юність, мабуть, — княде Олександрова "Дні" в руки стількох пань і панночок. /Любові Любові.../ Найкращим у збірці віршем, сторінкою до нового, безумовно вищого стану творчості автора, є, по-моєму, "Замок": у н ім автор з несподівансю легкістю сягнув одним чотирирядком по понурій рекавізт західного феудалізму, другим — по такій теплій і всім нам близькій образ слов'янської Ярославни і стоїть у неподільну єдність давер — шеного емоційного поетичного враження.

Підслухане зітхання:

—Боже, Боже, скільки тепер Ярославен по всьому світі!..

В. Скорупський: "Весняний годин", поезії.

Не вірю в те, щоб Скорупського читали масово, але я певен, що ті, які завдають собі труда взяти до рук його вірш зосереджено, без поспіху, — знайдуть у них поруч і відважними ритмами й ритмами, також відважні образи й думки, навіть проблеми, зостановитися над якими, все одно, чи вони подобаються читачеві чи ні, — обов'язково треба оцінити, і це десертний автор.

—Е, — каже хтось, — Скорупський не такий, як Олександрів!

І слава тобі, Господи, що в нас поети, уже навіть у перших збірках, уміють бути неподібними до себе!

Д. Гуменна: "Куркульська вілія", новелі.

Про цю письменницю, скажу по правді, боюся писати. Тим більше, що я "Куркульської вілії" ще не прочитав. Для того, щоб читач зрозумів, чого можна від Гуменної сподіватися, — мусів би довідатися не про те, що вона друкує чи надрукувала, а про те, що написала і що пише. Я — один з небагатьох насливців, що не читали "Куркульської вілії", але зате читали її грубу, готову до друку повість. Шкода, що читачі її ще не читали! Зважаючи, проте, на "русливість і відвагу" наших видавців, без ризику можна твердити, що повість Гуменної вийшла б друком і вже напевно була б у руках читача, коли б Гуменна мала не тільки власний хист до писання, але також — в л а с н у д р у к а р н ю!

...а до читання "Куркульської вілії" приступлю — завтра... Ібо!

А. Коломєць: "Казки"

Мені дуже подобаються мої казки, особливо, коли вони вже написані і видруковані. Вони подобалися б мені ще більше, коли б не клопіт із їх писанням. Добре б мати таку машину: я думаю, вона пише. Отоді пригодам моїх героїв не було б кінця. Та щось про таку машину не чути. Зате дуже голосно про атомову бомбу. Чи не тема для казки: "Як громадка гісмика Дадка викрала таємницю атомової бомби" ?..

-Еа, -- кажете, -- коли б не в казці, а справді!

- Тиге, читачу! Слов'язково ви мусите сказати більше, ніж треба! Буде по-вашому!

А. К.

"ЗАВЖДИ ДОБРОДУШНІ І ДОВІРЛИВІ ТРОЯНЦІ"

"Ді Льохтубель" -- журнал австрійської політичної сатири -- вмістив у ч. 3 цілосторінковий малюнок коня-забавки, до відчиненого черева якого якісь туди зносять з усіх боків важко навантажені мішки. Під малюнком наголовок "Троянський кінь" і ось такий текст:

"Вороги Трої збудували велетчаного коня й заховалися в нім. Завжди добродушні й довірливі троянці рішили, що ця потвора -- дарунок богів. Прийняли коня до свого міста й смиренно його шанували. Але вночі відчинився живіт коня і чужинці, що ховалися в нім у маснах жалюгідних скитальців, повилазили й так мордували, крали, грабували й спекулювали, що Троя опинилася в поважній небезпеці. Троянські часописи щодень у своїх судових колонках приносили звіти про вчинки цих чужинців. Троянський уряд спробував порозумітися з ними по доброму, пропонував їм відправити їх з почесністю й багатими подарунками додому. Тоді це називалося -- репатріація. Однак, всі ширі зусилля були даремні і чужинці залишалися далі в Трої, займали найкращі мешкання, закладали крамниці й організовували банди.

Дя наша подія, правда, не цілком збігається з історичним переказом, але ж і взагалі вона, мабуть, відбувається не в Трої."

Крапка.

-Ну, добродію дисплейсед персон, тепер, мабуть, ви хочете розказати в ашу казку, як то "добродушні і завжди довірливі троянці", з адельвайсами на шапках, пускали з вогнем ваші села, підвішували мотузками за шийки ваших сестер, мов ципці на ялинку, синів і доньок ваших -- щоб вам не було клопоту з ними -- заганяли до вагонів і відвозили туди, звідки ви й досі їх доче-

катися не можете, а потім — попрацювавши отак широ для
вашого добра — викидали вас із вашого дому, чепляли таб-
личку "nur für" і так довго їли ваше сало, аж поки вже
було "тпру!" — а тоді, що зоставалося, пакували й відси-
ляли до "добродушної й завжди довірливої Трої"?..
— до, до родю дисплейсед, ви протестуйте, що не-
точна назва? Що то була не Троя, лише?... Неважно, тро-
янці також "греке вдали". Зрозуміють!

ЗАЛЬЦЕБУРЗЬКА ХРОНІКА

НЛМ СПІЛКА

У зв'язку зі зміною форм самоуправи таборів
української колонії в Зальцбурзі, реорганізовано також
доцьогочасну Секцію Науковців, Літераторів і Мистців у
Спілку. Дня 31.У.46 р. відбулися реорганізаційні збори
членів Спілки НЛМ, на яких прийнято і ухвалено статут
Спілки та вибрано керівництво Спілки. У склад Спілки вхо-
дять три секції: Наукова, Літературна і Мистецька.

На підставі новообраного порядку зголошен-
ня до Спілки dokonано перегляду членів та прийнято:

діючими членами.....	30 осіб
кандидатами.....	7 осіб
По секціях: Наукова.....	18 осіб
Літературна.....	9 осіб
Мистецька.....	10 осіб

Спілка перейняла від ліквідованої Секції НЛМ
видавання літературно-наукового та мистецького збірника
"Керма".

НОВІ СЦЕ В УКРАЇНСЬКОМУ ОПЕРНОМУ ТЕАТРИ

З уваги на konieczність поширення мистецьких спро-
можностей, український оперний театр у Зальцбурзі заан-
гажував на керівничо-режисерське становище відомого ре-
жисера українських оперних театрів, С. Бутовського та
акторів-солістів: Г. Бутовську /сопрано, кол. артистка
театру Садорського/ І. Гоша /драматичний тенор/, М. Яну-
рата /бас/, Ю. Ковінько /тенор/, З. Маркович /піаністна-
солістка/.

Новоорганізований оперний ансамбль театру дав

уже ряд концертів солістів з багатом і новою для залцбургського глядача і слухача програмою.

В приготуванні до постанови опери "Катерина" Ар-касов.

УКРАЇНСЬКА ДРАМАТИЧНА ШКОЛА

в Ляндєку

З великим успіхом відбулися у Зальцбурзі гастролі Драматичної школи Йосипа Гірняка./Ляндєк-Тироль/.

Виставлено було по кілька разів 1. Інценізації з творів Т. Шевченка: "Великий льох", цикл ліричних поезій / "У широку долину", "І небо невміє", "У неділеньку та ренесеньку"/, "Лілея", "Не спалося, а ніч, як море", "Відьма"; 2. "Гайдамаки" - рецитація; 3. "Блакитна авантюра" - сатирична комедія; 4. "Замотиличене теля" - ревія.

Всі вистави проходили в атмосфері повного успіху і при переповнених залах, ба навіть вщорть заповнених "місцях за вікнами". Молодий колектив школи пока-зав зразки нового / для глядача, звичного до побутово-етнографічного театру/ театрального мистецтва, яке на-справді має вже свої традиції - веде свій початок від театру Леся Курбаса. Зальцбургський глядач наочно по-бачив, що молоді сили під добрим мистецьким керівництвом можуть і в наших умовах виробити виразне власне мистецьке обличчя і... навіть не назвавшись у к р а ї н-ським національним театром, а просто школою.

Хоч нечисленний ще, але вже різноманітний репертуар Драматичної школи - від легкого жанру /комедія, сатира, ревія/ до урочистої натетини /"Гайдамаки"/ та тонкої ліричності /інценізації/ - об'єднаний одною рисою: ясно окресленим ідейним спрямуванням школи бути виховачою силою, оформляти світогляд українця та розвивати добрі естетичні смаки, - і так боротися з наосто-гидлим примітивізмом.

ТЕАТРАЛЬНА НАРАДА

19.7.46 р. в Зальцбурзі відбулася нарада працівників театрального мистецтва, де було поставлено й широко обговорено питання про завдання українського театру на еміграції та шляхи поліпшення його роботи. Учасники наради охарактеризували, як стан ненормальний і шкідливий, існування багатьох театрів, театриків, труп і колективів, не підпорядкованих одному керівництву, що ве-

да до роздрібнення сил, примітивізму, низької ідейної і мистецької якості. Внаслідок цього в театральній діяльності зробився якийсь хаос і тим самим театр перестав виконувати покладену на нього ролі — виховавчого та репрезентативного чинника.

Для одороження цього стану нарада прийняла ухвалу — створити на всю Австрію два театри, Драматичний та Музичний, з осідком у Зальцбурзі/ і Драматичну школу /в Ляндеку/, щоб, підперти вже існуючі позитивні зачатки, втягнувши до цих трьох осередків всі кваліфіковані фахові сили та здібну молодь, а цим самим відсіяти все те, що спричиняється до сучасного хаотичного стану.

Театри мусять підпорядковуватися напрямним та певній доцільній ексекутиві керівних органів УТДОА в галузі устаткування репертуару, мистецького напрямку тощо.

Такі заходи допоможуть вигнати зі сцени примітивізм, що запанував останніми часами, і справді поставлять український театр на належне йому високе місце — на службу культурним та ідейним запитам нашої громади.

Наприкінці наради обрано було Театральну кураторію, на яку покладено завдання втілити в життя ухвали наради. Обрано: Г. Совачеву, Й. Гірняка, С. Бутовського, Л. Туркевича та С. Волосянського.

ЗА ДУХОВУ САМОСТІЙНІСТЬ

В днях 15-22 липня ц. р. в українських таборах Зальцбургу відбулася глибоко змістовна та актуальна доповідь на тему "Українська інтелігенція в боротьбі за духову самостійність".

Порушені в доповіді питання прикували увагу слухачів і викликали величезний інтерес до теми, поставленої по-новому, з глибоким аналізом історії та накресленням невідкладних завдань.

Невичерпні сили українського народу, не раз розмітувані диявольськими буревоями, безперестань посиляють нові й нові когорти, які здійснюють прямування України до майбутнього відродження. В цій боротьбі за майбутнє інтелігенція, одна з складових частин народу, має відіграти провідну ролі, а тому мусить підготуватися до неї, перекуватися і стати справді єдиною виконати покладену на неї місію. Здібною ж до цього вона стане тільки тоді, коли, вбравши всі досягнення людського духа інших народів, збереже свою духову самостійність і неповторність. Такі основні думки викликала у слухачів ця блискуча доповідь.

В АЛЬБОМ АВСТРІЙСЬКИХ ПОШТ

Кожному, хто кидає листа в поштову скриньку, залежить на тому, щоб адресат одержав його листа якнайшкоре. Іншої думки службовці австрійської, зокрема вальцбурської пошти.

Лист, офранкований за тарифом, лежить на пошті два місяці. За цей час тарифа встигає підскочити і пошта, знайшовши раптом недоплаченого листа, відсилає його надавцеві з пропозицією — доплатити 10 грошів.

Лист за океан, оплачений за пересилку літаком /понад 10 шилінгів/, наразі вертається до надавця з пошкодованими марками, бо надавець забув надписати на пошті, якою мовою писаний лист. 10 шилінгів пропало, але найважливіше — пропало кільканадцять днів часу.

Невже не було ніякого іншого способу поладнати цю справу в інтересі надавця, приймаючи навіть, що він сам винуватий, не зазначивши мови листа? За що ж тоді пошта зняла 10 шилінгів?..

З З А О К Е А Н У

Т-ВО ДОПОМОГИ ДІЯЧАМ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Великодне число американської газети "Свобода" /ч.79/ приносить заклик-постанову Комітету допомоги скитальцям діячам української культури. В заклику читаємо так:

"Діячі української культури в Європі, пісники майбутнього духового відродження української нації, оставлені без помочі з боку українців за морем, внидіють фізично та духовно, а для української культури будуть страчені.

До цього не сміє допустити українська еміграція за океаном. Навпаки, вона має обов'язок перед народом своїх предків подати їм помічну руку, зберегти їх для українського народу та по своїм силам і при ласавій помочі культурників свободної Америки, приятелів українського народу, дати їм змогу далі творити культурні цінності для людства та для української нації.

В тій цілі за ініціативою професора Володимира Тимошенка зі Стенфорд університету в Каліфорнії, професора Олександра Греновського з університету в Мінесота,

професора Павличенка з університету Саксачеван в Канаді, проф. Миколи Чубатого, редактора "Ді Юкринієн Квотерлі" та Льва Добрянського, доцента Нью-Йорк університету, утворився Комітет Помочі Скитальцям Діячам Української Культури, що поставив собі ціль нести поміч скитальцям, українським вченим, письменникам та мистцям, допомагаючи їм відістатися ціло з пожару війни, перенеотися за море та, умістившись на пригожій для себе праці, далше творити культурні вартості."

Крім згаданих вище ініціаторів, до складу Комітету входять такі особи: Вільям Т. Чемберлін, письменник; Кларенс А. Манінг, проф. Колумбійського університету; Микола Братський, проф. університету Ілліной; Микола Гайдан, проф. університету Мінесота; Ватсон Кирквелл, проф. Мак Мастер університету в Канаді; Александер Недзель, проф. університету Ілліной; д-р Морей Сеннус, з університету Індіана; Джордж В. Симпсон, проф. університету Саксачеван в Канаді; Стефан Тимошенко, проф. Стенфорд університету в Каліфорнії та член Американської Академії Наук.

Не сумніваємося, що поважність організаторів Т-ва забезпечить реальні наслідки розпочатої акції.

Зі свого боку загаль українських культурних працівників на еміграції в Європі виконає все необхідне й доручене, щоб улегшити Т-ву здійснення його шляхотних намірів.

З НОВИХ КНИГ

William Henry Chamberlin, - The Ukraina: A Submerged Nation /New York: Mac millan/.

Великий знавець російських справ, W. Chamberlin, подав у цій невеличкій праці короткий, але змістовний нарис політичної, економічної, соціальної і культурної еволюції України, пригнічуваної протягом довгих століть своїми двома великими слов'янськими сусідами, - Росією і Польщею. Українці творять один з найбільших європейських народів, позбавлених суверенної організації. Їх історія є не що, як безперервна боротьба за відзискання цієї суверенності.

W. Chamberlin виступає з гострою критикою у відношенні до двох цих сусідів України. Поляки нещадно розпразляли з українським націоналізмом. Росіяни, їх спадкоємці, проголосили засаду расової і культурної рівності всіх народів ССРСР, але в той же час погнобили і політичну, і економічну свободу: українці поділили спільну долю. Одначе, за режиму польського Україна не переживала катастро-

ви подібної до голоду 1932-33 р. І польська "пацифікація", хоч і брутальна, не потягнула за собою стільки жертв, як ліквідація куркулів у цій нещасній країні.

L de Saint-Martin

/Цитовано за Res Publica, Etudes et chroniques de Politique internationale VI. Paris/.

Не маємо тут у Зальцбурзі цієї книжки В. Чемберлена. Дітуємо бібліографічну замітку, що а'явилася на сторінках одного французького журналу. На зумлінні рецензента залишаємо вірну передачу змісту книжки. Хочемо лише підкреслити, що В. Чемберлен не тільки великий знавець російських справ, але й великий приятель українського народу, про що свідчить хоч би й те, що прізвище його стоїть серед списку членів Кураторії Комітету допомоги українським скитальцям — діячам української культури, якого недавно засновано в США.

В тому ж числі цього французького журналу є записка про іншу цікаву публікацію: David J. Dallin.— The Real Soviet Russia /New-Haven, Yale University Press/. З бібліографічної замітки можна зробити висновок, що автор добре ознайомлений із соціальними і господарчими проблемами СРСР; цілком вірно розцінює значення соціалістичної господарки для воєнних зусиль советів і подає правильний економічний і моральний критерій цієї господарки.

З М І С Т :

Авенір Коломиєць	I
Похорон Авеніра Коломиця	II
1. Ідемо!.. /стаття від редакції/	3
2. С. Верес: Мира і лук./ поема/	5
3. Ол. Грабенко: Вночі /вірш/	6
4. Трое: Наталка будув "нову Європу"/оповідання/	7
5. Б. Олександрів: Поезії	18
6. Ол. Сацюк: Коли смерть дивиться в очі /з пере- житого/	19
7. М. Крилатий: Нова Абссинія /вірш/	29
8. В. Скорупський: Поезії	30
9. Д. Гуменна: Із записної книжки	31
10. А. Коломиєць: Брєтик /п'єса/	42
11. З. Скорупський: Припали трави /вірш/	52
12. П. Горотак: Поезії	53
13. Д. Гуменна: Премудрі розумники /сценічний жарт/	57
14. М. Крилатий: Покидали діти матір /вірш/	71
15. С. Бандович: Підприємство легкої смерті /гу- мореска/	73
16. А. Коломиєць: Сон /поема/	80
17. Р. Врага: Спомин	82
18. Ю. Клен: На схід за Гнісею /поема/	90
19. С. Верес: Апоналіптична /вірш/	94
20. Г. Собачева: 50 літ тому /спогади/	95
21. Драматург - драматургам	104
22. В. Т.: Наука і метод	105
23. Є. Гловінський: Межі плянтового господарства	117
24. Д-р В. Ковнір.: Пеніцилін	126
25. Д. Я.: Деякі проблеми з теорії чисел	134
26. М. Софіївський: Харчування - основа життя народу	138
<u>Н а ш і д и с к у с і ї</u>	
27. В. Т.: Українське латичка	147
28. Дискусійні контрасти/мозаїка відгуків/ , , , .	148
29. К. Кохум'яка: Чи є в нас критика і критики?	150
<u>Культурно-мистецька мозаїка наших днів</u>	
30. Перша п'єса	152
31. Вмер Г. Газптіан	153
32. Уто на черзі?	154
33. Тотальна... брєжня	154

34. Вистави в Оберамертау	154
-------------------------------------	-----

Г о м о с и н и в і д г о м о с н и

35. Н. Кожум'яка: "Звено" /рецензія/	155
36. Ром. - Рост.: "Звено" ч. 2 /ніби рецензія/	157
37. Д. Г.: Псевичені "Пради"	157
38. "Некультурно, сумбурно, хибно"	163
39. Голоси здалека / уривки з листів/	164
40. [А. К.]: Олівцем на маргінесах	164
41. "Завжди добродушні і дівірливі троянці"	166

З а л ь ц б у р з ь к а х р о н і к а

42. НМ Спілка	167
43. Нові сили в українському оперному театрі	167
44. Українська Драматична тисла з Ляндеку	168
45. Театральна нарада	168
46. За духову самостійність	169
47. В альбом австрійській пошти	170

З в з о з а н у

48. Т-во допомоги діячам української культури	170
49. З нових книг	171

F-II

109